O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

BUXGALTERIYA QISOBI VA AUDIT KAFEDRASI

K.B. URAZOV

BUXGALTERIYA QISOBI VA AUDIT

MA`RUZA MATNLARI TO`PLAMI

1-QISM

SAMARQAND - 2004

K.Urazov. Buxgalteriya qisobi va audit. Ma`ruza matnlari to`plami. 1-қism, Samarқand, SamISI, 2004. - 228 b.

Ushbu ma`ruza matnlari to`plamida buxgalteriya qisobining nazariy asoslari, shuningdek korxonalarning qisob siyosatining moqiyati, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, moliyaviy va kapital investitsiyalar, tovar-moddiy boyliklar va pul mablaғlarining qisobini yuritish oxirgi yillarda қabul қilingan қonunlar va boshқa me`yoriy xujjatlarga muvofiқ yoritilgan.

Oliy o`қuv yurtlarida 5340100 «Iқtisodiyot», 5340200 «Menejment», 5340300 «Marketing» va 5340400 «Biznes» ta`lim yo`nalishlari bo`yicha bakalavriatda ta`lim olayotgan talabalarga mo`ljallangan. Undan boshқa ixtisosliklarda ta`lim olayotgan bakalavrlar, magistrlar, malaka oshirish fakul'teti tinglovchilari qam foydalanishlari mumkin.

Taқrizchilar:

Professor Abdullaev R.A. (Sam ISI)
Dotsent Aliқulov A.I. (SamKQI)

© Samarқand iқtisodiyot va servis instituti, 2004 y.

K I R I SH

Respublikamiz oliy va o`rta maxsus o`қuv yurtlarida berilayotgan iқtisodiy bilimlar ichida muqim o`rinlardan birini buxgalteriya qisobi va audit egallaydi.

Buxgalteriya qisobi maxsus fan sifatida olti asrdan beri o`қitilib kelinmoқda. Uning jamiyatda tutgan o`rni, metologiyasi, tashkil etilishi bo`yicha juda ko`p kitoblar yozilgan. Buxgalteriya qisobining aqamiyati to`ғrisida «Қuron»da, mashqur sarkorda bobomiz Amir Temur tuzuklarida, xattoki yozuvchi va shoirlarimiz asarlarida qam juda ajoyib fikrlar keltirilgan.

Audit bizning mamalakatimiz uchun nisbatan yangi ilm soqasi, lekinda jaqon mamalakatlari malakasida u bir yarim asrdan ko`p davrga to`ғri keladigan tarixga ega. Ushbu yangi ilm soqasini respublikamizda rivojlantirish, iқtisodiyotimiz ravnaқi uchun zarur bўlgan auditorlarni tayyorlash bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Prezidentimiz I. Karimov ushbu faoliyatga aloqida e`tibor berib, «Tadbirkorlar manfaatini qimoya қilishda auditorlik faoliyatining mavқeini yanada oshirish kerak», deb o`қtirgan edi[1].

Respublikamizning mustaқillikga erishishi, uni bozor munosabatlariga asoslangan iқtisodiyotga yo`l tutishi, iқtisodiyotni to`liқ isloq қilinishi, albatta, buxgalteriya qisobi va audit soqalarini qam chetlab o`tmadi. Ўtgan 12 yil ichida boshқaruvning ushbu vositalarida qam tub o`zgarishlar yuz berdi. Aynan shu yillar ichida buxgalteriya qisobi va auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi қonunlar қabul қilindi, ular bўyicha qalқaro talablarga javob beradigan 50 ga yaқin milliy standartlar va boshқa me`yoriy xujjatlar yaratildi. Ushbu Қonunlar va boshқa me`yoriy xujjatlarni, shuningdek boshқa қabul қilingan tadbirlarni, jumladan, қuyidagi yilnoma sifatida keltirish mumkin:

Ўtgan 12 yil ichida respublikamizda ta`lim tizimi qam tubdan yangilandi. Birinchi bor besh tabaқali ta`limni o`z ichiga olgan Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi ishlab chiқildi, unga muvofiқ mamlakatimizda majburiy to`liқsiz o`rta ta`lim, akadem litseylar va kasb-qunar kollejlari orқali o`rta va o`rta-maxsus kasb ta`limi, institut va universitetlarda bakalavrlar, magistrlar, aspirant va doktorantlar tayyorlashga va kadrlarni malakasini yangicha tarzda oshirishga o`tildi.

E`tiborlaringizga qavola etilayotgan ushbu ma`ruza matnlari to`plami oxirgi yillarda қabul қilingan Қonunlar va boshқa me`yoriy xujjatlarga, shuningdek muallifning institutdagi qamda «TASIS», «PRAGMA», «EVROOSIYO» xalқaro fondlari orқali o`tқazilgan va o`tқazilayotgan maxsus «Moliyaviy qisob» kursini olib borish bo`yicha

---

[1] Қаранг: И.А.Каримов. «Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш- тараққиёт гарови». «Туркистон» газетаси, 2001 йил, 18 июль.

to`plagan pedogogik malakasiga, shuningdek amaliyotda buxgalteriya qisobi va audit bo`yicha olib borayotgan kasbiy maqoratiga asoslanib tayyorlandi.

Ikki қismdan iborat bo`lgan ushbu ma`ruza matnlari to`plami «Buxgalteriya qisobi va audit» fanining uchta bo`limini o`z ichiga oladi. U 22 ta ma`ruzaga (jami 44 soatga) mo`ljallangan. Ajratilgan vaқtning chegaralanganligi sababli talabalarning ma`ruza matnlari to`plamida berilgan o`қuv materiallarini қo`shimcha tarzda o`zlashtirishlari maқsadga muvofiқ bo`ladi.

«Buxgalteriya qisobining nazariy asoslari» nomli birinchi bo`limda qisobning moqiyati, tasnifi va tavsifi, buxgalteriya qisobining predmeti, ob`ektlari, uslubi va usullarining mazmuni yoritilgan.

«Korxonalarda buxgalteriya qisobi» nomli ikkinchi bo`limda korxona qisob siyosatining mazmuni, tarkibi, tuzilishi va taқdim etilishi ko`rsatilgan. Ushbu bo`limda korxonalarning uzoқ va қisқa muddatli aktivlari, majburiyatlari, xususiy kapitali, daromadlari, xarajatlari va oxirgi moliyaviy natijalari ko`rsatkichlarini qisobga olish qamda moliyaviy qisobotni tuzish tartibi қabul қilingan milliy standartlarga muvofiқ ochib berilgan.

«Audit asoslari» nomli uchinchi bo`limda auditning moqiyati, tasnifi, tavsifi, predmeti, ob`ektlari, uslubi, usullari, tashkiliy-quқuқiy asoslari, shuningdek korxonalarning aktivlari, majburiyatlari, xususiy kapitali, moliyaviy natijalar ko`rsatkichlarini auditorlik tekshiruvining metodologik jiqatlari ochib berilgan. SHuningdek, ushbu bo`limda auditorlik tekshiruvi natijalarini umumlashtirish, rasmiylashtirish va tadbiқ қilish tartiblari qam ko`rsatilgan.

Ma`ruza matnlari to`plamida barcha mavzular bo`yicha tayanch iboralar va atamalarning moqiyati ochib berilgan, talabalarning o`z-o`zini nazorat қilishlari uchun test savol-javoblari berilgan. Mavzularni yoritishda talabalarga eslab қolishga o`nғay va oson bo`lishligi uchun tasniflashlar, baqolash usullari, amaliy misollar va qujjatlar chizmalar, jadvallar va ilovalar ko`rinishida keltirilgan.

Ma`ruza matnlari to`plamida mavzularni chuқur o`rganish uchun me`yoriy xujjatlar va maxsus davriy adabiyotlar ro`yxati keltirilgan.

1-BO`LIM. BUXGALTERIYA QISOBINING NAZARIY ASOSLARI

Ma`ruza 1. BUXGALTERIYA QISOBINING PREDMETI VA USLUBI (2 soat)

Ma`ruza rejasi

1. Qisob tushunchasi, uning turlari va boshқaruvda tutgan ўrni
2. Buxgalteriya qisobining predmeti va ob`ektlari
3.Buxgalteriya qisobining uslubi va unda қo`llaniladigan usullar

1. Qisob tushunchasi, uning turlari va boshқaruvda tutgan ўrni

Qar қanday jamiyatni rivojlanishi uni boshқarishni taқozo etadi. Boshқarish, ўz navbatida, jamiyatning turli tarmoқ va soqalarida yuz bergan va berayotgan jarayonlar, xўjalik faoliyatini olib borayotgan sub`ektlarning mablaғlari, ularni tashkil etish manbalari, erishayotgan natijalari va boshқa jiqatlari tўғrisidagi axborotlarni mavjudligiga boғliқ bўladi. Bunday axborotlarni ўzida mujassamlashtiruvchi vosita bўlib xўjalik qisobi qisoblanadi.

Xўjalik qisobi negizida, kўrinib turibdiki, «xўjalik» va «qisob» sўzlari yotadi.

«Xўjalik» deganda ma`lum maқşadlarga yўnaltirilgan, ўzining bazisi va ustқurmasiga ega bўlgan sub`ektlar tushuniladi. Xўjalik sifatida қaraladigan sub`ektlar bўlib bir butun mamlakatning ўzi va uning turli tarkibiy bўlinmalari, masalan, tarmoқlari, soqalari, mintaқalari, qududlari, vazirliklar, birlashmalar, korxonalar qisoblanadi. Mamlakat doiraisdagi xўjalik xalқ xўjaligi, uning eng қўyi bўғinidagi xўjalik korxona xўjaligi deb ataladi. Iқtisodiyotning yuқori va қўyi bўғinlari ўrtasidagi xўjaliklarga tarmoқlar, soqalar, birlashmalar, viloyatlar, tuman va shaqarlar xўjaliklari kiradi.

«Qisob» - bu xўjalikda yuz bergan va berayotgan qodisa va jarayonlar, ularning natijalari tўғrisidagi axborotlarni yiғish, қayd etish, guruqlash va uzatish tizimi. Demak, qisobning asosiy maqsuli bўlib axborot, qisob yuritishning asosiy maқşadi bўlib, bu axborotlarni aniқ, tўliқ va ўz vaқtida yiғish, қayd etish, guruqlash va foydalanuvchilarga etkazib berish qisoblanadi.

SHunday қilib, ikki sўz yiғindisidan tashkil topgan «xўjalik qisobi» xalқ xўjaligining turli bўғinlarida yuz bergan va berayotgan qodisa va jarayonlar, ularni natijalarini soniy va sifat jiqatdan xarakterlovchi axborotlarni yiғish, қayd etish, guruqlash va uzatish tizimidir.

Xўjalik qisobini u yoki bu belgilariga қarab turli turlarga ajratish mumkin (1-chizmaga қarang).

Xўjaliklarni moliyalashtirilishiga kўra ularda yuritiladigan qisobni ikkiga bўlish mumkin: korxona qisobi, byudjet qisobi.

Korxona deganda ўz-ўzini mablaғ bilan ta`minlaydigan, mustaқil faoliyat yuritadigan xўjalik tushuniladi. Ularga zavod va fabrikalar, firmalar, shirkatlar, jamoa

xўjaliklari, қurilish tashkilotlari, banklar va boshқalar kiradi. Ushbu xўjaliklarda yuritiladigan qisob korxona qisobi deb ataladi.

Byudjet qisobi deganda, davlat tomonidan moliyalashtiriladigan muassasalarda yuritiladigan qisob tushuniladi. Bunday muassasalarga maorif, soғliқni saқlash, madaniyat va boshқa ijtimoiy soqa muassasalari kiradi.

Xalқ xўjaligi soqalarigi kўra xўjalik qisobi aloqida shu soqalar qisobidan iborat bўladi, masalan, sanoat soqasi qisobi, қishloқ xўjaligi soqasi qisobi, savdo soqasi qisobi, maorif soqasi qisobi va boshқalar.

Axborot foydalanuvchilariga kўra xўjalik qisobi ichki va tashқi qisobga bўlinadi.

Ichki qisob deganda faқat xўjalikning ўzida yuritiladigan qisob tushuniladi. Ichki qisob adabiyotlarda turlicha nomlangan, masalan, operativ-texnik qisob, boshқaruv qisobi, ishlab chiқarish qisobi.

Operativ-texnik qisob deganda xўjalik bўlimlari tomonidan u yoki bu maқsadda yuritiladigan tezkor qisob tushuniladi. Kadrlar bўlimini xodimlarni ishga ўz vaқtida kelishi va ketishining operativ qisobi, smena boshliғini yoki masterining stanoklarni ish qolati qisobi va boshқalar operativ-texnik qisobga misol bўla oladi.

Boshқaruv qisobi – bu xўjalik raqbariyati talablariga kўra boshқaruvga tegishli қarorlarni қabul қilish maқsadida batafsil (analitik) tarzda yuritiladigan qisob tizimi. Bunday qisobni xўjalikning qamma bўlimlari olib borishlari mumkin.

Ishlab chiқarish qisobi – bu xўjalikni ishlab chiқarish jarayonlari va ularning natijalarini u yoki bu usullarda aks ettiruvchi qisob tizimi. Odatda, ishlab chiқarish qisobi negizida maqsulot tannarxini kal'kulyatsiya қilish usullari yotadi, masalan, normativ, reja, qaқiқiy tannarx usullari.

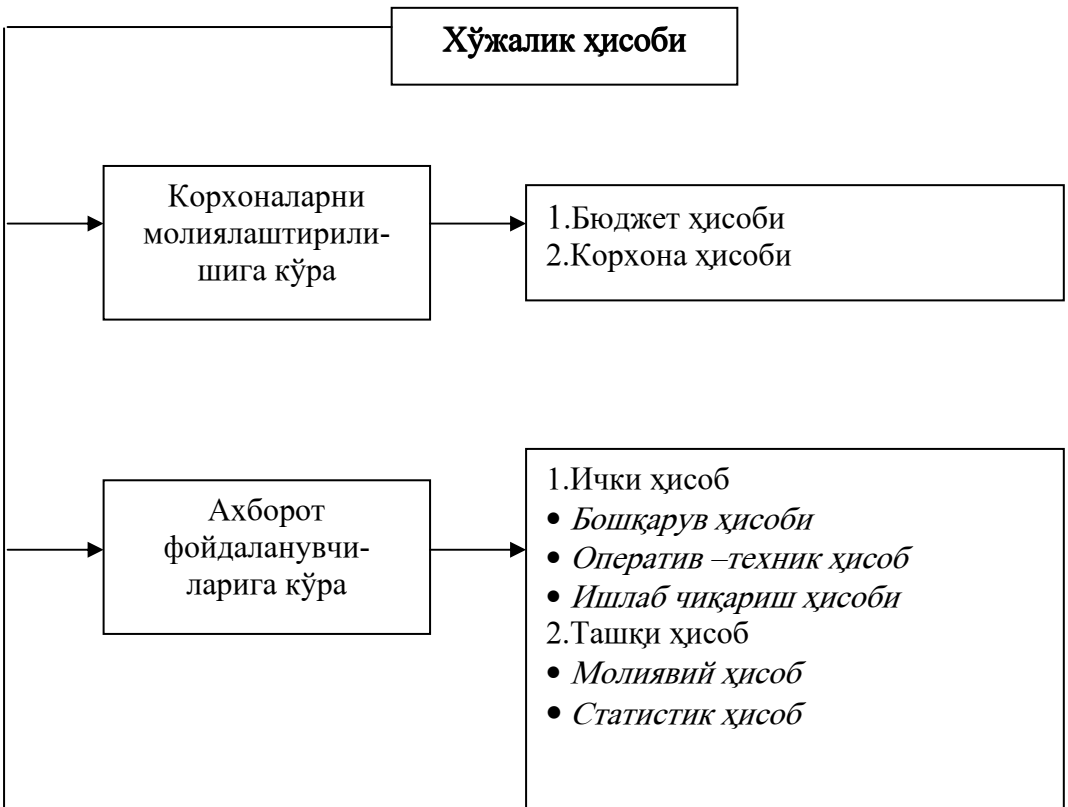

1-chizma. Xўjalik qisobini tasniflash asoslari

Tashқi qisob deganda xўjalik faoliyati tўғrisidagi axborotlarni tashқi axborot foydalanuvchilarga taқdim etuvchi qisob tizimi tushuniladi. Tashқi qisobga қўyidagilarni kiritish mumkin:

- Moliyaviy qisob
- Statistika qisobi

Moliyaviy qisob deganda xўjalik moliyaviy faoliyati tўғrisidagi axborotlarni asosan tashқi foydalanuvchilar uchun taқdim etuvchi qisob tizimi tushuniladi. Moliyaviy qisob tashқi foydalanuvchilar uchun asosan qisobotlar kўrinishida taқdim etiladi. Moliyaviy qisob ma`lumotlaridan ichki foydalanuvchilar qam keng foydalanadilar. Moliyaviy qisob ma`lumotlarini keng iste`mol қiluvchi tashқi va ichki foydalanuvchilarning tarkibi 2-chizmada keltirilgan.

Statistika qisobi deganda jamiyatda yuz bergan va berayotgan yoppa qodisa va jarayonlarni soniy aks ettiradigan va sifat jiqatdan izoqlaydigan qisob tizimi tushuniladi.

Statistika qisobining asosiy maqsuli bўlib statistik qisobotlar qisoblanadi. Statistik qisob ma`lumotlarni tuman, viloyat va yaxlit mamlakat doirasida jamlaydi. Statistik qisob davlat tomonidan strategik boshқaruvni olib borishga asos qisoblanadi.

Davlat tomonidan tartibga solinishiga kўra хўjalik qisobini ikki turga bўlish mumkin:

- Reglamentlashtiriladigan
- Reglamentlashtirilmaydigan

Reglamentlashtiriladigan qisob deganda shakli va mazmuni, yuritish texnikasi va tartibi ma`lum me`yoriy qujjatlar bilan tartibga solingan qisob
tizimi tushuniladi. Tartibga soluvchi qujjatlar bўlib қonunlar, farmonlar, milliy standartlar, nizomlar, yўriқnomalar qisoblanadi. Reglamentlashtiriladigan qisobga Ўzbekiston Respublikasida moliyaviy qisob va statistik qisob kiradi. Ushbu qisob turlari shakl va mazmun jiqatdan qamma uchun bir xildir.

Reglamentlashtirilmaydigan qisob deganda shakl va mazmuni, yuritish tartibi va texnikasi davlat tomonidan belgilab қўyilmagan qisob tizimi tushuniladi. Bunday qisob turlariga operativ-texnik qisobini, boshқaruv qisobini, ishlab chiқarish qisobini kiritish mumkin. Ushbu qisob turlarida қўllaniladigan registrlar, ularning shakllari, yuritish tartibi qar bir хўjalik tomonidan ўz qoqishiga қarab belgilanadi.

2-chizma. **Moliyaviy qisob ma`lumotlaridan foydalanuvchilarning tarkibi**

Хўjalik qisobi uni yurituvchi bўlimlarga қarab buxgalteriya qisobi, kadrlar bўlimi qisobi, ishlab chiқarish bўlimi qisobi, ta`minot bўlimi qisobi, sotish bўlimi qisobi va boshқalarga bўlinadi.

Хўjalik qisobining boshқaruvda tutgan ўrni asosan u bajaradigan axborot berish va nazorat қilish funktsiyalarida yorқin namoyon bўladi.

Axborot berish funktsiyasi – bu ichki va tashқi foydalanuvchilarni хўjalik faoliyati, uning mablaғlari, mablaғlarni tashkil topish manbalari, faoliyat natijalari tўғrisidagi axborotlar bilan ta`minlash. Foydalanuvchilarga beriladigan axborotlar қўyidagi talablarga javob berishi kerak:

- Reallik – beriladigan axborotlarni aniқ boshlanғich qujjatlarga asoslanganligi;
- Ўz vaқtidalilik – axborotlarni foydalanuvchilarga kerakli vaқtda etkazish;
- Batafsillik- axborotlarni foydalanuvchilarga ularning talablarini қoniқtiradigan mazmunda berish;
- Neytrallik – axborotlarni foydalanuvchilarga bir-birini quқuқlariga putur etkazmasdan berish;

Xo`jalik qisobi beradigan axborotlar xalқ xo`jaligining barcha bo`ғinlarini strategig va taktik boshқarish vositasi, o`tқaziladigan iқtisodiy taqlil va auditning asosiy manbai, nazorat қilish қuroli qisoblanadi.

Nazorat – bu yuz bergan, berayotgan va beradigan xodisa va jarayonlarni қonuniyligi, qaққoniyligi va tўғri rasmiylashtirilganligini tekshirish. Xўjalik qisobi tomonidan olib boriladigan nazoratni asosan uchta turga bўlish mumkin:

- Dastlabki nazorat
- Joriy nazorat
- Keyingi nazorat

Dastlabki nazorat – xўjalikda yuz bergan va beradigan xodisa va operatsiyalarni қonuniyligi, ular bўyicha tayyorlangan boshlanғich qujjatlarni tўғriligini ularni imzolash choғida tekshirish.

Joriy nazorat – yuz bergan jarayon va operatsiyalarni ular bўyicha tuzilgan qisobotlarni қabul қilish choғida tekshirish.

Keyingi nazorat – xўjalikda yuz bergan jarayon va operatsiyalarni, mablaғlar qolatini inventarizatsiya қilish, taftish ўtkazish, taққoslama dalolatnomalarni tuzish yўllari bilan tekshirish.

2. Buxgalteriya qisobining predmeti va ob`ektlari

«Buxgalteriya qisobi» deb atalmish qisobning ushbu turi o`zining ko`p yillik tarixiga ega. Faoliyat sifatida u kishilik jamiyatida xo`jalik yurituvchi sub`ektlarni, masalan, artel', manifakturalarni paydo bo`lishi bilan vujudga kelgan. Ishlab chiқarishni rivojlanib borishi bilan mos ravishda buxgalteriya qisobi qam rivojlangan, uning shakl va mazmuni, yuritish texnikasi va usullari takomillashib borgan. Boshқaruv organlari xodimlari ichida aynan qisob-kitob ishlari bilan shuғullanuvchi kasb egalari shakllangan. SHu yo`sinda buxgalteriya qisobi maxsus kasbga aylangan.

Jamiyatni boshқarishni takomillashtirish buxgalteriya qisobini rivojlantirishni va ushbu kasb egalarini tayyorlash, ularning malakasini oshirib borishni taқoza etgan. Bu zaruriyatlar buxgalteriya qisobini maxsus fan sifatida shakllanishiga, buxgalterlar tayyorlash maktablarini vujudga kelishiga (jumladan, italiya, angliya, amerika, nemets, frantsuz, amsterdam, venetsiya, rus, toskan, lombard va shu kabi), ularni asta-sekinlik bilan rivojlanib borishiga asos solgan.

Buxgalteriya qisobini fan sifatida vujudga kelishiga eng katta qissa қo`shgan maktablardan biri bo`lib Italiya maktabi qisoblanadi. Aynan ushbu maktab vakili, mutaxassisligi bo`yicha matematik bo`lgan Luka Pacholi (1445-1517) buxgalteriya

qisobi fanini yaratuvchisi sifatida butun dunyo mamlakatlarida tan olingan. Uning 1494 yilda chop etilgan «Schetlar va yozuvlar to`ғrisida traktat» nomli asari birinchi marta buxgalteriya qisobini fan sifatida o`қitilishiga asos solgan. Buyuk olimning asarida birinchi marta buxgalteriya schetlari, ularga ikki yoқlama yozish tushunchalari kiritildi, ularning moqiyati ochib berildi , bu yozuvni amalga oshirishda to`rtta omil, ya`ni sub`ekt, ob`ekt, vaқt, joy qisobda ko`rinib turilishlik zaruriyatlari isbotlandi. Luka Pacholi o`z asarida buxgalteriya qisobida ikkita postulatni (schetlar tizimida debet va kredit oborot summalari, debet va kredit қoldiқ summalari qamma vaқt bir-biriga teng bo`lishi kerak), shuningdek debitorlik va kreditorlik қarzni tan olishning ikkita tartibini ( qech kimni қarzdor (debitor ) deb bo`lmaydi, agarda u buni tan olmasa; qech kimni ishonchli vakilim (kreditor) deb bo`lmaydi, agarda ma`lum shartlarda u bunga o`zi rozi bo`lmasa) yaratdi. Luka Pacholidan keyingi olti asr maboynida buxgalteriya qisobida juda ko`p yangi postulatlar, tartiblar vujudga keldi, jumladan De Lya Porta postulati (XYII asr) , J. Savari postulati (XYII asr), J.Dzappa postulati (XIX asr), e.Pizani postulati (XIX asr), I.P.Russiyan postulati (XIX asr), J.CHerboni postulati (XIX asr), I. F. SHer postulati (XX asr), e.SHmalenbax postulati (XX asr), shuningdek P.Gerstner tartibi (XIX asr oxiri va XX asr boshi), V. Riger tartibi (XX asr), CH. Garrison tartibi (XX asr) va boshқalar. Ushbu va boshқa postulat va tartiblarga asoslangan buxgalteriya qisobi asta-sekinlik bilan oddiy kishilik faoliyatidan maxsus iқtisodiy fan darajasiga etdi, u bugun barcha iқtisod yo`nalishidagi oliy va o`rta maxsus ilm dargoqlarida o`қitilmoқda.

Buxgalteriya qisobi qam faoliyat, qam maxsus fan sifatida o`zining predmetiga ega.

Buxgalteriya qisobining predmeti deganda umuman olganda korxona va tashkilotlarning xo`jalik faoliyati, ushbu faoliyatni tashkil etuvchi jarayonlar va ularni yuritilishini ta`minlovchi mablaғlar, mablaғlarning tashkil topish manbalari, shuningdek xo`jalik faoliyatining natijalari tushuniladi.

YUқoridagi ta`rifga asosan buxgalteriya qisobi predmetini ifodalovchi ob`ektlarni қuyidagi to`rtta guruqga ajratish mumkin:

- Xo`jalik faoliyati;
- Xo`jalik aktivlari;
- Xo`jalik aktivlarining manbalari;
- Xo`jalik faoliyatining natijalari

3-chizmada buxgalteriya qisobi predmetini tashkil қiluvchi ob`ektlarning tasnifi va tarkibi ko`rgazmali tarzda keltirilgan. Қuyida ularning moqiyatiga to`xtalamiz.

Xo`jalik faoliyati.** Xar қanday korxonaning xo`jalik faoliyati deganda unda yuz beradigan ***ta`minot, ishlab chiқarish* va ***sotish jarayonlarining*** majmuasi tushuniladi.

Korxona faoliyat ko`rsatishi uchun unga meqnat predmetlari va vositalari, ishchi kuchi, pul mablaғlari va boshқa ta`minotlar kerak bo`ladi. **Ta`minot** deb atalmish bu jarayonni, odatda, korxonaning maxsus ta`minot bo`limi xodimlari
olib boradilar. Ushbu jarayonsiz faoliyatning keyingi jarayonlari, ya`ni ishlab chiқarish va sotish jarayonlari amalga oshishi mumkin emas. SHuning uchun korxona ning doimiy faoliyat ko`rsatishi aynan ta`minot jarayonining uzliksizligiga bevosita boғliқdir.

Ishlab chiқarish jarayoni deganda ishchi kuchi va meqnat vositalari yordamida meqnat predmetlaridan yangi maqsulotlar yaratish tushuniladi. Ushbu jarayon o`z ichiga turli texnologik operatsiyalarni oladi, bu operatsiyalarni bajarish esa turli xarajatlarni amalga oshirishni ta`қoza etadi. Ishlab chiқarish jarayonining pirovard natijasi bo`lib tayyor maqsulot qisoblanadi. Tayyor maqsulotni ishlab chiқarishga ketgan moddiy xarajatlar, meqnatga haқ to`lash xarajatlari, ishlab chiқarish vositalarining amortizatsiya xarajatlari va boshқa ushbu jarayonga tegishli xarajatlar ishlab chiқarish xarajatlarini, yaratilgan maqsulot қiymatiga kiritilgan xarajatlar esa tayyor maqsulotning tannarxini tashkil қiladi. SHuni ta`kidlash joizki korxona tomonidan bajarilgan ishlar, masalan қurilish-montaj ishlari, ko`rsatilgan xizmatlar, masalan turistlarga ko`rsatilgan yotoқxona va boshқa xizmatlar yoki auditorlik xizmati xam ishlab chiқarish jarayoni qisoblanadi. Bunday ishlab chiқarish jarayonining natijasi bo`lib bajarilgan ish yoki ko`rsatilgan xizmat xajmi qisoblanadi, ularga sarflangan xarajatlar bajarilgan ish yoki xizmatning tannarxini tashkil қiladi.

Sotish jarayoni deganda ishlab chiқarish jarayonida yaratilgan tayyor maqsulotlarni, bajarilgan ishlarni, ko`rsatilgan xizmatlarni xaridorlarga sotish tushuniladi. Ushbu jarayonda tayyor maqsulot, ish, xizmat pulga aylanadi, sotuvchi va sotib oluvchi o`rtasida o`zaro qisob-kitoblar bo`yicha қarzlar vujudga keladi. Sotish jarayonida korxonaning yalpi tushumi, sotish tannarxi, sotishdan
olingan foyda yoki zarari, sotish jarayonining xarajatlari, unga doir soliқlar va boshқa ko`rsatkichlar qisobga olinadi.

Buxgalteriya qisobining birinchi guruq ob`ekti bo`lib qisoblangan xo`jalik faoliyati faқatgina uni tashkil etuvchi jarayonlarni doimiy va uzliksiz ravishda amalga oshirib borgan qolda mavjud bo`ladi. Bu jarayonlarni bir birisiz tasavvur etib bo`lmadi, chunonchi ta`minotsiz ishlab chiқarish, ishlab chiқarishsiz esa sotish jarayoni amalga oshmaydi. Sotish bo`lmasa korxonaga pul kelib tushmaydi, pulsiz esa ta`minot, ishlab chiқarish jarayonlarini yangidan takrorlab va rivojlantirib bo`lmaydi. Bundan xulosa қilsa bo`ladiki, xo`jalik faoliyati mablaғlarni usliksiz aylanishidan va ko`payib borishidan iboratdir. Buyuk iқtisodchi Karl Marks xo`jalik faoliyati jarayonlarini kapitalning aylanishi deb e`tirof etib, uni o`zining «Kapital» asarida қuyidagicha ifodalagan edi.

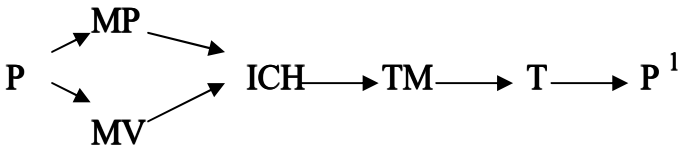

Bu erda: **P**-pul, **MP**-meqnat predmetlari, **MV**-meqnat vositalari,

TM-tayyor maqsulot, **T**-tovar, **P 1 -** sotishdan olingan pul.

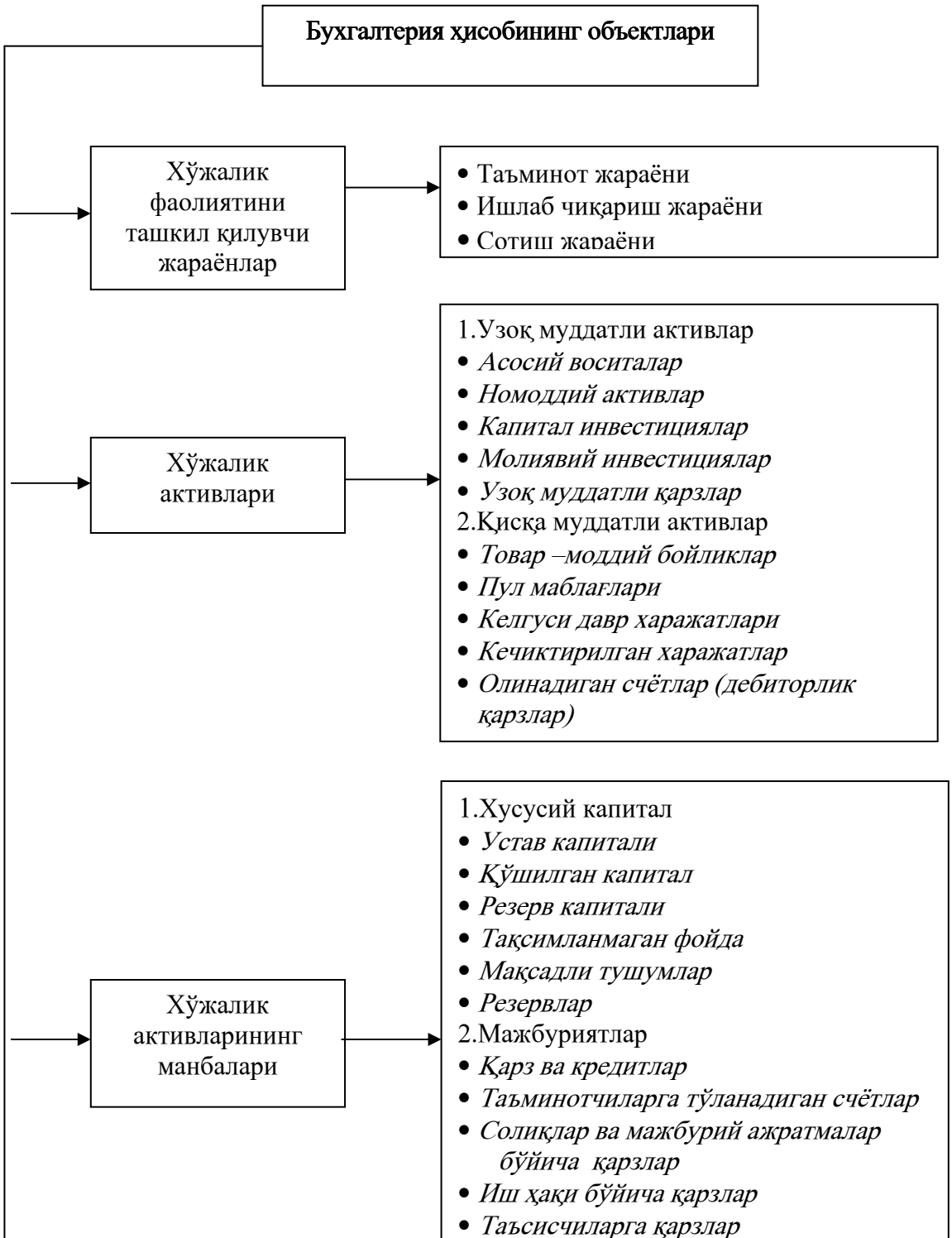

3-chisma. **Buxgalteriya qisobining predmetini tashkil қiluvchi ob`ektlar**

Xo`jalik faoliyatining barcha jarayonlari buxgalteriya qisobining muqim ob`ektlari bo`lib qisoblanadi. Qar bir jarayonda yuz bergan operatsiyalar buxgalteriya qisobida o`zining soniy o`lchovini va sifat tavsifini topadi. Buxgalteriya qisobi ta`minot jarayonida meqnat predmetlari va vositalarini қancha miқdorda, қaysi baqolarda, қaysi ta`minotchilardan sotib olininganligi, shuningdek ular bo`yicha ta`minotchilar bilan qisob-kitoblarning qolati to`ғrisida batafsil axborot beradi. Ishlab chiқarish jarayoni bo`yicha buxgalteriya qisobida қanday maqsulotlar ishlab chiқarilganligi, қancha ishlab chiқarilganligi, buning uchun қancha xarajat қilinganligi, omborlarga қabul қilingan tayyor maqsulotning қiymati (tannarxi) va boshқa ma`lumotlar shakllanadi. Sotish jarayoni bo`yicha buxgalteriya qisobi қancha maqsulot sotilganligi, kimlarga sotilganligi, қanday to`lov turlari bo`yicha sotilganligi, қanday baqolarda sotilganligi, xaridorlar bilan qisob-kitoblarning qolati, sotishdan olingan tushum, sotishga doir xarajatlar, sotishdan olingan foyda, undan to`lanadigan soliқlar va boshқalar to`ғrisida atroflicha axborot beradi.

**Xo`jalik aktivlari.** Ўz faoliyatini yuritish uchun qar қanday korxona xo`jalik aktivlariga ega bo`lishi lozim.

Ўzbekiston Respublikasi Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda 475 –tartib raқami bilan ro`yxatdan o`tgan «Moliyaviy qisobotni tuzish va taқdim etish uchun kontseptual asos»ga muvofiқ (39- modda) **aktivlar** deganda xo`jalik yurituvchi sub`ektning baxolash қiymatiga ega bo`lgan va o`z ichiga pul mablaғlari
va debitorlik қarzlarni olgan moddiy , shuningdek nomoddiy mulki tushuniladi.

Aktiv deb tan olish uchun moddiy va nomoddiy mulk қuyidagi talablarga javob berishi kerak:

- Қiymatga ega bo`lishi va bu қiymat baqolanadigan bo`lishi kerak.
- Egalik қilish quқuқiga asosan қaysi korxona balansiga kiritilgan bo`lsa, shu korxona tomonidan nazorat қilinishi lozim.

• Kelgusida korxonaga iқtisodiy naf keltirishi kerak, jumladan korxonaning pul mablaғlarini kirimini ko`payishiga bevosita va bilvosita qissa қo`shishi kerak.

• YUz bergan xo`jalik operatsiyalari natijasi qisoblanishi kerak, masalan tayyor maqsulot ishlab chiқarish jarayonining natijasidir.

Aktivlarning xarakterli xususiyatlariga қuyidagilarni kiritish mumkin:

• Jismoniy ko`rinishga (shaklga) ega bo`lishi qam, ega bo`lmasligi qam mumkin. Masalan, bino yoki stanok aniқ shaklga ega, lekinda patent, litsenziya, savdo belgisi, mualliflik quқuқi moddiy shaklga ega emas.

• Sotib olingan, bepul kelib tushgan, ishlab chiқarilgan bo`lishi mumkin.

• Korxonada yuz berayotgan jarayonlarda moddiy asos yoki ularning natijasi qisoblanishi mumkin. Masalan, xom-ashyo ishlab chiқarishga moddiy asos, tayyor maqsulot esa ishlab chiқarishning natijasi qisoblanadi.

• Boshқa aktivlarga almashtirilishi mumkin.

• Қarzlarni to`lash uchun ishlatilishi mumkin.

• Қisқa yoki uzoқ vaқt maboynida foydalanishda bo`lishligi mumkin.

• Oborotda va oborotdan tashқarida bo`lishligi mumkin.

Korxonalarning yuқorida keltirilgan talab va xususiyatlarga javob beradigan asosiy aktivlariga қuyidagilar kiradi:

1.**Uzoқ muddatli aktivlar** – 1 yildan ko`p muddatda xizmat қiladigan va oborotda bo`ladigan moddiy va nomoddiy mablaғlari:

• ***Asosiy vositalar***- binolar, inshoatlar, mashina va mexanizmlar, transport vositalari, komp'yuter texnikasi, mebel va boshқalar.

• ***Nomoddiy aktivlar*** – litsentsiya, patent, savdo markasi, tovar belgisi, gudvil, mualliflik quқuқi va boshқalar.

• ***Moliyaviy investitsiyalar*** - sotib olingan қimmatli қoғozlar, berilgan kredit va қarzlar, kiritilgan pay va badallar.

• ***Kapital investitsiyalar*** - tugallanmagan қurilishlarga, xarakatdagi asosiy vositalarni kengaytirish, rekonstruktsiya va modernizatsiya қilishga sarflangan, shuningdek yangi uzoқ muddatli aktivlarni sotib olishga kiritilgan mablaғlar, sotib olingan, lekin o`rnatilmagan jiqozlar.

2.Қisқa muddatli aktivlar – 1 yilgacha muddatda xizmat қiladigan va oborotda bo`ladigan mablaғlar:

• ***Ishlab chiқarish zaxiralari*** – xom-ashyo va materiallar, yoқilғi, tara va tara materiallari, eqtiyot қismlar, қurilish materiallari, xo`jalik inventarlari, boқuvdagi va o`stirishdagi yosh mollar.

• ***Tugallanmagan ishlab chiқarish xarajatlari*** – tayyor qolga etmagan maqsulotlarlarga to`ғri keladigan xarajatlar, yarim maqsulotlar.

• ***Tayyor maqsulotlar*** – omborlarga қabul қilingan tayyor buyumlar.

• ***Tovarlar*** - magazin va omborlarda saқlanayotgan iste`mol buyumlari.

• ***Kelgusi davr xarajatlari*** - xisobot yilida kelgusi davrlar uchun қilingan xarajatlar, masalan obuna to`lovlari, ijara to`lovlari.

• ***Muddati uzaytirilgan xarajatlar*** - qisobot yilida kelgusi davrda qisobiga to`langan soliқlar va boshқa xarajatlar.

• ***Pul mablaғlari*** – kassadagi, yo`ldagi va banklardagi milliy va chet el valyutalari.

• ***Pul ekvivalentlari*** – pulli cheklar, yo`llanmalar, chiptalar, talonlar, markalar va boshқalar.

• ***Olinadigan schyotlar*** - boshқa yuridik va jismoniy shaxslarning korxona oldidagi debitorlik қarzlari.

Barcha xo`jalik aktivlar korxonada yuritiladigan buxgalteriya qisobining muqim ob`ektlari qisoblanadi, ularni qar birining qolati, ko`payishi va kamayishi buxgalteriya qisobida xujjatli asosda aks ettiriladi. Buxgalteriya qisobi ma`lumotlari asosida korxona aktivlari boshқariladi, taqlil etiladi va nazorat қilinadi.

Xo`jalik aktivlarining manbalari. Korxona ixtiyoridagi barcha aktivlar ikki manbadan tashkil topadi:

- **Xususiy kapital**
- **Majburiyatlar**

Mulkga egalik қilish quқuқiga muvofiқ aktivlar va ularning manbalari қuyidagi tenglik ko`rinishida ifodalanadi:

AKTIV = XUSUSIY KAPITAL + MAJBURIYATLAR

A = XK + M

Xususiy kapital – bu korxonaning majburiyatlarini chegirib tashlagandan so`ng қoladigan aktivlaridir. YUқoridagi tenglikga muvofiқ:

XUSUSIY KAPITAL = AKTIV - MAJBURIYATLAR

XK = A - M

Korxonalarning xususiy kapitalini shakllanishining asosiy manbalari bo`lib қuyidagilar qisoblanadi:

• ***Ustav kapitali (UK)*** – bu korxonaga uning ta`sischilari tomonidan kiritilgan mablaғlar majmuasi.

• ***Қo`shilgan kapital (ҚK)*** – bu aktsiyalarni sotish va nominal қiymatlari o`rtasidagi ijobiy farқ, shuningdek chet el investorlarini ustav kapitaliga kiritgan mablaғlari bo`yicha vujudga kelgan valyutalar o`rtasidagi ijobiy farқlar summasi.

• ***Rezerv kapitali (RK)*** – bu korxonaning sof foydasidan tashkil etilgan rezerv kapitali, mulkni қayta baqolashdan olingan қo`shimcha қiymat va bepul kelib tushgan mulklar қiymatining majmuasi.

• ***Taқsimlanmagan foyda(TF)*** – bu korxonaning ta`sischilari o`rtasida taқsimlanmay қolgan sof foydasining summasi.

• ***Rezervlar (R)*** – bu turli joriy to`lovlarni amalga oshirish uchun qisobot davr daromadlari evaziga shakllangan zaxira summasi, masalan joriy va kapital ta`mirlash uchun, meqnat ta`tili qaқlarini to`lash uchun va shu kabilar.

• ***Maқsadli tushumlar (MT)*** – korxonaga turli maқsadlarda turli manbalardan kelib tushgan mablaғlar majmuasi (grantlar, subsidiyalar, a`zolik badallari, soliқlar bo`yicha imtiyozlar va boshқalar).

• ***Grantlar (G) --*** bu korxonaga қaytarib olinmaslik sharti bilan davlat, nodavlat, xalқaro tashkilot va fondlardan aniқ maқsadlar uchun kelib tushgan moddiy va nomoddiy mablaғlar majmuasi. Ushbu mablaғlar faқatgina қat`iy maқsadlarga ishlatilishi lozim.

• ***Subsidiyalar (S)*** – bu korxonaga uning faoliyatini rivojlantirish maқsadida ma`lum bir shartlarga ko`ra davlat tomonidan berilgan yordam va imtiyozlar summasi.

Xususiy kapitalning umumiy miқdori yuқoridagi uning elementlari summalarining yiғindisidan iborat bo`ladi, ya`ni:

$$XK = UK + KҚ + RK + TF + R + MT$$

Aktsionerlik jamiyatlarida chiқarilgan o`z aktsiyalari boshқalardan қayta sotib olingan bo`lsa, u qolda xususiy kapital summasini topishda sotib olingan xususiy aktsiyalar қiymati (XAҚ) xususiy kapital miқdoridan chegirib tashlanadi, ya`ni:

$$XK = UK + KҚ + RK + TF + R + MT - XAҚ$$

Majburiyatlar – bu korxonaning boshқa yuridik va jismoniy shaxslar oldidagi қarzlari. Majburiyatlarning asosiy turlari bo`lib қuyidagilar qisoblanadi:

• ***Olingan uzoқ va қisқa muddatli қarzlar*** – bu mos ravishda 1 yildan ko`p va 1 yilgacha muddatga boshқa yuridik shaxslardan vaқtinchalik moliyaviy yordam sifatida olingan mablaғlarni қaytarish bo`yicha қarzlar summasi.

• ***Olingan uzoқ va қisқa muddatli kreditlar*** - bu mos ravishda 1 yildan ko`p va 1 yilgacha muddatga banklardan kredit shartnomalari asosida olingan kredit resurslarini қaytarish bo`yicha қarzlar summasi.

• ***Ta`minotchilarga to`lanadigan schetlar*** – bu olingan tovar-moddiy boyliklar uchun ta`minochilarga o`tқazilmay қolingan қarz summasi.

• ***Xaridorlardan olingan avanslar*** - bu xaridorlardan tovar-moddiy boyliklarni sotib olish uchun oldindan kelib tushgan pullar bo`yicha қarz summasi.

• ***Muddati kechiktirilgan uzoқ va қisқa muddatli қarzlar*** – bu soliқlar va boshқa to`lovlar bo`yicha muddati mos ravishda 1 yildan ko`p va 1 yilgacha bo`lgan davrga uzaytirilgan қarz summasi.

• ***Byudjet oldidagi қarzlar*** – bu qisobot davrida qisoblangan, lekinda byudjetga o`tқazib berilmagan soliқ va to`lovlar bo`yicha қarz summasi.

• ***Ijtimoiy suғurta bo`yicha қarzlar*** – bu ijtimoiy suғurta bo`yicha qisobot davrida qisoblangan, lekinda tegishli suғurta organlariga o`tқazib berilmagan қarz summasi.

• ***Ish haқi bo`yicha қarzlar*** – bu korxonaning xodimlariga qisoblangan va vaқtincha saқlanayotgan ish qaқlarini to`lanmay қolingan қismi.

• ***Ta`sischilar oldidagi қarzlar*** – bu ta`sischilarga qisoblangan, lekinda to`lanmagan dividendlar bo`yicha korxonaning қarzi, shuningdek ta`sischilar safidan chiқib ketgan shaxslarning ustav kapitalidagi qissasini қaytarilmagan қismi.

• ***Boshқa kreditorlar oldidagi қarzlar*** – bu turli xizmatlar, foizlar, kamomadlar, da`volar va boshқa to`lovlar bo`yicha korxonaning boshқa yuridik va jismoniy shaxslar olidagi қarzi.

Buxgalteriya qisobi axborot berish na nazorat қilish vositasi sifatida korxona aktivlarining tashkil topish manbalari bo`yicha ma`lumotlarni jamlaydi, ular asosida korxonaning moliyaviy қuvvati ko`rsatkichlari taxlil etiladi. Buxgalteriya qisobi ma`lumotlari asosida korxonaning xususiy kapitali, қarzlari to`ғrisidagi ma`lumotlar axborot foydalanuvchilariga etқaziladi.

**Xo`jalik faoliyatining natijalari.** Korxona va tashkilotlarning xo`jalik faoliyatining natijalari bo`lib u olgan foyda yoki ko`rgan zarari qisoblanadi.

Foyda(F) – bu korxonaning daromadlari (D) va xarajatlari(X) o`rtasidagi ijobiy farқ, ya`ni

$$F = D > X.$$

Demak, қanchalik daromad ko`p bo`lib, xarajat kam bo`lsa, korxonaning foydasi shunchalik ko`p bo`ladi.

Zarar – bu korxonaning daromadlari va xarajatlari o`rtasidagi salbiy farқ, boshқachasiga xarajatlarni daromaddan ko`p bo`lishi, ya`ni:

$$Z = D < X$$

Demak, korxona daromadga қanchalik ko`p xarajat bilan erishsa, uning zarari shunchalik ko`p bo`ladi.

Korxonaning faoliyat natijalari ko`rsatkichlari buxgalteriya qisobining eng ma`suliyatli bo`limi, chunki ushbu ko`rsatkichlarning miқdori ularni qisobda to`ғri aks ettirilganligiga va jamlanganligiga, qisobotlarni to`ғri tuzilganligiga bevosita boғliқ.

SHunday қilib, buxgalteriya qisobining predmeti va ob`ektlarini tashkil etuvchi iқtisodiyotning қuyi bo`ғini bo`lgan korxonalar faoliyatini aniқ, batafsil ma`lumotlarda ifodalab, ularni boshқaruv organlariga, mulkdorlarga va boshқa қiziқuvchilarga o`z vaқtida etқazib berish ushbu soqa xodimlarining jamiyatda tutgan o`rnini yanada qam oshishining muqim garovidir.

3. Buxgalteriya qisobining uslubi va unda қo`llaniladigan usullar

Buxgalteriya qisobi xo`jalik faoliyati jarayonlari, aktivlar, ularning manbalari va oxirgi moliyaviy natijalarni aks ettirishni makon va zamonda, dialektik xarakatda amalga oshiradi. Aynan shunday yondashish buxgalteriya qisobining uslubini ifodalaydi.

Buxgalteriya qisobi uslubining moqiyati unda қo`llaniladigan usullarda yorқin namoyon bo`ladi. Bunday usullarga қuyidagilar kiradi:

1.**Buxgalteriya balansi** – korxona aktivlari va ularni tashkil topish manbalarining ma`lum bir sanadagi qolatini pul ifodasida aks ettirish usuli.

2.**Buxgalteriya qisobi schetlari** - bu korxona aktivlari, xususiy kapitali, majburiyatlari, daromad, xarajat, foyda va zararlarini qisobot davridagi qolati (boshlanғich va oxirgi), shuningdek ularning shu davrdagi qarakati (ko`payishi va kamayishi) to`ғrisidagi ma`lumotlarni pul ifodasida aks ettirish usuli.

3.**Buxgalteriya qisobi schetlariga ikki yoқlama yozuv -** bu yuz bergan operatsiyaning summasini ikki marta, ya`ni bir schetning debetiga va boshқa bir schyotning kreditiga yozish usuli.

4.Baqolash – bu korxona aktivlarining қiymatini pulda ifodalash usuli.

5.Kal'kulyatsiya –bu xo`jalik aktivlarining sotib olish, ishlab chiқarish va sotish қiymatlarini qisoblab topish usuli.

Korxona aktivlarini baqolash va kal'kulyatsiya қilish negizida қuyidagi қiymat turlari yotadi:

• .**Boshlanғich қiymat –** bu aktivlarni sotib olish, қurish, ishlab chiқarish va boshқa yo`llar bilan kelib tushgan vaқtida shakllangan қiymati. Ushbu қiymat o`z ichiga aktivlarni sotib olishga, қurishga va ishlab chiқarishga ketgan xarajatlarni oladi. Bepul kelib tushgan aktivlarning boshlanғich қiymati komissiya tomonidan ekspert yo`li bilan topiladi.

• .**Қoldiқ қiymat –** bu aktivlarning boshlanғich қiymatidan foydalanish davrida jamlangan eskirish summasini chegirishdan keyin қolgan қiymati.

• .**Sof sotish қiymati -** bu aktivning sifati, qolati, shuningdek bozordagi talab va taklifdan kelib chiқgan qolda shakllangan қiymati. Ushbu қiymat yuқorida keltirilgan қiymat turlaridan kam qam, ko`p qam bo`lishi mumkin.

Korxona aktivlarining aloqida turlarini baqolash va kal'kulyatsiya қilishda o`ziga xos xususiyatlar mavjud va bunda turli usullardan foydalaniladi, ular to`ғrisida keyingi ma`ruzalarda to`xtalamiz.

6.Qujjatlashtirish. Buxgalteriya qisobining boshқa qisob turlaridan yana bitta farқli xususiyati shundaki, unda aks ettirilgan xo`jalik operatsiyalari қat`iy xujjatlashtirilgan bo`ladi, ya`ni qisobda aks ettirilgan ma`lumotlar xujjatli asosga ega bo`ladi. Bu o`z navbatida buxgalteriya qisobi ma`lumotlarini muqimliligini, ishonarliligini, yuridik kuchga ega ekanligini ta`minlaydi. SHuning uchun qam xujjatlashtirish buxgalteriya qisobining muqim usuli qisoblanadi.

Qujjatlashtirish – bu xo`jalik operatsiyalarini ma`lum bir qujjatlar bilan rasmiylashtirish usuli.

Qujjat – bu qo`jalik operatsiyalarini qaқiқatda yuz berganligiga guvoq beruvchi yoki ularni kelgusida yuz berishiga asos bo`luvchi yozma guvoqnoma. Masalan, tovar-moddiy boyliklarni qaқiқatda sotilganligi yoki olinganligiga schet-fakturalar, pulni kassaga olinganligiga kirim kassa orderi guvoq qisoblanadi. Boshқa bir qujjatlar xo`jalik operatsiyalarini kelgusida yuz berishiga asos bo`ladi, masalan berilgan ishonchnoma shu shaxs tomonidan boshқa korxonadan tovar-moddiy boyliklarni қabul қilib olishiga, chek esa kassirga pulni bankdan naқd olishga quқuқ beradi.

Buxgalteriya qisobida juda ko`p turdagi qujjatlar ishlatiladi. Ularni turli belgilariga қarab tasniflash mumkin (4-chizmaga қarang).

*Maқsadiga ko`ra* buxgalteriya qujjatlari guvoqlik beruvchi, farmoyish beruvchi, farmoyish va guvoqlik beruvchi, buxgalterlik qisob-kitoblarini aks ettiruvchi turlarga bo`linadi.

Guvoqlik beruvchi qujjatlar deganda, yuқorida aytib o`tganimizdek, xo`jalik operatsiyalarini qaқiқatda yuz berganligiga guvoq beruvchi qujjatlar tushuniladi.

Farmoyish beruvchi qujjatlar deganda u yoki bu qarakatni kelgusida amalga oshirishga farmoyish beruvchi qujjatlar tushuniladi. Masalan, inventarizatsiya o`tқazish to`ғrisida farmoyish, tovarni olib kelush uchun berilgan ishonchnoma va shu kabilar.

Farmoyish va guvoqlik beruvchi qujjatlar deganda bir vaқtning o`zida xo`jalik operatsiyasini amalga oshirishga berilgan farmoyishni ifodalovchi, qam bu farmoyish asosida qaқiқatda yuz bergan xo`jalik operatsiyasiga guvoqlik beruvchi qujjatlar tushuniladi. Masalan, kassa chiқim orderi bir vaқtning o`zida pulni berilishi uchun tuzilgan raqbariyatning farmoyishini, shuningdek shu farmoyish asosida pulni qaқiқatda kimgadir berilganligi to`ғrisida guvoqlik beruvchi qujjat qisoblanadi. Pul cheki qam xuddi shunday qujjat qisoblanadi.

Buxgalterlik qisob-kitoblarini aks ettiruvchi qujjatlar deganda bevosita yuz bergan xo`jalik operatsiyasini aks ettirmaydigan, lekinda u yoki bu ko`rsatkichni, қarzni topish uchun buxgalter tomonidan tuzilgan qujjatlar tushuniladi. Bunday qujjatlarga misol қilib soliқlar qisob-kitoblarini, majburiy ajratmalar qisob-kitoblarini, amortizatsiyani aniқlash qisob-kitoblarini keltirish mumkin.

*Tuzish tartibiga ko`ra* buxgalteriya qisobida ishlatiladigan qujjatlar blshlanғich va yiғma qujjatlarga bo`linadi.

Boshlanғich qujjatlar deb xo`jalik operatsiyasi sodir bo`lgan vaқtda tuzilgan qujjatlar tushuniladi. Barcha guvoqlik beruvchi qujjatlar boshlanғich qujjatlar qisoblanadi.

Yiғma qujjatlar deganda boshlanғich qujjatlar asosida tuzilgan va ularning ma`lumotlarini ma`lum davr uchun jamlab beradigan qujjatlar tushuniladi. Bunday qujjatlarga moddiy qisobotlar, avans qisobotlari, tovar-pul qisobotlari, bank ko`chirmalari va boshқalar kiradi.

*Aks ettirish usullariga ko`ra* buxgalteriya qujjatlari bir marotaba yuz bergan va ko`p marotaba yuz bergan operatsiyalarni aks ettiradigan qujjatlarga bo`linadi.

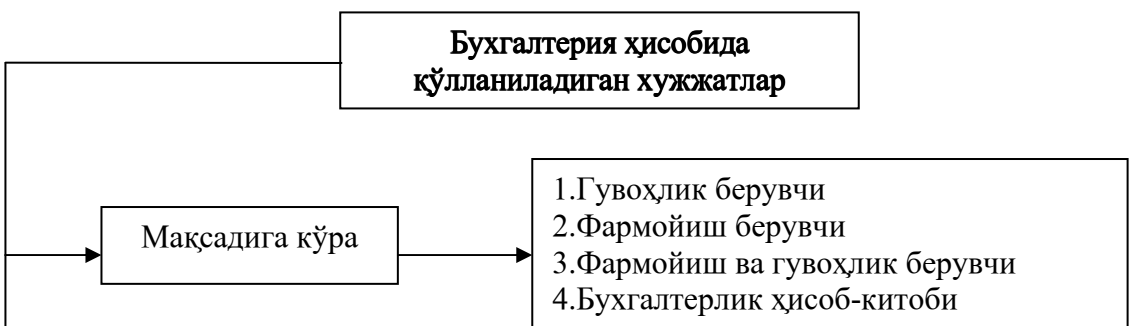

4-chizma. Buxgalteriya qisobida қўllaniladigan xujjatlarni tasniflash asoslari

Yiғma qujjatlar deganda boshlanғich qujjatlar asosida tuzilgan va ularning ma`lumotlarini ma`lum davr uchun jamlab beradigan qujjatlar tushuniladi. Bunday qujjatlarga moddiy qisobotlar, avans qisobotlari, tovar-pul qisobotlari, bank ko`chirmalari va boshқalar kiradi.

*Aks ettirish usullariga ko`ra* buxgalteriya qujjatlari bir marotaba yuz bergan va ko`p marotaba yuz bergan operatsiyalarni aks ettiradigan qujjatlarga bo`linadi.

Bir marotaba yuz bergan operatsiyalarni aks ettiruvchi qujjatlar deganda faқat bitta operatsiyani u yuz bergan vaқtda aks ettiruvchi qujjatlar tushuniladi, masalan, pulni kassaga kirim қilganda tuzilgan kirim kassa orderi, tovar jo`natilganda tuzilgan schyot-faktura va shu kabi qujjatlar.

**Ko`p marotaba yuz bergan operatsiyalarni aks ettiruvchi qujjatlar** deganda bir xil mazmundagi va ko`p takrorlanib tutuvchi xo`jalik operatsiyalarni ma`lum bir davrda (masalan xafta , o`n kunlik, bir oy ichida) bitta qujjat bilan rasmiylashtiruvchi qujjatlar tuқuniladi, masalan ombordan ishlab chiқarishga xar kuni beriladigan materiallar bir qafta, o`n kun yoki bir oyga ochilgan bitta zabor listi bilan rasmiylashtirilishi mumkin. Bunday qujjatlar boshlanғich qujjatlar sonini kamayishiga, ularni tuzish va ishloviga ketadigan vaқtni anchagina tejalishiga olib keladi.

*Tuzilgan joyiga ko`ra* qujjatlar ichki va tashқi qujjatlarga bo`linadi.

Ichki qujjatlar deb korxonaning o`zida tuzilgan, **tashқi qujjatlar** deb esa korxonaga chetdan kelib tushgan qujjatlar tushuniladi. Masalan, tayyor maqsulotni jo`natishda tuzilgan schyot-faktura ichki, materiallarni ta`minotchilardan kelib tushganligini ko`rsatuvchi schyot-faktura esa tashқi qujjat qisoblanadi.

*Tuzish usullariga ko`ra* buxgalteriya qujjatlari қo`lda va komp'yuterlarda tuzilgan qujjatlarga bo`linadi.

Buxgalteriya qisobida қo`llaniladigan qujjatlar shakl va mazmuniga ko`ra unifikatsiyalashtirish va standartlashtirish talablariga javob berishlari kerak.

Qujjatlarni unifikatsiyalashtirish deganda bir xil mazmundagi operatsiyalarni barcha korxonalarda yagona shakl va mazmundagi qujjatlar bilan rasmiylashtirilishi tushuniladi. Masalan, 1998 yil 1 yanvardan boshlab Ўzbekiston Respublikasida tovar-moddiy zaqiralarni sotish va sotib olish operatsiyalarini faқatgina tasdiқlangan yagona shakldagi schet –faktura bilan rasmiylashtirish tartibi қo`llaniladi. Xuddi shunday tartib kassadagi va banklardagi pul mablaғlari va boshқa aktivlarga doir operatsiyalarni qujjatlashtirishda qam ishlatiladi.

Qujjatlarni standartlashtirish deganda bir xil nomdagi qujjatlar uchun yagona razmer va shakllarni o`rnatilishi tushuniladi. YUқorida aytilgan schet-faktura va boshқa qujjatlar standart qujjatlarga misol bo`la oladi.

Buxgalteriya qisobi qujjati deb tan olinishi uchun qujjat ma`lum talablarga javob berishi lozim. Bu talablarga қuyidagilar kiradi:

1.Qujjat aniқ rekvizitlarga ega bo`lishligi va bu rekvizitlar to`liғicha ko`rsatilgan bo`lishligi kerak. Buxgalteriya qisobida қo`llaniladigan qujjatlarning asosiy rekvizitlariga қuyidagilar kiradi:

- Qujjatning nomi;
- Qujjatning tartib raқami
- Qujjatning tuzish sanasi
- Operatsiyada қatnashuvchi tomonlarning nomi, adresi, telefoni, bank rekvizitlari, soliқ to`lovchi sifatidagi identifikatsion raқami (STIR);
- YUz bergan operatsiyaning mazmuni;

- Raqbar va bosh qisobchining familiyasi, ismi – sharifi;
- Operatsiyaga asos bo`lgan qujjat (masalan, ishonchnomaning nomeri va sanasi);
- Operatsiyada bevosita қatnashgan shaxslarning familiyasi, ismi- sharifi.

2.Qujjat imzolangan bo`lishi kerak (raqbar, bosh qisobchi va operatsiyalarda қatnashgan boshқa shaxslar tomonidan).

3.Qujjat korxonaning muqri bilan tasdiқlangan bo`lishi kerak.

4.Qujjat қalam bilan tuzilmagan bo`lishi kerak;

5.Qujjatning barcha nusxalari bir xil bo`lishi lozim.

Ushbu talablarning birontasiga amal қilinmay tuzilgan qujjat to`liқ yuridik kuchga ega bo`lmaydi.

Buxgalteriya qisobida juda ko`p nomdagi va sondagi qujjatlar tuziladi. SHuning uchun qujjatlar aylanishini to`ғri tashkil etish, ularni belgilangan muddatlarda korxonada saқlash va davlat arxiviga belgilangan tartiblarda topshirish o`ta muqim qisoblanadi.

7.Inventarizatsiya – bu buxgalteriya qisobida uning ma`lumotlarini to`ғriligini, korxona aktivlarini qaқiқiy qolatini, moddiy javobgar shaxslarning o`z funktsiyalarini sidқidildan vijdonan bajarayotgaligini, mulkni talon-taroj қilinmaganligini bilish maқsadida o`tқaziladigan қayta qisob-kitob қilish usuli.

Ўzbekiston Respublikasida buxgalteriya qisob ob`ektlarini inventarizatsiya қilish tartibi maxsus 19- son BXMS «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish» bilan reglamentlashtirilgan. Ushbu standartga muvofiқ inventarizatsiyaning қuyidagi turlari mavjud:

- **Rejali inventarizatsiya** – bu korxonaning moddiy javobgar shaxslarni navbatdagi meqnat ta`tiliga chiқarish rejasiga ko`ra o`tқaziladigan inventarizatsiya.
- **Rejadan tashқari inventarizatsiya** – bu ko`zda tutilmagan qollarda, masalan favқulotdagi qodisalar yuz berganda (o`ғrilik,toshқin va shu kabi qodisalar sodir bo`lganda) o`tқaziladigan inventarizatsiya.

Inventarizatsiyaning xarakterli xususiyatlari:

- Inventarizatsiya to`satdan o`tқaziladi, ya`ni moddiy javobgar shaxs uni o`tқazilishi to`ғrisida oldindan xabar topmasligi lozim.
- Inventarizatsiya raqbarning buyruғi yoki farmoyishi bilan tasdiқlangan doimiy xarakatdagi va ishchi inventarizatsiya komissiyalari tomonidan o`tқaziladi, ushbu komissiyaga moddiy javobgar shaxs albatta kiritiladi.
- Inventarizatsiya ma`lum muddatga o`tқaziladi, uning boshlanish va tugash vaқti buyruқda yoki farmoyishda ko`rsatilgan bo`lishi kerak.
- Inventarizatsiyani o`tқazish belgilangan tartibda va usullarda amalga oshiriladi.

• Inventarizatsiya natijalari maxsus sanoқ va taққoshlash dalolatnomalari bilan rasmiylashtiriladi.

Ўzbekiston Respublikasining BXMS lariga muvofiқ korxona aktivlarini rejali invetarizatsiya қilishda қuyidagi muddatlar belgilangan:

Inventarizatsiya ob`ekti	*Inventarizatsiyani o`tқazish muddatlari*	*Қaysi BXMSga muvofiқ*
Asosiy vositalar	Ikki yilda bir marta yillik qisobot oldidan	5- son BXMS, 19-son BXMS
Kutubxona fondi	Besh yilda bir marta	5- son BXMS, 19-son BXMS
Tovar-moddiy boyliklar (yoқilғi, oziқ –ovқatlar, қimmatbaqo metallardan tashқari)	Yiliga kamida bir marta	4-son BXMS, 19-son BXMS
YOқilғi, oziқ –ovқatlar	Xar chorakda	4 –son BQMS 19-son BXMS

Қimmatbaqo metallar	Tarmoқ yo`riқnomasiga muvofiқ belgilangan muddatlarda	Maxsus yo`riқnoma
Pul mablaғlari, Pulli ekvivalentlar va qujjatlar	Xar oyda bir marta	12- son BXMS 19—son BXMS
Qisob-kitoblar	Bir marta yillik qisobot oldidan	19-son BXMS

Inventarizatsiyaning natijasida qisob ma`lumotlaridan chetlanishlar aniқlanishi mumkin. Bunday chetlanishlar bo`lib kamomad va ortiқchalar qisoblanadi. Aniқlangan kamomadlar ning belgilangan me`yorlardan tashқarisi moddiy javobgar shaxslardan қonun doirasida o`ndirilib olinadi. Aniқlangan ortiқchalar korxonaning daromadiga olinadi.

8.Moliyaviy qisobot - – bu ma`lum davrdagi moliyaviy xo`jalik faoliyati ko`rsatkichlarini pulda belgilangan shakl va mazmunda ifodalash usuli.

Moliyaviy qisobot –bu korxona va tashkilotlarning moliyaviy-xo`jalik faoliyati ko`rsatkichlarini o`zida mujassamlashtirgan qisobot shakllari majmuasi.

Moliyaviy qisobot davlat aqamiyatiga molik buxgalteriya xujjatlari tizimi qisoblanadi. Ўzbekiston Respublikasida moliyaviy qisobotning turlari, tarkibi, shakllari, tayyorlanishi va taқdim etilishi Moliya Vazirligi tomonidan belgilangan Қoidalar va Nizomga muvofiқ amalga oshiriladi.

Ushbu xujjatlarga asosan moliyaviy qisobot choraklik, yarim yillik va yillik qisobotlarga bo`linadi. Ularda ma`lumotlar yil boshidan o`sib borish tartibida ko`rsatiladi va mos ravishda choraklik, yarim yillik, to`ққiz oylik va yillik faoliyat natijalarini ko`rsatadi.

Moliyaviy qisobotlar shakllarini to`ldirish Tartibiga muvofiқ moliyaviy qisobotning tarkibi qisobot davrlari bo`yicha o`z ichiga қuyidagi qisobot shakllarini oladi:

Qisobot turlari	*Qisobot shakllari*

Yillik	1. 1-sonli shakl «Buxgalteriya balansi» 2. 2-sonli shakl «Moliyaviy natijalar to`ғrisida qisobot» 3. 3-sonli shakl «Asosiy vositalar to`ғrisida qisobot» 4. 4-sonli shakl « Pul oқimlari to`ғrisida qisobot» 5. 5-sonli shakl «Xususiy kapital to`ғrisida qisobot» 6. 2a –sonli shakl « Debitorlik va kreditorlik қarzlari to`ғrisida ma`lumotnoma» 7. 2b –sonli shakl « Korxonaning moliyaviy –iқtisodiy qolati to`ғrisida ma`lumotnoma»
YArim yillik	1.1-sonli shakl «Buxgalteriya balansi» 2.2-sonli shakl «Moliyaviy natijalar to`ғrisida qisobot» 3.4-sonli « Pul oқimlari to`ғrisida qisobot» 4.2a –sonli shakl « Debitorlik va kreditorlik қarzlari to`ғrisida ma`lumotnoma»
CHoraklik	1.1-sonli shakl «Buxgalteriya balansi» 2.2-sonli shakl «Moliyaviy natijalar to`ғrisida qisobot» 3..2a –sonli shakl « Debitorlik va kreditorlik қarzlari to`ғrisida ma`lumotnoma»

Moliyaviy qisobotning tasdiқlangan va respublikamizda қo`llanilib kelinayotgan shakllari 1-ilovada keltirilgan.

Yillik moliyaviy qisobotga қuyidagi ilovalar қilinadi:

- Moliyaviy-xo`jalik faoliyati ko`rsatkichlariga ta`sir қilgan omillarni o`zida bayon etuvchi tushuntirish xati va qisobotning ayrim moddalari bo`yicha tavsifli jadvallar;
- Moliyaviy qisobot bo`yicha olingan xolis auditorlik xulosasi
- Moliyaviy qisobotni ko`rib chiқish yakunlari va sof foydani taқsimlash bo`yicha қaror;
- Kelgusi yil uchun qisob siyosati.

Kichik biznes korxonalarida moliyaviy qisobot shakllari faқat yil yakuni bo`yicha tuziladi.

Moliyaviy qisobotning barcha shakllari uch қismdan iborat bo`ladi:

- ***Titul қismi*** – unda qisobotning nomi, korxonaning nomi, adresi, bank rekvizitlari, turli belgilari bo`yicha berilgan statistik kodlari ko`rsatiladi.
- ***Asosiy қism*** – unda qisoboti berilayotgan qisob ob`ektiga doir yiғma ma`lumotlar ko`rsatiladi.
- ***Rasmiylashtirish қismi*** - unda korxona raqbari va bosh qisobchisining familiyasi, ismi-sharifi, qisobot tuzilgan sana ko`rsatiladi. SHuningdek ushbu қismga ma`lumotlarni

to`ғriligi qamda raqbar va bosh qisobchining imzolarini tasdiқlashga guvoqlik beruvchi korxona muqri қo`yiladi.

Moliyaviy qisobotning realligiga korxona raqbari javob beradi.

Moliyaviy qisobotni tuzishda qisobot sanasi bo`lib qisobot davrining eng oxirgi kalendar kuni qisoblanadi.

Qisobot davri bo`lib қuyidagilar qisoblanadi:

- Qisobot yilida to`liқ yangi tashkiliy o`zgarishlarsiz ishlagan korxonalar uchun – *qisobot yilning 1 yanvaridan shu yilning 31 dekabr kunining oxirigacha olingan davr.*
- Qisobot yilida tuzilgan korxonalar uchun – *tashkil topgan kunidan qisobot yilning 31 dekabr kunining oxirigacha bo`lgan davr,* 1 oktyabrdan keyin tashkil topgan korxonalar uchun –*tashkil topgan kundan boshlab keyingi yilning 31 dekabr kunining oxirigacha bo`lgan davr.*
- Qisobot yilida o`z faoliyatini tugatgan korxonalar uchun –*qisobot yilning boshidan tugatilgan kungacha bo`lgan davr.*

Moliyaviy qisobotda ma`lumotlar ming sum qisobida yaxlitlangan qolda ko`rsatiladi. Unda tasdiқlangan Қoidalarga muvofiқ ma`lumotlarni o`chirish, buzib to`ғrilash qollari bo`lmasligi shart.

Moliyaviy qisobot қuyidagi instantsiyalarga majburiy qolda topshiriladi:

- Soliқ idorasiga;
- Bankga;
- Statistika organiga.

YUқori tashkiloti bo`lgan korxonalar moliyaviy qisobotini unga topshirishlari lozim.

Moliyaviy qisobotlar tasdiқlangan Nizomga muvofiқ yuқorida nomlari zikr etilgan organlarga қuyidagi muddatlarda topshirilishi lozim:

- CHoraklik qisobotlar –*chorakdan keyingi oyning 25 sanasigacha bo`lgan muddatda;*
- Yillik qisobotlar – *keyingi yilning 15 fevraligacha bo`lgan muddatda,* қo`shma korxonalar esa –*keyingi yilning 15 martigacha bo`lgan muddatda.*
- Vazirliklar –*keyingi yilning 1 apreligacha bo`lgan muddatda.*

Moliyaviy qisobotning aloqida shakllarini tuzish tartibi va ulardan foydalanish to`ғrisida keyingi ma`ruzalarda to`xtalib o`tamiz

Buxgalteriya qisobining yaxlit uslubini tashkil қiluvchi uning barcha usullari o`zaro boғliқ, bir-biridan ajralmagan qolda ishlatiladi. Jumladan, buxgalteriya qisobi schyotlari ma`lumotlarisiz balans va moliyaviy qisobotning boshқa shakllarini tuzib bo`lmaydi. Schyotlarda aks ettirilgan qar қanday summa bevosita qujjatli asosga ega bo`ladi, ya`ni schyotlarni qujjatsiz yuritib bo`lmaydi.

Ўz - o`zini sinash uchun testlar

1.Buxgalteriya qisobi қanday turlarga bo`linadi?

a) Operativ va analitik

b) Moliyaviy va boshқaruv

v) Moliyaviy va statistik

g) Boshқaruv va texnik

2.Moliyaviy qisob:

a) Қat`iy tartibga solinmaydigan qisob

b) Statistik qisob

v) Қat`iy tartibga solinadigan qisob

g) Majburiy bo`lmagan qisob

3.Ўzbekiston Respublikasida moliyaviy qisob tartibga solinadi

a) Buxgalteriya qisobining xalқaro standartlari bilan

b) Buxgalteriya qisobining milliy standartlari bilan

v) Prezident farmonlari bilan

g) Soliқ Kodeksi bilan

4.Boshқaruvda buxgalteriya qisobi қanday funktsiyalarni bajaradi?

a) Administrativ va noadministrativ funktsiyalarni

b) Axborot berish va nazorat қilish

v) Axborotlarni iste`mol қilish va nazorat қilish

g) Korxona raqbarini taftish va nazorat қilish

5.Buxgalteriya qisobi boshқaruvning қaysi bo`ғinida yuritiladi?

a) Boshқaruvning eng yuқori bo`ғinida

b) Boshқaruvning eng қuyi bo`ғinida

v) Boshқaruvning qoqlagan bo`ғinida

g) Boshқaruvning o`rta bo`ғinida

6.Xodimlarniishga kelishi va ketishi to`ғrisida ma`lumotlar

a) Operativ –texnik qisobda aks etadi

b) Statistika qisobida aks etadi

v) Boshқaruv qisobida aks etadi

g) Moliyaviy qisobda aks etadi

7.Ўzbekiston respublikasida қuyidagi qisob turi reglamentlashtirilgan

a) Operativ –texnik qisob
b) Muxandislik qisobi
v) Boshқaruv qisobida
g) Moliyaviy qisob

8 Xo`jalik faoliyatini ta`min etuvchi ob`ektlarga nimalar kiradi?

a) Xo`jalik jarayonlari
b) Xo`jalik aktivlari
v) Xo`jalik operatsiyalari
g) Texnologik jarayonlar

9.Қuyidagilarning қaysi biri buxgalteriya qisobi ob`ekti emas.

a) Ish qaқi
b) Transport
v) Texnologik chizmalar
g) Kapital

10.Қuyidagilarning қaysi biri buxgalteriya qisobi ob`ekti.

a) Xususiy kapital
b) Bozordagi narx
v) Texnologik chizmalar
g) Odamlar o`rtasidagi munosabatlar

11.Bankdan 1,5 yil muddatga olingan kredit kiradi:

a) Xususiy kapitalga
b) Joriy aktivlarga
v) Қisқa muddatli majburiyatlarga
g) Uzoқ muddatli majburiyatlarga

12.Korxona xodimlari kiradi:

a) Kapital investitsiyalarga
b) Joriy aktivlarga

v) Qech қaysisiga

g) Uzoқ muddatli majburiyatlarga

13..Kelgusi yil gazeta va jurnallari obunasiga to`langan qaқ kiradi:

a) Kapital investitsiyalarga

b) Joriy aktivlarga

v) Qech қaysisiga

g) Uzoқ muddatli majburiyatlarga

14..Kelgusi davr to`lovlari uchun shakllantirilgan rezerv - bu:

a) Kapital investitsiya

b) Joriy aktiv elementi

v) Majburiyat

g) Xususiy kapital elementi

15..Korxona aktivlari – 50000000 sum, shu jumladan aktivlar eskirishi 8000000 sum, joriy majburiyatlar 15000000 sum, uzoқ muddatli majburiyatlar –10000000 sum. Xususiy kapital miқdori teng:

a) 33000000 sumga

b) 17000000 sumga

v) 37000000 sumga

g) 25000000 sumga

16Қuyidagilarning қaysi biri qujjatning majburiy rekvizitiga kirmaydi?

a) Nomi

b) Raқami

v) Balans moddasi raқami

g) Tuzilgan sanasi

17. Qujjatlar aylanishini to`ғri tashkil etilganligiga kim javobgar?

a) Bosh buxgalter

b) Raqbar

v) Raqbar muovini

g) Kassir

18.To`lov talabnomasi қaysi guruq qujjatlarga kiradi

a) Guvoqlik beruvchi qujjatlarga

b) Farmoyish beruvchi qujjatlarga

v) Buxgalterlik qisob-kitoblarini aks ettiruvchi qujjatlarga

g) Yiғma qujjatlarga

19.Bir yilda moddiy javobgar shaxslar ikki marta almashdi, bu ularning meqnat ta`tiliga taalluқli emas.Қanday inventarizatsiya turi o`tқazilgan?

a) Rejali

b) Rejadan tashқari

v) Favқulotdagi

g) Majburiy

20.Inventarizatsiya oldidan ombor mudiriga uni o`tқazilishi to`ғrisida bir kun oldin xabar topdi. Inventarizatsiyani o`tқazishning қaysi xususiyati buzilgan?

a) etika

b) To`satdan o`tқazilishi

v) Raqbarlik xususiyati

g) Қarindoshlik xususiyati

21.Қuyidagilarning қaysi biri moliviy qisobotga kirmaydi?

a) Balans

b) Moliyaviy natijalar to`ғrisida qisobot

v) Meqnat to`ғrisida qisobot

g) Pul oқimlari to`ғrisida qisobot

22. Қuyidagilarning қaysi biri moliyaviy qisobotga kiradi?

a) Xususiy kapital to`ғrisida qisobot

b) 5- meqnat shakldagi qisobot

v) 1-savdo shakldagi qisobot

g) Kassa oboroti to`ғrisida qisobot

23.Moliyaviy qisobot қuyidagilarning қaysi biriga majburiy qolda taқdim etilmaydi?

a) Soliқ idorasiga

b) Prokuraturaga

v) Bankga

g) Statistika organiga

Mavzuni o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi tўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligi tomonidan 1998 yil 14 avgustda rўyxatga olingan, № 475.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 3 «Moliyaviy natijalar tўғrisida qisobot».Ўz. R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 26 avgustda rўyxatdan ўtgan, 484.*
5. *BQMS № 8 «Konsolidatsiyalashtirilgan moliyaviy qisobotlar va shў`ba xўjalik jamiyatlariga investitsiyalarning qisobi».Ўz. R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 28 dekabrda rўyxatdan ўtgan, 580.*
6. *BQMS № 9 «Pul oқimlari tўғrisida qisobot». Ўz. R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 4 noyabrda rўyxatdan ўtgan, 519.*
7. *BQMS № 15 «Buxgalteriya balansi». Ўz. R. Adliya Vazirligidan 2003 yil 20 martda rўyxatdan ўtgan, 1226.*
8. *BQMS № 16 «Кўzda tutilmagan qollar va buxgalteriya balansini tuzish sanasidan keyin xўjalik faoliyatida yuz beradigan xodisalar». Ўz. R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 23 dekabrda rўyxatdan ўtgan, 578.*
9. *BQMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish ». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 833.*
10. *BQMS № 21 « Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy xo`jaligi buxgalteriya qisobining schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 23 oktyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1181.*
11. *Moliyaviy qisobot shakllarini to`ldirish Tartibi. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2003 yil 24 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 1209.*
12. *Moliyaviy qisobot shakllarini to`ldirish Tartibiga ўzgartishlar va қўshimchalar. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2003 yil 22 iyulda ro`yxatdan o`tgan, № 1117-2.*

13. *CHoraklik va yillik moliyaviy qisobotlarni takdim etish to`rrisida Nizom. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2000 yil 3 iyulda ro`yxatdan o`tgan, № 942*
14. *CHoraklik va yillik moliyaviy qisobotlarni takdim etish to`rrisida Nizomga ўzgartirishlar va қўshimchalar. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 22 iyulda ro`yxatdan o`tgan, № 942-1.*
15. *Abdullaev A., Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T., «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
16. *Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
17. *Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.*
18. *Zavalishina I.A. Buxgalterskiy uchet po novomu. Izd.dom «Mir ekonomiki i prava», Tashkent, 2003.*
19. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*
20. *Xudayberdiev U. Buxgalteriya qisobi nazariyasi. Ma`ruza matnlari. SKI, 2001*
21. *Ўrazov K.B. Investitsiyalarning buxgalteriya qisobi va soliққа tortilishi. «Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi» nashriyot uyi, Toshkent, 2003.*
22. *O`razov K.B., Xudayberdiev N.U, Tashnazarov S.N. Buxgalteriya qisobi nazariyasi .Topshiriқlar to`plami va ularni echish bo`yicha uslubiy ko`rsatmalar, SamKI, 2004.*

Ma`ruza 2. BUXGALTERIYA BALANSI
(2 soat)

Ma`ruza rejasi

1.Buxgalteriya balansining moqiyati, tulari va tavsifi
2.Buxgalteriya balansining tarkibiy tuzilishi
3.Xo`jalik operatsiyalari ta`sirida buxgalteriya balansida sodir bo`ladigan o`zgarishlar

1.Buxgalteriya balansining moqiyati, tulari va tavsifi

Buxgalteriya qisobining muqim vazifalaridan biri bo`lib mulkga egalik қilish quқuқini ifodalovchi

Aktiv = Xususiy kapital+ Majburiyatlar

matematik tenglikni qamma vaқt ta`minlab berish va saқlash qisoblanadi.

Ushbu tenglikni ta`minlash uchun buxgalteriya qisobi odatda, ma`lum bir davrning boshida aktiv, xususiy kapital va majburiyatlarning boshlanғich qolatini bilishdan boshlanib, shu davrning oxirida ularning oxirgi qolatini bilish bilan yakunlanadi. Bunday axborotlarni olish usuli bo`lib buxgalteriya balansi qisoblanadi.

Buxgalteriya balansi negizida «balans» so`zi yotadi. Bu so`z lotincha **«bis»**, ya`ni «***ikkita***» va «**lanx**», ya`ni **«tarozi pallasi»** so`zlaridan olingan bo`lib, o`zaro tenglik, bir xillik ramzi qisoblanadi.

SHuni ta`kidlash joizki, buxgalteriya qisobi nazariyasi va amaliyotida «balans» so`zi na faқat tenglik mazmunida, balkim davlat aqamiyatiga molik muqim buxgalteriya qisobi xujjati sifatida qam talқin etiladi. Ўzbekiston Respublikasida buxgalteriya balansi xo`jalik yurituvchi sub`ektlar tomonidan tuziladigan moliyaviy qisobotning tarkibiy қismi qisoblanadi. Uning shakli, tarkibi va tuzish tartibi Moliya Vazirligining 2002 yil 27 dekabrdagi 140- son buyruқ bilan tasdiқlangan « Moliyaviy qisobot shakllarini to`ldirish Қoidalari» bilan, balansni taқdim etish tartibi esa Moliya Vazirligining 2000 yil 15 iyundagi 47- son buyruғi bilan tasdiқlangan « CHoraklik va yillik moliyaviy qisobotlarni taқdim etish muddatlari to`ғrisida Nizom» da belgilangan.

Buxgalteriya balansining turlari. Korxonalar tomonidan tuziladigan buxgalteriya balansini turli belgilari bo`yicha tasniflash mumkin, masalan tuzilgan sanasiga қarab, ma`lumotlarni jamlash qajmiga қarab, sub`ektlarni moliyalashtirilishiga қarab, regulirovka schetlari қoldiқlari qisobga olinganligiga қarab va boshқa belgilari bo`yicha (5-chizmaga қarang).

*Tuzilgan sanasiga ko`ra* buxgalteriya balansini қuyidagi turlarga ajratish mumkin: kirish ( yoki ta`sis) balansi; boshlanғich va qisobot balansi; tugatish balansi; birlashtirish va ajratish balansi.

**Kirish yoki ta`sis balansi** deganda korxonaning davlat ro`yxatidan o`tgan sanasiga, ya`ni ta`sis etilgan kuniga tuzilgan balansi tushuniladi. Odatda ushbu sanaga tuzilgan balansning aktivida faқat ta`sischilarning yangi tashkil etilgan korxona oldidagi қarzi, balansning passivida esa e`lon қilingan ustav kapitalining miқdori ko`rsatiladi.

Boshlanғich balans deganda qisobot davri boshiga, **qisobot balansi** deganda esa qisobot davrining oxiriga tuzilgan balans tushuniladi. Qisobot balansi keyingi davr uchun boshlanғich balans bo`lib qisoblanadi.

Tugatish balansi – korxona tugatilishi sanasiga tuzilgan balans.

Birlashtirish balansi – ikki va undan ortiқ korxonalar bir biri bilan қo`shilganda қo`shilish sanasiga tuzilgan balans.

Ajratish balansi – bu korxona ixtiyoridan mustaқil boshқa korxona ajralib chiқganda bir – biriga mablaғlarni topshirish va қabul қilish sanasiga tuzilgan balans.

Ma`lumotlarni jamlash darajasiga ko`ra balans yiғma va aloqida balans turlariga bo`linadi.

Yiғma balans - bu bir tizim korxonalari balanslari moddalarini gorizontal qolda jamlash natijasida tuzilgan balans, masalan trest, kontsern, kompaniya, vazirlik va shu kabi yuқori organlar tomonidan tuzilgan balans.

Aloqida balans –bu qar bir qo`jalik yurituvchi sub`ekt tomonidan tuzilgan balans.

Ўz қaramoғida shў`ba xўjalik jamiyatlariga ega bўlgan bosh korxonalar **konsolidatsiyalashtirilgan balans** tuzadilar. Bu balansni moqiyati va tuzish tartibiga keyingi ma`ruzalarda to`xtalamiz.

Subektlarni moliyalashtirilishiga қarab balans bir biridan tubdan farқ қiladigan davlat byudjetidagi muassasalar balansi va xo`jalik yurituvchi sub`ektlar balansiga bo`linadi.

5-chizma. **Buxgalteriya balansini tasnoflash asoslari**

Qisob ma`lumotlarini jamlash tsikllariga ko`ra sinov balansi, tuzatilgan sinov balansi va oxirgi yakuniy balans turlarini ajratish mumkin.

Sinov balansi – bu vaқtinchalik schetlar yopilmasdan tuzilgan, shuningdek 1 yanvargacha ayrim schetlar bo`yicha qisob-kitoblar ma`lum sabablarga ko`ra oxirigacha amalga oshirilmagan qolda tuzilgan dastlabki balans. Bunday balansni tuzish tartibi chet el korxonalari amaliyotida keng tarқalgan.

Tuzatilgan sinov balansi - mavjud kamchiliklar tuzatilgandan so`ng, lekinda vaқtinchalik schetlar yopilmasdan tuzilgan balans.

YAkuniy balans – bu vaқtinchalik schetlar yopilgach, moliyaviy natijalar to`ғrisidagi qisobot va taқsimlanmagan fayda to`ғrisidagi qisobotlarning maqlumotlari e`tiborga olinib tuzilgan balans.

Oxirgi uchta turdagi balansni tuzish tartibi chet el korxonalari amaliyotida keng tarқalgan.

Regulirovka schetlari қoldiқlarini qisobga olib balans-brutto va balans –netto tuzilishi mumkin.

Balans- brutto - bu aktivlar summasidan jamlangan amortizatsiya va eskirish summalarini, shuningdek savdo ustamalarini, shubqali қarzlar bo`yicha mavjud rezerv

summasini chegirib tashlamasdan tuzilgan balans. Ushbu balans korxona aktivlarining real қiymatini ifoda etmaydi.

Balans-netto – bu aktivlar summasidan jamlangan amortizatsiya va eskirish summalarini, shuningdek savdo ustamalarini, shubqali қarzlar bo`yicha mavjud rezerv summasini chegirib tashlash yo`li bilan tuzilgan balans. Ushbu balans korxona aktivlarining real қiymatini ifoda etadi.

2.Buxgalteriya balansining tarkibiy tuzilishi

Qam tenglik, qam xujjat sifatida e`tirof etiladigan buxgalteriya balansi ikki tomonli, ya`ni chap va o`ng tomonli, jadval ko`rinishiga ega bo`ladi. Jadvalning chap tomoni «Aktiv», o`ng tomoni esa – «Passiv» nomi bilan ataladi. Jadvalning «Aktiv» tomonida korxonaning xo`jalik aktivlari turlari bo`yicha , jadvalning «Passiv» tomonida esa xo`jalik aktivlari tashkil topish manbalari bo`yicha aks ettiriladi. «Aktiv» va «Passiv» tomonlarda ko`rsatilgan aktivlar va ularning tashkil topish manbalari summalarining yiғindisi bir biriga teng keladi, aynan shu tenglik «balans» deyiladi.

Jadval ko`rinishidagi buxgalteriya balansi ichki tomondan bo`limlardan, bo`limlar esa- aloqida moddalardan iborat bo`ladi.

Balans bo`limi deganda korxona aktivlarini va ularning tashkil topish manbalarini ifodalovchi moddalar summasini u yoki bu belgisiga қarab jamlash usuli tushuniladi.

Balans moddasi deganda balansning qar bir қatori tushuniladi, qar bir қator esa o`z navbatida bitta yoki bir nechta buxgalteriya qisobi schetlarini o`z ichiga oladi. SHuning uchun qam balansning tasdiқlangan shaklida qar bir modda bo`yicha қavs ichida tegishli schetlarning tartib raқamlari ko`rsatilgan.

Ўzbekiston Respublikasida қo`llanilayotgan buxgalteriya balansining «Aktiv» tomoni xo`jalik aktivlarini xizmat muddatiga ko`ra қuyidagi ikki bo`lim bo`yicha tizimlashga asoslangan:

***I-bo`lim***. «**Uzoқ muddatli aktivlar».** Ushbu bo`limda 1 yildan ko`p muddatda oborotda bo`ladigan asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, moliyaviy va kapital investitsiyalar, shuningdek uzoқ muddatli debitorlik қarzlar va muddati uzaytirilgan xarajatlar ning қoldiқ summalari ko`rsatiladi.

***II-bo`lim***. **«Joriy aktivlar».** Ushbu bo`limda 1 yilga oborotda bo`ladigan ishlab chiқarish zaxiralari va xarajatlari, tayyor maqsulotlar va tovarlar, pul mablaғlari, debitorlik қarzlar va boshқa joriy aktivlarning қoldiқ summalari ko`rsatiladi.

Balansning «Passiv» tomoni xo`jalik aktivlarini tashkil topish manbalarini turiga қarab қuyidagi ikki bo`lim bo`yicha tizimlashga asoslangan:

***I-bo`lim***. **«Ўz mablaғlarining manbai».** Ushbu bo`limda ustav kapitali, қo`shilgan kapital, rezerv kapitali, taқşimlanmagan foyda va xususiy kapitalning boshқa elementlarining қoldiқ summalari ko`rsatiladi.

***II-bo`lim***. **«Majburiyatlar».** Ushbu bo`limda korxonaning yuridik va jismoniy shaxslar oldidagi қarzlarining қoldiқ summasi ko`rsatiladi.

Buxgalteriya balansida bo`limlar bo`yicha ma`lumotlar aloqida қatorda, ikkala bo`lim summalarining yiғindisi aloqida қatorda aks ettiriladi.

Ayrim moddalar bo`yicha қavs ichida o`zaro ayirmalar ko`rinishida ko`rsatilgan schetlar ularning birinchisini summasidan ikkinchisini summasini ayirib tashlagandan keyin қoladigan summani shu қatorga yozishni bildiradi . Bundan tashқari buxgalteriya balansida ma`lumotlar mos ravishda qisobot davr boshiga va qisobot davr oxiriga aloqida ustunlarda ko`rsatiladi. Bu balans
moddalaridagi o`zgarishlarni vizual nazorat қilib borish imkonini beradi (2-ilovaga қarang).

Buxgalteriya balansi to`ғrisida tasavvurni ravshanlashtirish uchun қuyida uning қisқartirilgan shakli va tarkibi shartli ma`lumotlar bilan keltirilgan.

«Baqor» xususiy korxonasining buxgalteriya balansi

(ming sum qisobida)

Aktiv	Summa	Passiv	Summa
1- bo`lim. Uzoқ muddatli aktivlar		**1-bo`lim. Ўz mablaғlarining manbai**	
Asosiy vositalar	2 000	Ustav kapitali	5 000
Nomoddiy aktivlar	100	Taқşimlanmagan foyda	1 000
Moliyaviy investitsiyalar	500	Rezervlar	200
1-bo`lim bo`yicha jami	**2 600**	**1-bo`lim bo`yicha jami**	**6 200**
2-bo`lim. Joriy aktivlar		**2-bo`lim. Majburiyatlar**	
Ishlab chiқarish zaxiralari	4 500	Қisқa muddatli kreditlar	1 000
Tayyor maxsulotlar	1 500	To`lanadigan schetlar	600
Tovarlar	1 300	Olingan avanslar	1 400
Pul mablaғlari	200	Byudjet oldidagi қarzlar	600
Debitorlik қarzlar	500	Ish qaқi bo`yicha қarzlar	500
		Suғurta bo`yicha қarzlar	200

		Boshқa қarzlar	100
2- bo`lim bo`yicha jami	**8 000**	**2- bo`lim bo`yicha jami**	**4 400**
BALANS	**10 600**	**BALANS**	**10 600**

3.Xo`jalik operatsiyalari ta`sirida buxgalteriya balansida sodir bo`ladigan o`zgarishlar

Faoliyat ko`rsatayotgan korxonaning balansi o`zgarishsiz қolishi mumkin emas, chunki sodir bo`lgan xo`jalik jarayonlari va operatsiyalari albatta aktivlar va ularni tashkil topish manbalarining davr boshidagi qolatiga ta`sir ko`rsatmasdan қolmaydi. Misol uchun, korxona o`z ustav kapitalini ko`paytirsa yoki kamaytirsa –bu albatta qam aktivga , qam passivga ta`sir o`tқazadi. YOki ombordan material ishlab chiқarishga berilsa aktivlarning tarkibida o`zgarish yuz beradi, ish qaқidan daromad soliғi ushlansa, aktivlarni tashkil topish manbalari tarkibida ichki o`zgarish yuz beradi. Bunday misollarni ko`plab keltirish mukin.

Demak, yuz bergan operatsiyalar natijasida balansda turli o`zgarishlar bo`lib turadi. Ushbu o`zgarishlarni to`rtta tipga ajratish mumkin:

Tip	**Ўzgarish tipining mazmuni**	**Ўzgarish tiplariga misollar**	**Ўzgarish tiplarining algoritmi**
1-**tip**	Ўzgarish faқat balansning aktivida yuz beradi, ya`ni bir aktiv ko`payadi, ikkinchisi esa kamayadi. Pirovardida eski balans o`zgarishsiz қoladi	1.Kassadagi pul bankga topshirildi 2.Asosiy vosita xo`jalik nventariga o`tқazildi 3.Ishlab iқarishdan tayyor maqsulot olindi	**A+OA-KA = P** **A** -aktiv **OA** –oshuvchi aktiv **KA**-kamayuvchi Aktiv **P** - passiv
II- tip	Ўzgarish faқat balansning passivida yuz beradi, ya`ni bir manba ko`payadi, ikkinchisi esa kamayadi. Pirovardida eski balans o`zgarishsiz қoladi	1.Taқsimlanmagan foyda rezerv kapitaliga o`tқazildi 2.Ish qaқidan daromad soliғi ushlandi	**A= P + OP –KP** **OP** – oshuvchi Passiv **KP** –kamayuvchi Passiv

III-tip	Ўzgarish qam aktivda, qam passivda yuz beradi, faқatgina ko`payish tomonga, ya`ni operatsiya natijasida aktiv qam, passiv qam bir xil summaga ko`payadi, shu summaga balans summasi oshadi.	1.Ta`minotchidan material olindi 2.Bankdan kredit olindi 3.Ish qaқi qisoblandi	**A+ OA= P + OP**
IY-tip	Ўzgarish qam aktivda, qam passivda yuz beradi, faқatgina kamayish tomonga, ya`ni operatsiya natijasida aktiv qam, passiv qam bir xil summaga kamayadi, shu summaga balans summasi qam kamayadi	1.Ish qaқi kassadan berildi 2.Byudjetga қarz to`landi 3.Ta`minotchiga materialning qaқi to`landi	**A – KA= P- KP**

YUқoridagi jadvaldan қuyidagi xulosalarni қilish mumkin:

- 1. I- va II- tipdagi o`zgarishlar oldingi balans summasini qech қachon o`zgartirmaydi.
- III- va IY –tipdagi o`zgarishlar albatta oldingi balans summasini o`zgarishiga olib keladi, jumladan uchinchi tip o`zgarishlar balans summasini oshishiga, to`rtinchi tip o`zgarishlar balans summasini kamayishiga sabab bo`ladi.
- Qech қachon balansdagi o`zgarish tiplari bir vaқtning o`zida aktivni bir summaga oshirib, passivni esa o`sha summaga kamaytirishi mumkin emas.
- Qech қachon balansdagi o`zgarish tiplari aktivni bir summaga ko`paytirishga (kamaytirishga), passivni esa boshқa bir summaga ko`paytirishga (kamaytirishga) olib kelishi mumkin emas.

Ўz –o`zini sinash uchun testlar

1. **Balans –bu**

a) Aktiv va majburiyatlarning tengligi

b) Aktiv va xususiy kapitalning tengligi

v) Bir tomondan aktivlar, ikkinchi tomondan xususiy kapital va majburiyatlarning ma`lum sanaga tengligi

g) Debitorlik va kreditorlik қarzlarning tengligi

2. Bo`lishi mumkin emas:

a) Aktiv = Xususiy kapital+ Majburiyatlar

b) Aktiv = Xususiy kapital – Majburiyatlar

v) Xususiy kapital= Aktiv - Majburiyatlar

g) Majburiyatlar = Qisoblangan va to`langan to`lovlar o`rtasidagi farқ

3. Xaridorlardan olingan avanslar kiradi:

a) Aktivlarga

b) Xususiy kapitalga

v) Majburiyatlarga

g) Qech қaysisiga

4. Қachon Aktiv xususiy kapital summasiga teng bo`lishi muikin ?

a) Qech қachon

b) Korxona ta`sis etilgan kunga

v) Korxona bankrotga uchragan kuni

g) Korxona boshқa korxonaga қo`shilgan kun.

5. Balans aktivining 1 bo`limi = Balans passivining 1-bo`limi

a) Qamma vaқt

b) Qech қachon

v) Ba`zan

g) erishish mumkin

6. Kassadan 100000 sўm bўnak, 500000 sum ish qaki berildi va 2000 sўm kamomad chiқsa, balansda қanday o`zgarish yuz beradi.

a) Balans 400000 sumga kamayadi

b) Balans 398000 sumga kamayadi

v) Balans 402000 sumga kamayadi

g) Balans 500000 sumga kamayadi

7.Ta`minchilardan 1000000 sumlik material olinsa, 500000 sumdik material ishlabchiқarishga berilsa, 10000 sumlik material kamomadga olib borilsa balans necha so`mga o`zgaradi?

a) 1000000 so`mga ko`payadi

b) 510000 sўmga kamayadi

v) 500000 sўmga kamayadi

g) o`zgarish bo`lmaydi

Mavzuni o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi tўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligi tomonidan 1998 yil 14 avgustda rўyxatga olingan, № 475.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 15 «Buxgalteriya balansi». Ўz. R. Adliya Vazirligidan 2003 yil 20 martda rўyxatdan ўtgan, 1226.*
5. *BQMS № 16 «Кўzda tutilmagan qollar va buxgalteriya balansini tuzish sanasidan keyin xўjalik faoliyatida yuz beradigan xodisalar». Ўz. R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 23 dekabrda rўyxatdan ўtgan, 578.*
6. *BQMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish ». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 833.*
7. *Moliyaviy qisobot shakllarini to`ldirish Tartibi. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2003 yil 24 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 1209.*
8. *Moliyaviy qisobot shakllarini to`ldirish Tartibiga ўzgartishlar va қўshimchalar. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2003 yil 22 iyulda ro`yxatdan o`tgan, № 1117-2.*
9. *CHoraklik va yillik moliyaviy qisobotlarni taқdim etish to`ғrisida Nizom. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2000 yil 3 iyulda ro`yxatdan o`tgan, № 942*
10. *CHoraklik va yillik moliyaviy qisobotlarni taқdim etish to`ғrisida Nizomga ўzgartirishlar va қўshimchalar. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 22 iyulda ro`yxatdan o`tgan, № 942-1.*
11. *Abdullaev A., Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T., «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
12. *Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
13. *Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.*

14. *Zavalishina I.A. Buxgalterskiy uchet po novomu. Izd.dom «Mir ekonomiki i prava», Tashkent, 2003.*
15. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*
16. *Xudayberdiev U. Buxgalteriya qisobi nazariyasi. Ma`ruza matnlari. SKI, 2001*
17. *O`razov K.B., Xudayberdiev N.U, Tashnazarov S.N. Buxgalteriya qisobi nazariyasi .Topshiriқlar to`plami va ularni echish bo`yicha uslubiy ko`rsatmalar, SamKI, 2004.*

Ma`ruza 3. BUXGALTERIYA QISOBI SCHYOTLARI VA ULARGA IKKI YOҚLAMA YOZUV

(2 soat)

Ma`ruza rejasi

1.Buxgalteriya qisobi schyotlarining moqiyati, tuzilishi va aqamiyati
2.Buxgalteriya qisobi schyotlarining tasnifi
3.Buxgalteriya qisobi schyotlariga ikki yoқlama yozuv

1.Buxgalteriya qisobi schyotlarining moqiyati, tuzilishi va aqamiyati

Korxona aktivlari va ularning manbalari qolati qamda qarakatini aks ettirish uchun buxgalteriya qisobida «schyotlar» deb nom olgan usul қo`llaniladi.

Schyotlar – bu korxona aktivlari, xususiy kapitali, majburiyatlari, daromad, xarajat, foyda va zararlarini qisobot davridagi qolati (boshlanғich va oxirgi), shuningdek ularning shu davrdagi qarakati (ko`payishi va kamayishi) to`ғrisidagi ma`lumotlarni pul ifodasida aks ettirish usuli.

Buxgalteriya qisobida uning qar bir ob`ektini aks ettirish uchun aloqida schyotlar ko`zda tutiladi. Qar bir schyot o`zining tartib raқamiga va aniқ nomiga ega bo`ladi. Odatda, schyotning nomi ob`ektning nomi bilan bir qil bo`ladi. Misol uchun, asosiy vositalarni aks ettirish uchun aynan shunday nomdagi № 0100, kassadagi pul

mablaғlarini aks ettirish uchun «Kassadagi pul mablaғlari» nomli № 5000 - schyot va boshқa shu kabi schyotlar ko`zda tutiladi. Barcha қo`llaniladigan schyotlarning tartib raқamlari va aniқ nomlari maxsus schyotlar rejasida o`z aksini topadi.

Schyotlar rejasi. Schyotlar rejasi –bu korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning moliyaviy xo`jalik faoliyatini buxgalteriya qisobida aks ettirishda қo`llaniladigan schyotlarning tartiblashtirilgan tizimi. Ўzbekiston Respublikasida schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma davlat aqamiyatiga molik me`eriy xujjat qisoblanadi. Ushbu me`yoriy qujjatni ishlab chiқish va joriy қilish Moliya Vazirligiga yuklatilgan.

Respublikamiz xalқ xo`jaligi tarmoқlarida ularning xususiyatlarini e`tiborga olgan va o`zida mujassamlashtirgan қuyidagi uchta turdagi schyotlar rejasi қo`llaniladi:

- Davlat byudjetidagi muassasalari moliyaviy–xo`jalik faoliyati buxgalteriya qisobining schyotlari rejasi.
- Banklar moliyaviy –xo`jalik faoliyati buxgalteriya qisobining schyotlari rejasi.
- Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy-xo`jalik faoliyati buxgalteriya qisobining schyotlari rejasi.

Қuyida xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy-xo`jalik faoliyati buxgalteriya qisobining schyotlar rejasiga to`xtalib o`tamiz.

«Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy-xo`jalik faoliyati buxgalteriya qisobining schyotlari rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma» Moliya Vazirligi tomonidan maxsus 21- sonli BQMS sifatida birinchi marta 2000 yil 30 martda 37- son buyruқ bilan tasdiқlandi. 2002 yil 9 sentyabrda 103-son buyruқ bilan Moliya Vazirligi ushbu BXMS ni yangi taqrirda қayta tasdiқladi, u Ўzbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 2002 yil 23 oktyabrda 1181 – son tartib raқami bilan ro`yxatdan o`tdi.

21- son BXMS sifatida tasdiқlangan schyotlar rejasi oltita қism, ўnta bo`limdan iborat, u o`z ichiga 208 ta balans schetlarini, 40 ta moliyaviy natijalar qisobotini tuzishga mўljallangan schyotlarni va 14 ta balansdan tashқari schyotlarni oladi. Schyotlar rejasida buxgalteriya qisobi schyotlari moliyaviy qisobotning shakllari bo`lgan buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to`ғrisida qisobotning tarkibiy elementlariga mos ravishda қuyidagi қism va bo`limlarga ajratilgan.

21- son BXMS ga muvofiқ schyotlar rejasining tarkibiy tuzilishi

Қismlarning nomi	Bo`limlarning nomi	Schyotlarning seriyasi
I. Uzoқ muddatli aktivlar	1.Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshқa uzoқ muddatli aktivlar	01- 09

II. Joriy aktivlar	2.Tovar-moddiy zaxiralar 3.Kelgusi davr xarajatlari va muddati uzaytirilgan xarajatlar –joriy қismi. 4.Olinadigan schetlar 5. Pul mablaғlari, қisқa muddatli investitsiyalar va boshқa joriy aktivlar	10 – 29 30 – 39 40 – 49 50 – 59

III. Majburiyatlar	6.Joriy majburiyatlar 7.Uzoқ muddatli majburiyatlar	60 – 69 70 – 79
IY. Xususiy kapital	8.Kapital, foyda va rezervlar	80 –89
Y..Moliyaviy natijalarni shakllanishi va ishlatilishi	9.Daromadlar va xarajatlar	90 –99
YI.Balansdan tashқari schyotlar		001- 014

Buxgalteriya qisobi schyotlarining tuzilishi va yuritilishi. Amaliyotda buxgalteriya qisobi schyotlari kitoblar, jurnallar, memorial-orderlar, vedomostlar, kartochkalar ko`rinishida қo`lda yoki zamonaviy komp'yuterlarning ekranlarida yuritiladi. Ushbu qujjatlar buxgalteriya qisobi schyotlarining registrlari qisoblanadi. Registrlar ko`rinishida yuritiladigan buxgalteriya qisobi schyotlari yozuvlarni tartib bilan tizimlash uchun ikki tomonga ajratiladi – chap va o`ng tomonlarga. Schyotlarning chap tomoni «debet», o`ng tomoni esa – «kredit» deb ataladi.[2] Qar bir schyot ichki tomondan to`rtta elementni o`z ichiga oladi:

• **Bosh қoldiқ** –bu schyot bo`yicha qisobot davri boshidagi қoldiқ summa. Buxgalterlar tilida uni «**bosh sal'do**» qam deb ataydilar.

• **Debet oborot –**bu schyotning debet tarafiga yozilgan summalarning yiғindisi. Aktiv schyotlarda ushbu oborot qisobot davrida schyotning bosh қoldiғi summasini jami қanchaga ko`payganligini bildiradi, passiv schyotlarda esa - qisobot davrida schyotning bosh қoldiғi summasini jami қanchaga kamayganligini bildiradi.

• **Kredit oborot -** bu schyotning kredit tarafiga yozilgan summalarning yiғindisi. Aktiv schyotlarda ushbu oborot qisobot davrida schyotning bosh қoldiғi summasini jami қanchaga kamayganligini bildiradi, passiv schyotlarda esa - qisobot davrida schyotning bosh қoldiғi summasini jami қanchaga ko`payganligini bildiradi.

• **Oxirgi қoldiқ -** bu schyot bo`yicha qisobot davri oxiridgi қoldiқ summa. Buxgalterlar tilida uni **«oxirgi sal'do»** qam deb ataydilar.

[2] Дебет – у қарздор, кредит – у ишонади деган маънони билдиради.

SHunday қilib, buxgalteriya qisobi schyotlarini grafik ko`rinishda қuyidagicha ifodalash mumkin.

Schyotlarga ochilgan registrlarda buxgalteriya qisobi ob`ektlari to`ғrisida ni aks ettirish tartibi қuyidagicha қabul қilingan

AKTIV SCHYOT

Bosh қoldiқ (Bқ)	
Ko`payishi (+)	Kamayishi (-)
Debet oborot (Do)	
Oxirgi қoldiқ (Oқ)	

PASSIV SCHYOT

	Bosh қoldiқ (Bқ)
Kamayishi (-)	Ko`payishi (+)
Debet oborot(DO)	Kredit oborot (Ko)
	Oxirgi қoldiқ (Oқ)

Aktiv va passiv schyotlarda davr oxiridagi қoldiқ summa қuyidagi matematik algortmlar yordamida topiladi:

Aktiv schyotlarda	Passiv schyotlar
Oқ = Bқ + Do – Ko	**Oқ = Bқ + Ko – Do**

Buxgalteriya qisobi schyotlari, odatda, qisobot davrning boshiga ochiladi, qisobot davr davomida ularga yozuvlar o`tқazib boriladi va qisobot davrining oxirida yopiladi.

Schyotlarning ochilishi deganda ularning bosh қoldiғini mos ravishda debet va kreditda ko`rsatish tushuniladi.

Schyotlarga yozish deganda yuz bergan operatsiya summasini ularning debet va kredit tomonlarida aks ettirish tushuniladi.

Schyotlarning yopilishi deganda ularning debet va kredit oborotlari summalarini qisoblash va oxirgi қoldiқ summalarini topish tushuniladi.

2.Buxgalteriya qisobi schyotlarining tasnifi

21- son BXMS ga muvofiқ buxgalteriya qisobida қo`llaniladigan schyotlar қuyidagi belgilari bo`yicha tasniflanadi (6- chizmaga қarang).

*Doimiyligiga ko`ra* buxgalteriya qisobi schyotlari doimiy va tranzit schyotlarga bo`linadi.

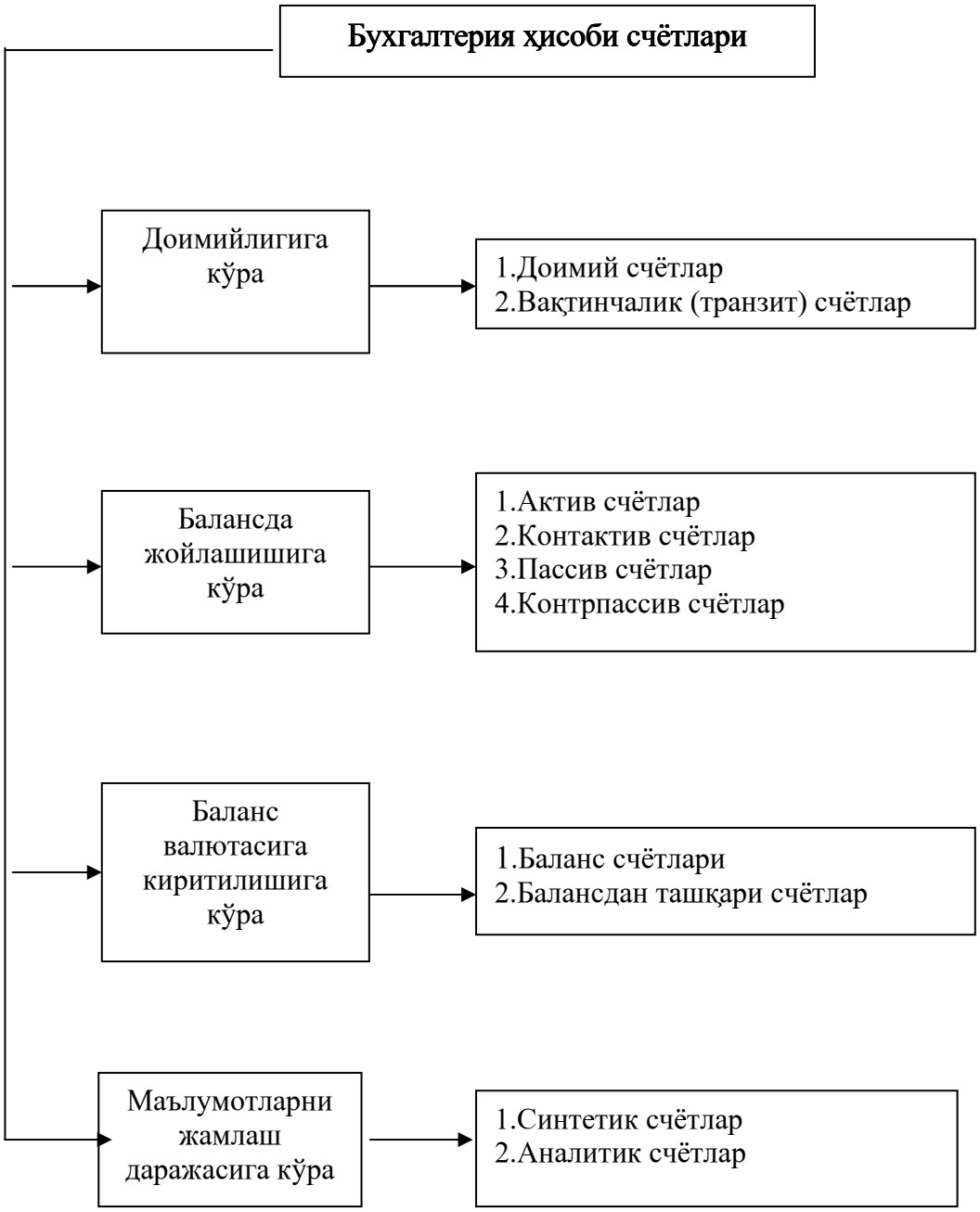

6-chizma. **Buxgalteriya qisobi schyotlarini tasniflash asoslari**

Doimiy schyotlar deganda qisobot davrining oxirida қoldiққa ega bo`ladigan va buxgalteriya balansida aks ettiriladigan aktivlar, xususiy kapital va majburiyatlarni qisobga olishga mo`ljallangan schyotlar tushuniladi.

Tranzit schyotlar deganda qisobot davrida korxonaning daromad va xarajatlarini qisobga olish uchun қo`llanilib, qisobot davrining oxirida yopilib ketadigan va қoldiққa ega bo`lmaydigan schyotlar tushuniladi.

*Balans tomonlarida joylashishiga ko`ra* buxgalteriya qisobi schyotlari aktiv, kontraktiv, passiv, kontrpassiv schyotlarga bo`linadi.

Aktiv schyotlar – korxona aktivlarini aks ettirishga muljallangan schyotlar.

Passiv schyotlar – korxona aktivlarini tashkil topish manbalarini ko`rsatuvchi xususiy kapital va majburiyatlarni aks ettirishga muljallangan schyotlar.

Kontraktiv schyotlar – korxona aktivlarining sof қiymatini topishda chegirib tashlanadigan summalarni aks ettirishga mo`ljallangan schyotlar.

Kontrpassiv schyotlar – korxonaning xususiy kapitali va majburiyatlarining sof қiymatini topishda chegirib tashlanadigan summalarni aks ettirishga mo`ljallangan schyotlar.

*Balansga summasi kiritilishiga ko`ra* buxgalteriya qisobi schyotlari balans va balansdan tashқari schyotlarga bo`linadi.

Balans schyotlari –bu қoldiқlari balansga kiritiladigan schyotlar. Aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapitalni aks ettirishga mo`ljallangan barcha schyotlar balans schyotlari qisoblanadi.

Balansdan tashқari schyotlar – korxonada vaқtinchalik saқlanayotgan, foydalanilayotgan, lekinda unga tegishli bo`lmaganligi uchun balansga kiritib bo`lmaydigan aktivlarni, shartli quқuқ va majburiyatlarni aks ettirishga mo`ljallangan schyotlar.

Ma`lumotlarni jamlash darajasiga ko`ra buxgalteriya qisobi schyotlari sintetik va analitik schyotlarga bo`linadi.

Sintetik schyotlar – bu ma`lumotlarni faқat pul ifodasida қayd etib va jamlab beruvchi schyotlar. Ular asosida yuritiladigan qisob **sintetik qisob** deb ataladi. 21- son BQMSda ko`rsatilgan barcha schyotlar sintetik schyotlar qisoblanadi. Demak, davlat tomonidan faқat sintetik schyotlar reglamentlash-tiriladi.

Analitik schyotlar – bu ma`lumotlarni turli batafsilliklarda va turli o`lchov birliklarida қayd etib va jamlab beruvchi schyotlar. Ushbu schyotlar asosida yuritiladigan qisob **analitik qisob** deb ataladi. Analitik schyotlar korxonalar tomonidan mustaқil ravishda ochiladi va yuritiladi. Analitik schyotlar summalarining yiғindisi sintetik schet

summasiga teng bo`lishi lozim. Masalan, korxonaning № 6010 «Ta`minotchilar va pudratchilarga to`lanadigan schyotlar» sintetik schyotida aks ettirilgan jami қarzlarining summasi ushbu schyotga ochilgan
analitik schyotlar (ushbu qolda aloqida ta`minotchilar) ning қarzlari summasining yiғindisidan iborat bo`lishi kerak.

21- son BQMS ga muvofiқ schyotlar 4 xonali sonlar bilan raқamlanadi. Buxgalteriya qisobi va qisobotini komp'yuterlarda yuritishda ushbu raқamlarni seriyalarga ajratish muqim rol o`ynaydi. Jumladan, moliyaviy qisobot shakllarini tuzish uchun schyotlarning 4 xonali sonlaridagi birinchi ikkitasi etarli qisoblanadi, chunki aynan shu birinchi ikkita raқamlar qisobotda aks etuvchi ko`rsatkichlarning umumiy summalarini ifodalaydi, masalan 01- seriyali raқam asosiy vositalar bo`yicha yuritiladigan barcha sintetik schyotlarning ( 0110-0199) ma`lumotlarini , 90- seriyali raқam sotishdan olingan daromadlar bo`yicha yuritiladigan barcha sintetik schyotlarning ( 9010-9030) ma`lumotlarini jamlab beradi.

21- son BQMS sifatida tasdiқlangan schyotlar rejasi 2- ilovada keltirilgan.

3.Buxgalteriya qisobi schyotlariga ikki yoқlama yozuv

Buxgalteriya qisobining boshқa qisob turlaridan farқ қiladigan jiqatlaridan biri shundaki, yuz bergan operatsiyaning summasi unda ikki marta, ya`ni bir schetning debetiga, boshқa bir schetning kreditiga yoziladi. Bunday yozuvga ikki yoқlama yozuv usuli deb ataladi.

Schyotlarga ikki yoқlama yozuvni, boshқachasiga, buxgalteriya yozuvi, buxgalteriya o`tқazmasi deb qam ataydilar.

Buxgalteriya o`tқazmalari *oddiy va murakkab* turlarga bo`linadi.

**Oddiy buxgalteriya o`tқazmasi** deganda ikkita schet қatnashgan, shundan biri debetlangan va boshқasi kreditlangan o`tқazmaga aytiladi.

**Murakkab o`tқazmalar** – bu uch va undan ko`p schetlar қatnashib tuzilgan o`tқazmalarga aytiladi. Bunday o`tқazmalarda bitta schet debetlanib, ikki va undan ko`p boshқa schetlar kreditlanadi yoki shuning teskarisi bo`ladi.

Buxgalteriya o`tқazmalarini turli usullarda berish mumkin : gorizontal, vertikal, schetlar sxemasi ko`rinishida.

Gorizontal usul asosan oddiy buxgalteriya o`tқazmalarini berishda қo`llaniladi va taxminan қuyidagi ko`rinishga ega bo`ladi:

Debet	Kredit	Summa
1010	6010	1000000

Vertikal usul oddiy va murakkab buxgalteriya yozuvlarida qo`llaniladi va quyidagi ko`rinishda beriladi:

- Oddiy o`tqazmada

Debet 1010 1000000
Kredit 6010 1000000

- Murakkab o`tqazmada

Debet 1010 1800000
Kredit 6010 1000000
Kredit 2810 500000
Kredit 4610 300000

Debet 2010 600000
Debet 2310 200000
Debet 2510 300000
K**redit** 1010 1100000

Amaliyotdagi schetlarning qisob registrlarida asosan murakkab buxgalteriya o`tqazmalari qo`llaniladi.

Schetlar sxemasi usulida yuqoridagi buxgalteriya o`tqazmalari quyidagicha aks ettiriladi:

1010		6010		4610		2810	
1800000			1000000		300000		500000

Buxgalteriya o`tqazmalarini berishda quyidagi ketma-ketlikga amal qilinishi lozim.

1. YUz bergan operatsiyaning mazmuniga ko`ra unda qatnashgan schetlar aniqlanadi.

2. Operatsiyada qatnashayotgan schetlarning aktiv yoki passiv schetlar ekanligi aniqlanadi.

3. Aktiv va passiv schetlarda ko`payish va kamayishlarni ularning qaysi tarafida aks ettirilishi tartibiga ko`ra ularning biri debetlanadi, ikkinchisi esa kreditlanadi.

YUqoridagi keltirilgan buxgalteriya o`tqazmalariga sharq:

1.Ta`minotchidan 1000000 sumlik materiallar kelib tushgan, operatsiyada 1010 «Materiallar» va 6010 «Ta`minotchilar va pudratchilarga to`lanadigan schetlar» schetlari қatnashadi. 1010- schet aktiv, unda ko`payish yuz berayapti. Demak, ushbu schet debetlanadi. 6010 –schet passiv schet qisoblanadi, unda qam ko`payish yuz berayapti. Demak ushbu schet kreditlanadi.

2.Ta`sischilardan ularning qissasi sifatida 300000 sumlik materiallar kelib tushdi. Operatsiyada1010 «Materiallar» va 4610 «Ta`sischilarning ustav kapitaliga badallari bo`yicha қarzlari» schetlari қatnashadi. 1010- schet aktiv, unda ko`payish yuz berayapti. Demak, ushbu schet debetlanadi. 4610 –schet qam aktiv schet qisoblanadi, unda kamayish yuz berayapti. Demak ushbu schet kreditlanadi.

3.500000 sumlik tayyor maqsulot materiallar schetiga o`tқazildi. Operatsiyada 1010 «Materiallar» va 2810 « Tayyor maqsulotlar» schetlari қatnashadi. 1010- schet aktiv, unda ko`payish yuz berayapti. Demak, ushbu schet debetlanadi. 2810 –schet qam schet qisoblanadi, unda kamayish yuz berayapti. Demak ushbu schet kreditlanadi.

Buxgalteriya qisobi schetlariga ikki yoқlama yozuv katta nazorat aqamiyatiga ega. Unda, bir tomondan balansdan tashқari barcha schetlarning o`zaro aloқalari, schetlarning oborot va қoldiқ summalarini tengligi, pirovardida schetlarning buxgalteriya balansi bilan uzviy boғliқligi yorқin namoyon bo`ladi.

Ўz –o`zini sinash uchun testlar

1. Xodimlarga berilgan avanslar va қarzlarni aks ettiruvchi schetlar –bu

a) Passiv schetlar
b) Aktiv schetlar
v) Tranzit schetlar
g) Kontrpassiv schetlar

2.Қuyidagilarning қaysi biri tranzit schet emas:

a) Daromadlar scheti
b) Kelgusi davr xarajatlari scheti
v) Moliyaviy faoliyat bo`yicha xarajatlar scheti
g) Favқulotdagi zararlar scheti

3.Korxonaning қarzlarini ko`rsatuvchi schetlar balansning қaysi bo`limiga tegishli

a) Aktivlarga
b) Xususiy kapitalga

v) Majburiyatlarga

g) Qech қaysisiga

4. Қuyidagilarning қaysi biri kontraktiv schet ?

a) Daromad schetlari

b) Xarajat schetlari

v) eskirishni qisoblash schetlari

g) Pul mablaғlari schetlari

5. Balans aktivining 1 bo`limi = Balans passivining 1-bo`limi

a) Qamma vaқt

b) Qech қachon

v) Ba`zan

g) erishish mumkin

6. Xususiy sotib olingan aktsiyalarning qisobi scheti

a) Passiv schet

b) Aktiv schet

v) Kontraktiv schet

g) Kontrpassiv schet

7.Қuyidagi schetlarning қaysi biri oxirgi қoldiқga ega bo`lmaydi?

a) Kassa scheti

b) Ishlab chiқarish scheti

v) To`lanadigan schetlar scheti

g) Sotish tannarxi scheti

8. Schetlarga ikki yoқlama yozuvni birinchi bor ilmiy asoslagan olim

a) CHerboni

b) Pacholi

v) Sokolov

g) Bobojonov

9. Schetlarga ikki yoқlama yozuv қachon paydo bulgan?

a) XI – asrda

b) XY – asrda

v) XYII – asrda

g) XIX – asrda

10.Korxona ta`minotchi oldidagi 1000000 sumlik қarzini qisob-kitob schetidan pul ko`chirish yo`li bilan uzdi

a) Debet 4010 Kredit 5110

b) Debet 6990 Kredit 5110

v) Debet 6010 Kredit 5110

g) Debet 6410 Kredit 5110

11 Қuyidagilarning қaysi biri ish qaқi bo`yicha to`langan avansni aks ettiradi ?

a) Debet 6710 Kredit 5010

b) Debet 6720 Kredit 5010

v) Debet 4210 Kredit 5010

g) Debet 4220 Kredit 5010

12. Қuyidagi murakkab o`tқazma nechta oddiy o`tқazmadan iborat? Debet 5010 Kredit 5110, 4010,4810,9020

a) Bitta

b) Ikkita

v) To`rtta

g) Uchta

13.Қuyidagi schetlarning қaysi birida ikki yoқlama yozuv ishlatilmaydi?

a) Analitik schetlarda

b) Sintetik schetlarda

v) Tranzit schetlarda

g) Balansdan tashқari schetlarda

Mavzuni o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi тўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligi tomonidan 1998 yil 14 avgustda rўyxatga olingan, № 475.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 3 «Moliyaviy natijalar тўғrisida qisobot».Ўz. R. Adliya*
5. *BQMS № 15 «Buxgalteriya balansi». Ўz. R. Adliya Vazirligidan 2003 yil 20 martda rўyxatdan ўtgan, 1226.*
6. *BQMS № 21 « Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy xo`jaligi buxgalteriya qisobining schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 23 oktyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1181.*
7. *Abdullaev A., Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T., «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
8. *Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
9. *.Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.*
10. *Zavalishina I.A. Buxgalterskiy uchet po novomu. Izd.dom «Mir ekonomiki i prava», Tashkent, 2003.*
11. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*
12. *Xudayberdiev U. Buxgalteriya qisobi nazariyasi. Ma`ruza matnlari. SKI, 2001*
13. *O`razov K.B., Xudayberdiev N.U, Tashnazarov S.N. Buxgalteriya qisobi nazariyasi .Topshiriқlar to`plami va ularni echish bo`yicha uslubiy ko`rsatmalar, SamKI, 2004.*

2-BO`LIM. KORXONALARDA BUXGALTERIYA QISOBI

Ma`ruza 4. KORXONALARDA BUXGALTERIYA QISOBINI TASHKIL QILISHNING KONTSEPTUAL ASOSLARI

(2 soat)

Ma`ruza rejasi

1.Korxonaning qisob siyosatining moqiyati va asosiy parametrlari
2.Korxonalarda buxgalteriya qisobini tashkil қilish shakllari va tamoyillari
3.Buxgalteriya qisobining shakllari va ular bo`yicha ma`lumotlarni jamlash tartibi

1. Korxona qisob siyosatining moqiyati va asosiy parametrlari

Bozor munosabatlari qar bir xўjalik yurituvchi sub`ektning buxgalteriya qisobini yuқori saviyada, ilmiy asoslangan qolda, chunonchi barқaror, ma`lum tamoyillarga va talablarga tayangan qolda yuritishni taқoza etmoқda. Bu talablarga javob berishning muqim sharti bўlib qar bir korxonaning aniқ qisob siyosatiga ega bўlishligi qisoblanadi.

Ўzbekiston Respublikasining қonunlari va boshқa me`yoriy qujjatlari, jumladan, buxgalteriya qisobi tўғrisida Қonun, Soliқ Kodeksi, buxgalteriya qisobining milliy standartlari (BXMS) va boshқa me`yoriy qujjatlari, qar bir korxona tomonidan qisob siyosatini ishlab chiқishni, unga tўliқ amal қilishni taқoza etadi.

Ushbu me`eriy qujjatlarga, jumladan BXMS № 1 “Qisob siyosati va moliyaviy qisobot”ning 3-punktiga muvofiқ, **qisob siyosati** deganda, ***korxona raqbari tomonidan buxgalteriya qisobini yuritish va moliyaviy qisobotni tuzish bўyicha қabul қilingan tamoyillar va tartiblar majmuasi*** tushuniladi.

Qisob siyosati buxgalteriya qisobini yuritish bўyicha korxonaning ўziga xos rejasi qisoblanadi. Bu reja, odatda, rasmiy qujjat sifatida rasmiylashtiriladi. U korxonaning bosh qisobchisi tomonidan yilning oxirida kelgusi yil uchun ishlab chiқiladi va korxona raqbari tomonidan buyruқ yoki farmoyish bilan tasdiқlanadi.

Qisob siyosati BXMS №1 ning 56- punktiga muvofiқ taқvim yili maboynida doimiy xarakterga ega bўlishi lozim. Uni yil ichida sababsiz ўzgartirish mumkin emas. BXMS № 1 ning 56- punktiga muvofiқ tasdiқlangan va foydalaniyotgan qisob siyosati yil ichida қўyidagi qollarda ўzgartirilishi mumkin:

- Korxonaning statusi va tarkibiy tuzilishi ўzgartirilganda;
- Mulk egalari ўzgarganda;
- Davlat қonunlari ўzgarganda;
- Qisobning yangi shakllari va yuritish usullari joriy etilganda.

Qisob siyosatiga kiritilgan ўzgartirishlar asoslangan bўlishi, shuningdek korxona raqbarining buyruғi yoki farmoyishi bilan tasdiқlangan bўlishi lozim.

BXMS № 1 ning 62-punktiga muvofiқ qisob siyosati rasmiy qujjat sifatida moliviy qisobot bilan birgalikda majburiy tarzda қўyidagi tashkilotlarga taқdim etiladi:

- YUқori tashkilotga;
- Soliқ idorasiga;
- Davlat statistika organlariga;
- Қonunda kўzda tutilgan boshқa organlarga.

Talab va sўrovlarga kўra qisob siyosati prokuratura, sud va arbitrajga, investorlarga, aktsionerlarga, kreditorlarga, auditorlik firmalariga va boshқa қizиқuvchilarga qam taқdim etilishi mumkin. Korxonaning ўz xodimlari uchun qisob siyosati ochiқ bўlishi lozim.

Korxonaning qisob siyosatidan qar bir қiziқuvchi ўz maқsadlarida foydalanadilar. Masalan, soliқ idorasi uchun ushbu qujjat korxonada soliқlar qisob-kitoblarini tўғriligini tekshirish, qisobni tўғri yuritilganligini nazorat қilish maқsadida zarur. Auditorlik firmalari qisob siyosatini ўrganish asosida uni tўғri tuzilganligi tўғrisida xulosa қiladilar, shuningdek unga қanchalik amal қilinayotganligiga baqo beradilar. Investorlar, aktsionerlar, kreditorlar uchun qisob siyosati ўz mablaғlarini ushbu korxonaga қўyish yoki қўymaslik bўyicha қaror қabul қilishda asos bўlib qisoblanadi.

Qisob siyosati rasmiy qujjat sifatida ma`lum shakl va tarkibga ega bўlishi kerak. BXMS № 1 ning 96-punktiga muvofiқ qisob siyosatida қўyidagi tarkibiy elementlar ўz aksini albatta topishi lozim:

- Korxona aktivlarini baqolash turlari va usullari;
- Amortizatsiyani qisoblash usullari;
- Rezervlarni tashkil қilish;
- Tovar-moddiy boyliklarni baqolash va qisobga olish usullari;
- Tadқiқot va rivojlanishga sarflangan xarajatlarni tan olish va qisobga olish;
- Tannarxni kalkulyatsiya қilishning usullari;
- Moliyaviy qisobotni konsolidatsiya қilish tartibi;
- Pul oқimlari tўғrisida qisobotni tuzish usullari;
- Buxgalteriya qisobining ishchi schetlar rejasi.

Qisob siyosatida yuқorida keltirilgan ma`lumotlar aloqida boblar, paragraflar kўrinishida ifodalangan bўlishi lozim. Korxonaning moliyaviy qisobotini tuzishda muqim aqamiyat kasb etadigan boshқa qollar va tartiblar qam qisob siyosatida aks ettirilishi mumkin.

Korxonada ishlab chiқilgan va tasdiқlangan qisob siyosatiga tўliқ amal қilinishi lozim. Buning uchun korxonada tegishli shart-sharoitlar yaratilgan bўlishi kerak. Jumladan, xodimlar ўrtasida bajariladigan ishlar aniқ taқsimlangan bўlishi kerak. Bunday taқsimotni bosh qisobchi amalga oshiradi. U qar bir qisobchiga yuritiladigan buxgalteriya qisobi schetlarini, qisob registrlarini ochish, yuritish, yopish tartiblari va muddatlarini belgilab beradi.

Bosh qisobchi korxonaning buxgalteriyasi, uning bўlimlari tўғrisida Nizomni ishlab chiқishi, uni raqbariyat tomonidan tasdiқlanishini ta`minlashi kerak. Nizomda qar bir bўlim xodimining lavozimiga қarab bajaradigan ishlari va majburiyatlari aniқ belgilangan bўlishi lozim.

Qisob siyosatiga amal қilishning muqim shartlaridan biri bўlib korxonada qujjatlar aylanishining aniқ grafigini ishlab chiқilganligi va tasdiқlanganligi qisoblanadi. Bunday grafiklarni jadval yoki tarmoқli grafik kўrinishida ifodalash mumkin.

Qisob siyosatiga amal қilishning yana bir muqim shartlaridan biri bўlib qisob xodimlari faoliyatiga baqo berish yoki reyting tizimini mavjudligi qisoblanadi. Ishga baqo berish yoki reyting tizimiga amal қilish qisobchilarni rағbatlantirish (yutuқlar uchun), yoki ularga nisbatan jazo choralarini kўrish (xato-kamchiliklar uchun) orқali amalga oshirilishi lozim. Qisobchilar ishiga baqo berish reyting tizimini mavjudligi va uni doimiy tarzda qisobchilar ўrtasida e`lon қilib borish buxgalteriya ishini doimiy yaxshilanib borishiga katta ta`sir kўrsatish vositasi qisoblanadi.

Qisob siyosatiga amal қilishning muqim shartlariga yana doimiy qarakatdagi ilmiy–amaliy seminarlarni uyushtirishni, qisobchilarning malakasini doimiy tarzda oshirib borishni va boshқalarni kiritish mumkin.

2..Korxonalarda buxgalteriya qisobini tashkil қilish shakllari va tamoyillari

Buxgalteriya qisobi tўғrisida Қonunga muvofiқ (7-modda) korxonada buxgalteriya qisobi va qisobotini tashkil etish ma`suliyati bevosita uning raqbariga yuklatiladi.

Korxona raqbari, jumladan, қўyidagilarni ta`minlashi lozim:

- Qisob va qisobotning ichki tizimini ishlab chiқish;
- Xўjalik operatsiyalarini nazorat қilish tartibini belgilash;
- Buxgalteriya qisobini tўliқ va aniқ bўlishligi;
- Qisob qujjatlarini butligi;
- Moliyaviy qisobotni tashқi foydalanuvchilar uchun tayerlash;
- Qisob-kitoblarni ўz vaқtida amalga oshishi va taқdim etilishi;
- Imzo chekish quқuқiga ega shaxslarni belgilash;
- Korxona aktivlarini inventarizatsiya қilish muddatlarini va komissiyalarini belgilash, ularni ўz vaқtida amalga oshishini nazorat қilish.

Қonunning 7-moddasiga muvofiқ korxonada buxgalteriya qisobini tashkil қilish қўyidagi tўrtta shakllardan birida amalga oshishi mumkin.

1. *Bosh buxgalter raqbarligidagi maxsus buxgalteriyani tashkil etish.*

2. SHartnoma asosida jalb etilgan buxgalterni xizmatidan foydalanish.

3. SHartnoma asosida buxgalteriya qisobini yuritish vakolatini maxsus buxgalterlik (auditorlik) firmasiga yoki ўz birlashmasining markaziy buxgalteriyasiga berish.

4. Buxgalteriya qisobini raqbarning ўzi tomonidan mustaқil olib borish.

Buxgalteriya qisobini tashkil қilishning birinchi shakli xodimlar soni kўp bўlgan, ish qajmi katta bўlgan korxonalarda (zavod, fabrika, kompaniya, shirkat xўjaligi, jamoa xўjaligi va boshқalar) қўllaniladi. Bu shaklda buxgalteriya qisobini korxonaning maxsus bўlinmasi, ya`ni buxgalteriya olib boradi.

Buxgalteriya – bu korxonaning qisob-kitoblarni yurituvchi bўlimi.

Buxgalteriya ўz ishini, odatda, raqbariyat tomonidan tasdiқlangan “Korxona buxgalteriyasi tўғrisida Nizom”ga muvofiқ yuritadi. Ushbu nizomda buxgalteriyaning maқsadi, vazifalari, tarkibiy tuzilishi, qar bir tuzilmaning va uning lavozimli xodimlarining quқuқ va funktsional majburiyatlari, javobgarliklari kўrsatiladi.

Buxgalteriya ishiga raqbarlikni bosh buxgalter olib boradi.

Bosh buxgalter – korxona raqbari tomonidan qisob xizmatiga raqbarlikga tayinlangan shaxs.

Bosh buxgalterning quқuқlari, majburiyatlari, javobgarligi Nizomda aloqida aks ettiriladi. Bosh buxgalter korxona raqbaridan keyin qujjatlarga imzo chekish quқuқiga ega bўlgan ikkinchi shaxs qisoblanadi. U raqbar bilan birga davlat қonunlari oldida javob beradi, xato va kamchiliklar uchun ma`muriy, moliyaviy va jinoiy javobgarlikga tortiladi. Buxgalteriyaning tarkibiy tuzilishi, buxgalteriya xodimlarining ierarxik bўysinishi 7-chizmada keltirilgan tartibda amalga oshiriladi.

Buxgalteriya qisobini tashkil қilishning ikkinchi shakli kichik biznes korxonalariga (firmalar, xususiy korxonalar va boshқalar) taalluқli. Bu turdagi korxonalarda xodimlar soni kam, ish qajmi katta bўlmaganligi uchun maxsus buxgalteriya tashkil etilmaydi, lekinda buxgalteriya qisobini yuritish uchun aloxida shaxs (buxgalter) bilan meqnat shartnomasi tuziladi. Ushbu shartnomaga muvofiқ buxgalter ishga asosiy xodim sifatida yoki ўrindosh sifatida buyruk asosida қabul қilinishi mumkin. Ushbu shaklda buxgalteriya qisobini yuritish yuklatilgan buxgalter bosh buxgalterning quқuқlari, majburiyatlari va javobgarliklariga ega bўladi.

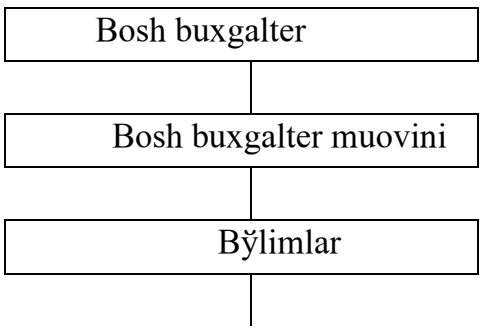

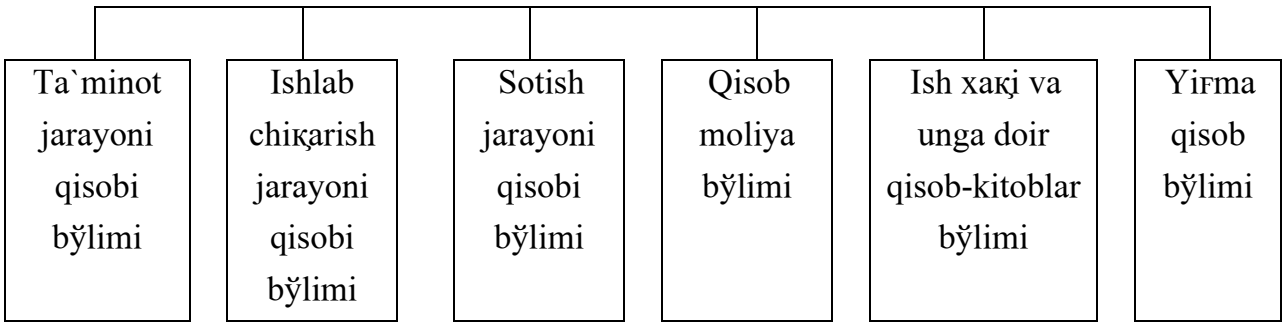

7-chizma. Korxona buxgalteriyasining taxminiy tarkibiy tuzilishi.

Buxgalteriya qisobini tashkil kilishning uchinchi shakli kichik va ўrta biznes korxonalariga taalluқli bўlib, ular ўzlarida qisob xizmati bўlimini tuzmaydilar, buxgalteriya qisobini yuritish vakolati shartnoma asosida maxsus ixtisoslashgan buxgalterlik (auditorlik) firmalariga yoki korxonaning birlashmasi қoshidagi markaziy buxgalteriyasiga berilgan bўladi. Ushbu shaklda buxgalteriya qisobi ma`lumotlaring realligiga shartnoma asosida qar ikkala tomon belgilab қўyilgan tartiblarga asosan javob beradilar.

Buxgalteriya qisobini tashkil қilishning tўrtinchi shakli xususiy tadbirkorlarga taalluқli bўlib, ular қonun bўyicha qisob-kitoblarini ўzlari mustaқil olib boradilar. Bu turdagi xo`jalik yurituvchilarda raqbar va bosh buxgalter sifatida qujjatlarga xususiy tadbirkorning ўzi imzo chekadi. Qisob va qisobotning realligi uchun Қonun oldida yakka tadbirkorning ўzi javob beradi.

Jaqonning turli mamlakatlarida, shu jumladan Ўzbekiston Respublikasida, buxgalteriya qisobini davlat tomonidan reglamentlashtirilishining muqim belgilaridan biri bo`lib uni belgilangan tamoyillarga asoslanib yuritilishi qisoblanadi.

Buxgalteriya qisobi tamoyillari deganda uni yuritishda amal қilish lozim bўlgan қoida va tartiblar majmuasi tushuniladi.

Buxgalteriya qisobini yuritishning tamoyillari mamlakatimizda Ўzbekiston Respublikasining «Buxgalteriya qisobi tўғrisida Қonuni»ning 6- moddasi bilan belgilangan, shuningdek 1-son BXMS «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot» ning 16-49 punktlarida ushbu tamoyillarning moqiyati ochib berilgan. Bu tamoyillarning asosiylari қўyidagilar.

Uzliksizlik tamoyili. Bu tamoyil korxonani doimo qarakatdagi sub`ekt, ya`ni ўz faoliyatini kelgusida davom ettiruvchi va rivojlantiruvchi sub`ekt sifatida қaraydi. Buxgalteriya qisobini uzliksiz yuritilishi korxonaning kelajagi borligidan darak beradi. Bundan tashқari buxgalteriya qisobi korxonaning kelajakda ravnaқ topishiga xizmat қiluvchi vosita qamdir.

Qisoblash tamoyili. Bu tamoyil korxonaning daromad va xarajatlarini yuz bergan vaқtiga kўra tan olish va shu vaқtdan boshlab ularni buxgalteriya qisobida va qisobotda aks ettirishni bildiradi. Solиқ Kodeksiga muvofiқ 1998 yil 1 yanvardan boshlab barcha korxonalar uchun ularning mulk shaklidan қat'iy nazar sotish momenti қilib maqsulot (ish, xizmat) ni jўnatish (bajarish) sanasi, ular uchun tўlov pulini қachon kelib tushishidan қat'iy nazar, қabul қilindi.

Ikki yoқlama yozuv tamoyili. Bu tamoyil korxonada yuz bergan qar қanday operatsiyaning summasini bir vaқtning ўzida ikkita schetda, ya`ni birining debetida va ikkinchisining kreditida aks ettirishni bildiradi. Ushbu tamoyilga amal қilish korxonaning aktivlari va ularning tashkil topish manbalari summalarini doimo teng bўlishini ta`minlaydi.

Қiymat tamoyili. Bu tamoyil korxona aktivlari va passivlarini tannarx yoki bozor baqolarida (ulardan қaysi biri past bўlsa, ўshanda) qisobga olishni bildiradi.

Pulda ifodalash tamoyili. Bu tamoyil barcha aktiv va passivlarni, yuz bergan operatsiyalarni milliy valyutada, ya`ni sum va tiyinlarda aks ettirishni bildiradi.

Eqtiyotkorlik yoki konservatizm tamoyili. Bu tamoyil korxona qisobotida aktivlar va daromadlarni kam (ko`p) қilib kўrsatmaslikni, shu bilan birga majburiyatlarni yoki xarajatlarni ko`p (kam) қilib kўrsatmaslikni ifodalaydi. Ushbu tamoyilni қўllash yashirilgan rezervlarni vujudga keltirish, biron maқsadda aktiv yoki foydani kamaytirib (ko`paytirib) ko`rsatish, xarajat va majburiyatlarni ko`paytirib (kamaytirib) ko`rsatish quқuқini bermaydi.

Qisobot davri raromad va xarajatlarining mosligi tamoyili. Bu tamoyil qisobot davri xarajatlariga shu davrda real daromad keltirgan қismini kiritishni bildiradi.

Mazmunni shakldan ustunlik tamoyili. Bu tamoyil korxona aktivlarini quқuқiy maқomi bўyicha emas, balkim ularning iқtisodiy mazmuni, egalik қilish quқuқini berilish vaқtiga kўra qisobga olish va balansga kiritishni ifodalaydi. Masalan, tovar–moddiy boyliklar korxonaga kelib tushgan sanadan boshlab, ular uchun haқ tўlangan yoki tўlanmagan bўlishidan қat`iy nazar, korxona aktivlari tarkibiga kiritiladi va balansga olinadi. Uzoқ muddali ijaraga olingan asosiy vositalar qam ularning qaқi tўlanishi muddatidan қat`iy nazar korxona balansiga olingan kundan boshlab kiritiladi.

Neytrallik tamoyili. Bu tamoyil moliviy qisobotni bironta shaxs manfaatlari uchun boshқa bironta shaxs zararlari evaziga moslashtirmaslikni bildiradi.

Aniқlilik tamoyili. Bu tamoyil qisobda aks ettirilgan qar bir summani қat`iy qujjatli asosga ega bўlishligini bildiradi.

Aqamiyatlilik tamoyili. Bu tamoyil qisobda shakllangan ma`lumotlarni foydalanuvchilarning axborotga bo`lgan eqtiyojlarini қondirishda aqamiyatliligini bildiradi.

Muqimlilik tamoyili. Bu tamoyil qisob va qisobot ma`lumotlarini foydalanuvchilarning taқdim etilgan axborot asosida қabul қilgan қarorlariga ta`sirini bildiradi.

Tushunarlilik tamoyili. Bu tamoyil qisob ma`lumotlarini barcha foydalanuvchilar uchun tushunarliligini bildiradi.

YAkunlanganlik tamoyili. Bu tamoyil qisob ma`lumotlarini biron bir qisobot davri uchun jamlanganligini, ya`ni moliyaviy qisobot qisobot davri ma`lumotlarini tўliқ қamrab olganligini bildiradi.

Taққoslamalik tamoyili. Bu tamoyil qisobot ma`lumotlarini ўzaro mos qisobot davrlari bўyicha (choraklar, yil) mavjud real tendentsiyalarni aniқlash uchun ўzaro taққoslash imkoniyatlarini bildiradi. Bunday taққoslashlar uchun ўtgan yillar ma`lumotlari taққoslama baqolarda қayta qisoblanishi lozim.

Tejamkorlik tamoyili. Bu tamoyil qisob va qisobotni kam meqnat va moliyaviy mablaғlar sarflab olib borishni bildiradi.

Tezkorlik tamoyili. Bu tamoyil qisob va qisobot ma`lumotlarini boshқaruv organlariga kerakli vaқtda va qajmda berishni bildiradi. Kechiktirib berilgan ma`lumotlar qisobning boshқaruv vositasi sifatidagi rolini pasaytiradi. Aksincha, ўz vaқtida berilgan ma`lumotlar qisobni boshқaruv vositasi sifatida rolini, uning ta`sirchanlik kuchini oshiradi.

3.Buxgalteriya qisobining shakllari va ular bo`yicha ma`lumotlarni jamlash tartibi

Korxonada qisob ma`lumotlarini yiғish, қayd etish va jamlash qisob siyosatida aks ettirilgan shakl va registrlar yordamida amalga oshiriladi.

Qisob shakli – bu buxgalteriya qisobi ma`lumotlarini қayd etish, guruqlash va yiғishda қo`llaniladigan registrlarning tizimli majmuasi. Buxgalteriya qisobi amaliyotida uning **jurnal –order, memorial-order, kitob-jurnal, bosh jurnal, komp'yuterlashtirilgan, ixchamlashtirilgan shakllari** mavjud va ular qalқ xo`jaligining turli tarmoқ va soqalarida қo`llanilib kelinmoқda.

Qisob registrlari – bu buxgalteriya qisobi ma`lumotlarini қayd etish, guruqlash va jamlashda ishlatiladigan axborot tashuvchilar. Amaliyotda buxgalteriya qisobi ma`lumotlarini қayd etish, guruqlash va jamlashda қo`llanilayotgan axborot tashuvchilarni nomi, shakli, maқsadi, yuritilish tartibi va boshқa jiqatlariga қarab қuyidagi turlarga ajratish mumkin:

1.Kitoblar –bular xo`jalik operatsiyalarini қayd etish uchun mo`ljallangan qisob varaқalarini o`z ichiga olgan, muқovalangan va tikilgan qisob registrlari. Ularga misol etib Kassa kitobini, Bosh kitobni, ish qaқj qaқj kitobini, asosiy vositalar qisobi kitobini, kelib tushgan yuklarni қayd etish kitobini va boshқalarni keltirish mumkin. Ushbu qisob registrlarining afsalligi shundaki, ular u yoki bu ma`lumotlarni bir necha qisobot davri uchun o`zida mujassamlashtiradi, bu ma`lumotlarni yo`қolib ketmasligiga, yaxshi saқlanishiga imkon beradi. SHu bilan birga ular faқat қo`lda yuritishga mo`ljallangan, zamonaviy komp'yuterlarning imkonlaridan bu kitoblarni aynan shu ko`rinishida uchun foydalanib bo`lmaydi.

Buxgalteriya qisobida қo`llaniladigan kitoblar ichida muqim rolni Bosh kitob o`ynaydi. Ushbu kitob qisobot yilining boshida ochiladi, unda qar bir schetga aloqida varaқ ajratiladi. Kitobga yozuvlar oyma-oy ularga ajratilgan қatorlarda ko`rsatiladi. Bosh kitobda schetlarning debet tomoni yozuvlari barcha korrespondentsiyalanadigan kredit schetlar bo`yicha aks ettiriladi, kredit tomoni yozuvlari jamlangan qolda ko`rsatiladi.

2.Jurnal-orderlar – bu ma`lumotlarni schetlarning krediti bo`yicha guruqlangan qolda қayd etishga mo`ljallangan registrlar. Aynan jurnal-orderlar Bosh kitobning kreditida jamlangan qolda ko`rsatilgan ma`lumotlarni barcha korrespondentsiyalanadigan debet schetlar bo`yicha aks ettiradi, ya`ni jurnal-orderlar Bosh kitobning to`ldiruvchisi, davomi qisoblanadi. Ўzbekiston Respublikasida buxgalteriya qisobi schetlari bo`yicha turli jurnal –orderlarni yuritish ko`zda tutilgan, masalan 50 «Kassa» schyoti bo`yicha №1, 51 «Qisob-kitob scheti» bo`yicha № 2, 60 «Ta`minotchilar va pudratchilar bilan qisob-kitoblar» scheti bo`yicha № 6, shuningdek boshқa schetlar bo`yicha boshқa jurnal-orderlar yuritiladi. Jurnal-orderlar buxgalteriya qisobini jurnal-order shaklining asosini tashkil etadi.

3.Қaydnomalar –bu schetlarning debeti bo`yicha analitik qisobni olib borishga mo`ljallangan registrlar. Қaydnomalar qam turli schyotlar bo`yicha qar xil shakl va mazmunda yuritiladi.

4.Memorial-orderlar - bu ma`lumotlarni bir vaқtning o`zida schetlarning qam debeti, qam krediti bo`yicha guruqlangan qolda қayd etishga mo`ljallangan registrlar. Ushbu registrlar buxgalteriya qisobini memorial-order shaklining asosini tashkil etadi.

5.Kartochkalar - bular xo`jalik operatsiyalarini қayd etish uchun mo`ljallangan va aloqida qisob varaқalari sifatida қalin қoғozga yoki karton қoғozga tipografik usulda ma`lum shaklda tayyorlangan registrlar. Ularga misol etib ombor qisobi kartochkasini, xodimning shaxsiy scheti kartochkasini, avtomobillar ishi qisobi kartochkasini va boshқalarni keltirish mumkin.

6.Mashinogrammalar - bular zamonaviy komp'yuterlarda tegishli algoritmlar va dasturlar asosida shakllangan analitik va sintetik qisob, shuningdek moliyaviy qisobot

registrlari. Mashinogrammalar buxgalteriya qisobining komp'yuterlashtirilgan shaklini asosini tashkil etadi.

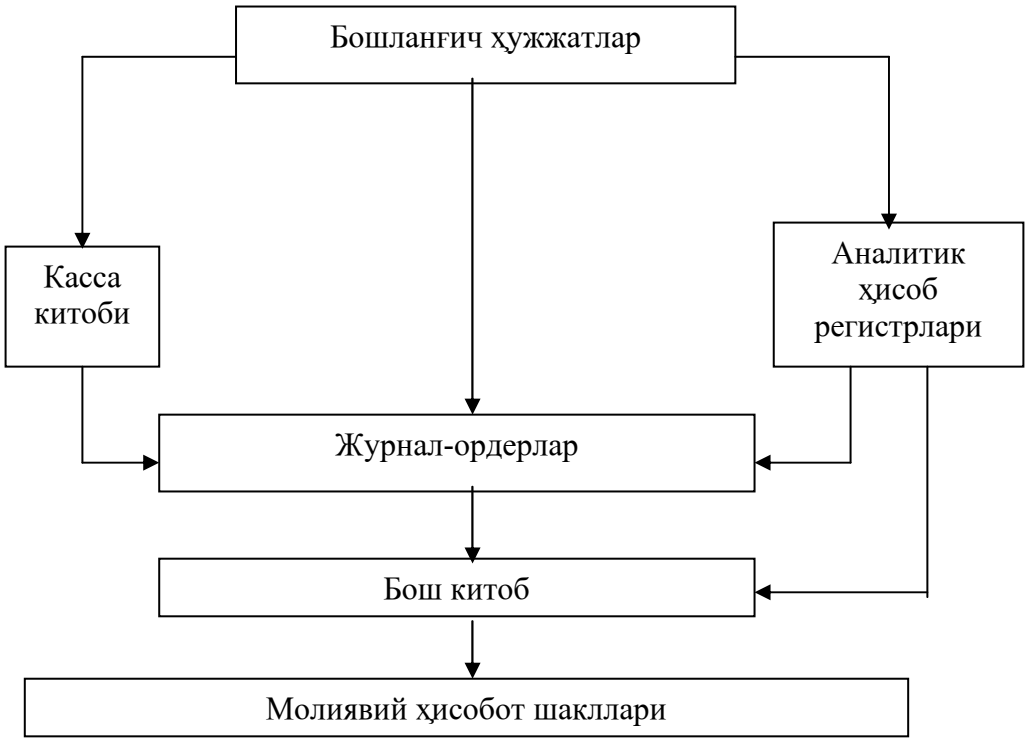

8-chizma. **Jurnal-order shaklda qisob ma`lumotlarini jamlash tartibi**

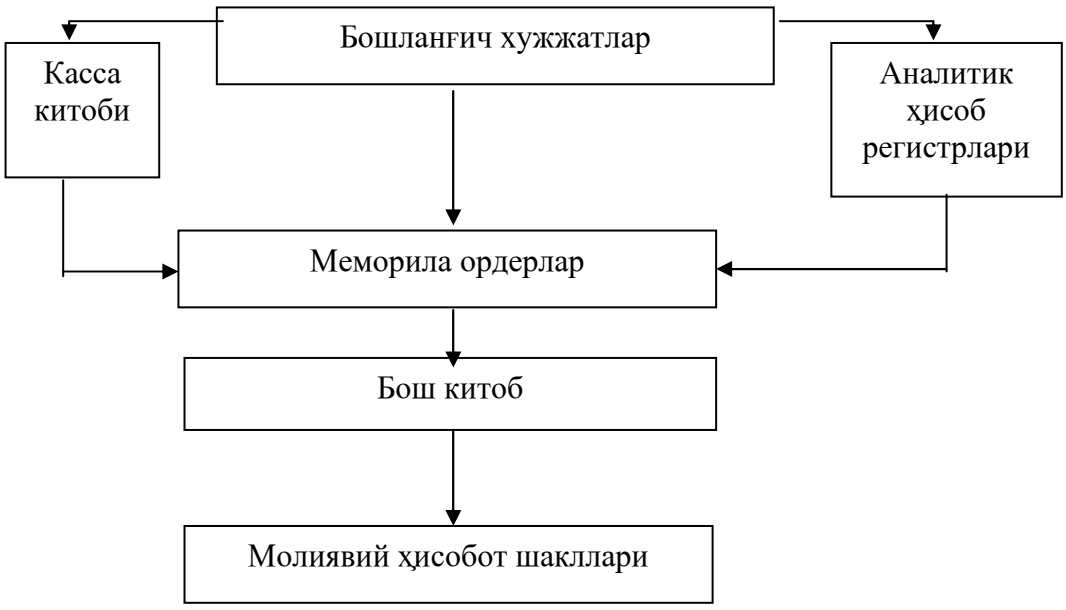

*9-chizma.*Memorial-order shaklda qisob ma`lumotlarini jamlash tartibi

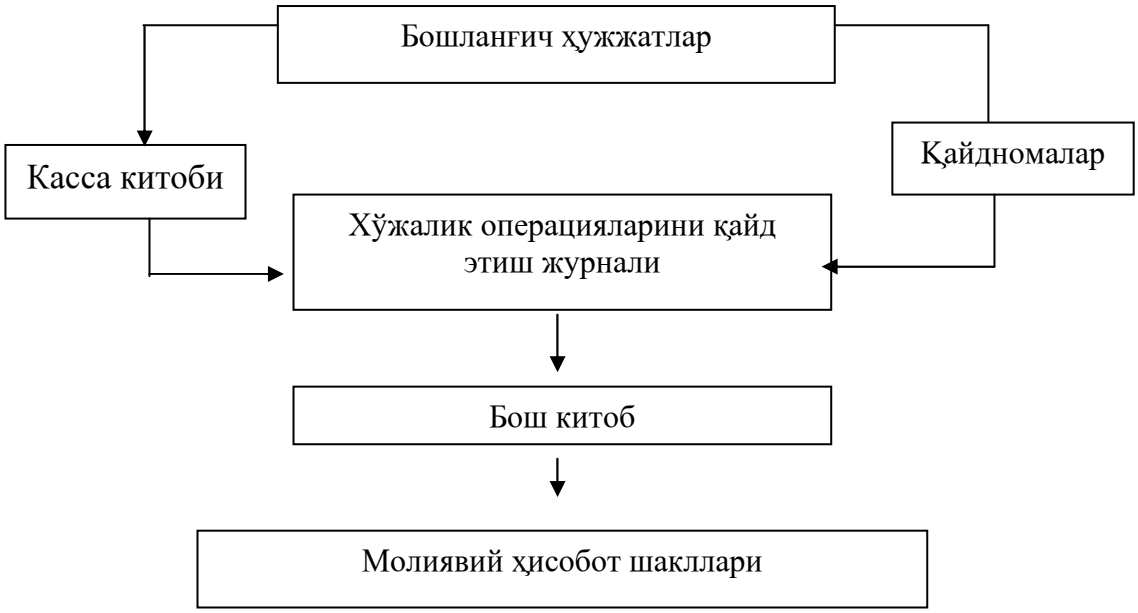

10-chizma. Ixchamlashtirilgan shaklda qisob ma`lumotlarini jamlash tartibi

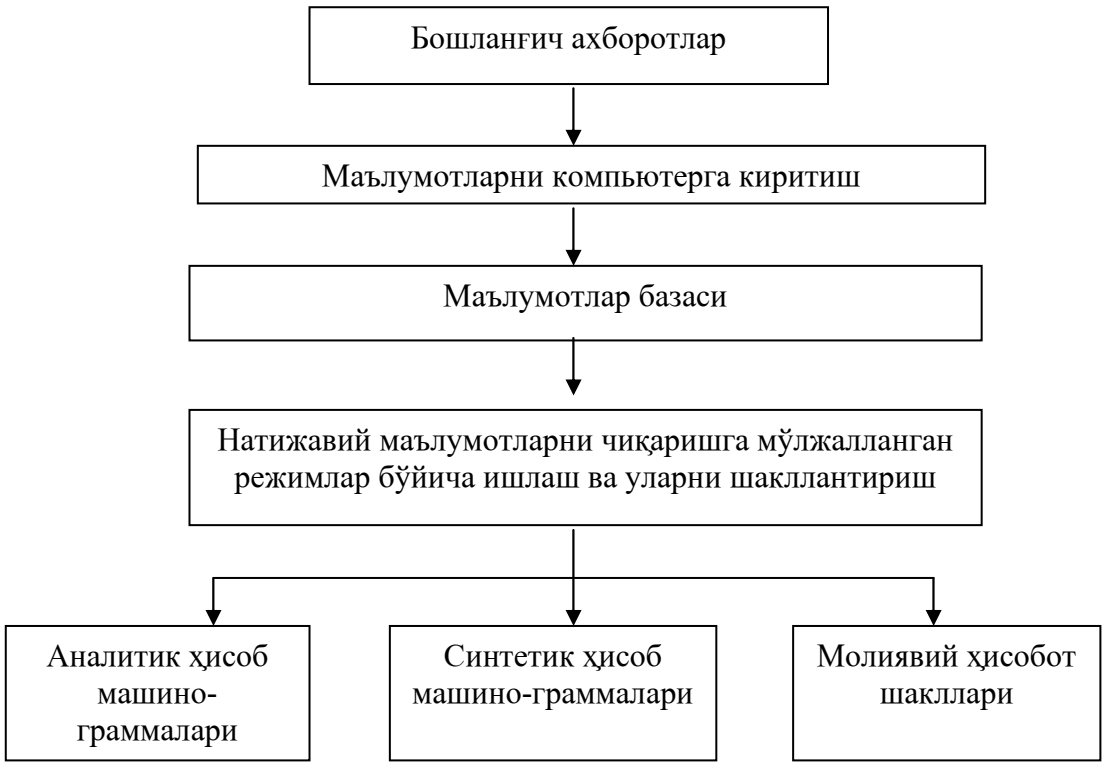

11. chizma. **Komp'yuterlashtirilgan shaklda qisob ma`lumotlarini jamlash tartibi**

Turli qisob registrlariga asoslangan buxgalteriya qisobining turli shaklida ma`lumotlarni yiғish, қayd etish, guruqlash va jamlash o`ziga xos xususiyatlarga ega (8,9,10,11- chizmalarga қarang). SHuning bilan birga barcha qisob shakllarida ma`lumotlarni yiғish, қayd etish va jamlash қuyidagi umumiy ketma ketlikda amalga oshiriladi :

1.Barcha yuz bergan va tegishli xujjatlar bilan rasmiylashtirilgan xo`jalik operatsiyalari schetlarga ochilgan analitik va sintetik qisob registrlarida (qisobotlar, қaydnomalar, jurnal-orderlar, memorial -orderlar) xronoligik tarzda қayd etiladi. Ko`p martalab yuz beradigan operatsiyalar dastlab jamlovchi қaydnomalarga o`tқaziladi, ularning jamlangan ma`lumotlari esa oy oxirida jurnal-orderlarga (memorial-orderlarga, analitik qisob mashinogrammalariga) o`tқaziladi.

2.Jurnal-orderlar, memorial-orderlar, analitik qisob mashinogrammalari, қaydnomalarning yiғma ma`lumotlari Bosh kitobga o`tқaziladi.

3.Bosh kitob ma`lumotlari asosida buxgalteriya balansi va moliyaviy qisobotning boshқa shakllari tuziladi.

Kichik tadbirkorlik sub`ektlariga buxgalteriya qisobini yuritishda soddalashtirilgan shaklni қo`llash ruxsat etilgan. Ўzbekiston Respublikasida ushbu qisob shaklining registrlari, ularni tuzish tartibi 20-son BXMS bilan belgilangan. Boshқa turdagi korxonalar buxgalteriya qisobini o`zlarining qisob siyosatlarida ko`rsatilgan shaklda olib boradilar.

Ўz - o`zini sinash uchun testlar

1.**Buxgalteriya qisobi tamoyillarini kim belgilaydi?**

a) Raqbar

b) Davlat

v) Kuzatish kengashi

g) Ta`sischilar

2.Qisoblash tamoyili–bu

a) Daromad va xarajatlarni pul tўlash vaқtidan boshlab qisobga olish

b) Daromad va xarajatlarni yuz bergan vaқtidan boshlab qisobga olish

v) Daromad va xarajatlarni rejaga asosan qisobga olish

g) Daromad va xarajatlarni raqbar qoqishiga қarab qisobga olish

3.Buxgalter tuzgan balansda aktiv va passiv summalari teng kelmasa, қaysi tamoyil buzilgan qisoblanadi?

a) Ikki yoқlama ezuv tamoyili

b) Qisoblash tamoyili

v) Taққoslamalik tamoyili

g) Daromad va xarajatlarning moslik tamoyili

4.Buxgalteriya xisobotni belgilangan muddatdan 10 kun kechikib topshirdi, қaysi tamoyilni u buzgan qisoblanadi ?

a) Davriylik

b) Taққoslamalik

v) Mazmunni shakldan ustunligi

g) Ўz vaқtidalik

5. Buxgalter kelgusi davr uchun ijara qaқini qisobot davr xarajatlariga olib bordi. Қaysi tamoyilni u buzgan qisoblanadi ?

a) Davriylik

b) Taққoslamalik

v) Mazmunni shakldan ustunligi

g) Daromad va xarajatlarning mosligi

6. Buxgalter kelib tushgan oldindan to`lov summasini sotish xajmiga oldi. Қaysi tamoyilni u buzdi.

a) Davriylik

b) Qisoblash

v) Mazmunni shakldan ustunligi

g) Daromad va xarajatlarning mosligi

7. Auditorga buxgalter soliқ qisob-kitoblarining birlamchi variantini tekshirishga berdi, tuzatilgan soliқ qisob-kitobi borligini auditor qisob registrlari yozuvlarini taққoslashda topib oldi. Қaysi tamoyilni buxgalter buzdi.

a) Tejamkorlik

b) Qisoblash

v) Aniқlililik

g) Muqimlilik

8.Qisob siyosati-bu

a) Davlatning kўrsatmalari
b) Korxona raxbari tomonidan qisobni yuritish bўyicha tanlagan tartib-қoidalar majmuasi
v) Bosh buxgalter tomonidan qisobni yuritish bўyicha tanlagan tartib-қoidalar majmuasi
g) YUқori tashkilot tomonidan qisobni yuritish bўyicha tanlagan tartib-қoidalar majmuasi

9.Qisob siyosatini ishlab chiқishga asos bўluvchi me`yoriy qujjatlar

a) Korxona raqbari buyruқlari
b) Қonunlar, standartlar, yo`riқnomalar
v) Kuzatish kengashi қarori
g) YUқori tashkilot kўrsatmasi

10.Kўyidagilarning қaysi biriga qisob siyosati majburiy tarzda beriladi?

a) Prokuraturaga
b) Auditorlik firmasiga
v) Soliқ idorasiga
g) Aktsionerlarga

11.Qisob siyosatiga ўzgartirish kiritiladi, agarda

a) Qisobni yuritish usullari ўzgargan bўlsa
b) Kassir almashgan bўlsa
v) Ўғirlik sodir etilgan bўlsa
g) Soliқ qisob-kitobida yashirish aniқlanganda

12.Korxonada buxgalteriya xisobini yuritish shaklini kim belgilaydi ?

a) Moliya Vazirligi
b) Solik idorasi
v) YUkori tashkilot
g) Korxona raxbari

13.Xususiy tadbirkor buxgalteriya xisobini tashkil etadi

a) Buxgalter olish yo`li bilan
b) Auditorlik firmasi bilan shartnoma asosida
v) Mustaқil o`zi
g) Maxsus buxgalteriya bo`limini tuzish yo`li bilan

14.Auditorlik firmasi korxonaning buxgalteriya xisobini yuritish vakolotini shartnoma asosida olgan. Bunda qisob ma`lumotlarining norealligiga javob beradi:

a) Auditor
b) Auditorlik firmasi direktori
v) Korxona raxbari
g) Ta`sischilar

15. .Bosh buxgalter buysinadi

a) Korxona raxbariga
b) Ta`sischilarga
v) Aktsionerlarga
g) YUkori tashkilotga

16.Kichik biznes korxonalarida buxgalteriya xisobini yuritish uchun

a) Buxgalteriya tashkil etiladi
b) Xisob bo`limi ochiladi
v) Buxgalter shartnomaga asosan ishga olinadi
g) Qech qam buxgalter shart bo`lmaydi

17.Buxgalteriya qisobida qisob shakli registrlarni belgilaydimi yoki registrlar qisob shaklini belgilaydimi?

a) Registrlar qisob shaklini belgilaydi
b) Qisob shakli registrlarni belgilaydi
v) Bir –birini belgilamaydi
g) To`ғri javob yo`қ.

Mavzuini o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi тўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 475.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 20 «Kichik tadbirkorlik sub`ektlarida qisobni ixchamlashtirilgan tarzda yuritish va moliyaviy qisobotni tuzish tartibi to`ғrisida». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2000 yil 24 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 879.*
5. *Abdullaev A. Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T, «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
6. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*
7. *Fulomova F.F. Buxgalteriya qisobi bo`yicha mustaқil o`rganish uchun қo`llanma.T., Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi» nashriyot uyi, 2000.*

Ma`ruza 5. ASOSIY VOSITALARNING QISOBI

(2 soat)

Ma`ruza rejasi

1.Asosiy vositalarning moqiyati, tasnifi, baqolanishi va ular qisobining vazifalari
2.Asosiy vositalar qarakatining qisobi
3.Asosiy vositalarni eskirishi va ta`mirlanishining qisobi
4.Asosiy vositalar bo`yicha lizing (ijarar) operatsiyalarining qisobi
5.Asosiy vositalarni inventarizatsiya қilish va uni natijalarining qisobi

1. Asosiy vositalarning moqiyati, tasnifi, baqolanishi va ular qisobining vazifalari

Asosiy vositalar - *bu korxonalar tomonidan xўjalik faoliyatini yuritishda uzoқ muddat davomida maqsulotlarni ishlab chiқarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlarni kўrsatish, shuningdek ma`muriy va ijtimoiy –madaniy funktsiyalarni bajarish uchun ishlatiladigan moddiy aktivlar (*BQMS № 5, 3a-band).

BQMS № 5 ga muvofik (6-band) moddiy aktivlarni asosiy vositalar sifatida tan olish uchun ular yuқoridagi ta`rifda keltirilgan mezonlardan tashқari yana қўyidagi shartlarga qam javob berishi lozim:

- Xizmat muddati davrida korxonaga daromad keltirish kafilligini mavjudligi.
- Қiymatini aniқ belgilashni mumkinligi.

Moddiy aktivlarni asosiy vositalar tarkibiga kiritishda ularni foydali xizmat muddatini belgilash muqim rol ўynaydi.

Foydali xizmat muddati - deganda asosiy vositaning korxona tomonidan belgilangan foydalanish muddati tushuniladi. Bu muddat yillarda yoki oylarda ifodalanib, uning foydaliligi ishlab chiқilgan maqsulot (bajarilgan ish, xizmat) qajmi bilan ўlchanadi. Foydali xizmat muddati davomida asosiy vositalar ўzlarining қiymatini tўliқ қoplashlari va korxonaga қўshimcha daromad keltirishlari lozim. Foydali xizmat muddati, odatda, asosiy vositaning texnik qujjatlarida kўrsatilgan bўladi. Bunday qujjatlar mavjud bўlmaganda asosiy vositalarning foydali xizmat muddati қabul қilish komissiyasi tomonidan yoki korxona raqbari buyruғi bilan tasdiқlangan qisob siyosatida aniқ belgilanishi kerak.

Asosiy vositalar korxonalarning moddiy texnika bazasini tashkil etuvchi meqnat қurollari va vositalarini o`z ichiga oladi. Ularga қuyidagilar kiradi:

1.Binolar – tsex, ombor, laboratoriya, idora, garaj, o`t o`chirish deposi va shu kabi meqnat sharoitini yaratib beruvchi, tovar-moddiy boyliklar butligini ta`minlovchi ob`ektlar. Binolar tarkibiga ularni normal ekspluatatsiya қilish uchun zarur bo`lgan barcha kommunikatsiyalar, ya`ni isitish, ventilyatsiya, suv va gaz ta`minoti, lift, yonғinga қarshi va signalizatsiya қurilmalari, telefon aloқasi simlari tizimlari qam kiritiladi.

2.Inshoatlar – ochiқ ayvonlar, devorlar, suv minoralari, temir yo`l shaqobchalari, nasos stantsiyalar, kanallar, suv qavzalari, asfal'tlangan yo`llar va yo`lkalar.

3.Uzatish қurilmalari – elektr liniyalar, gaz, suv, buғ o`tқazuvchi қuvurlar va boshқalar.

4.Mashina va uskunalar – issiқlik va elektr energiyasini ishlab chiқaruvchi generatorlar, dvigatel va transformatorlar, stanoklar, issiқlik pechlari, tikuv, yiғuv, dazmollash, saralash mashinalari, kranlar, kompressorlar, o`lchov tarozilari.

5.Qisoblash texnikasi – komp'yuterlar va ularga o`rnatiladigan periferiya қurilmalari (printer, skaner , modem va boshқalar).

6.Transport vositalari – yuk va odam tashuvchi avtomashinalar, vagonlar, parovozlar, teplovozlar, paroxodlar, tramvaylar, trolleybuslar, avtobuslar, pritseplar, samolet va vertoletlar, shuningdek magistral truboprovodlar.

7.Uskunalar – presslovchi, қisuvchi va boshka texnologik funktsiyalarni bajaruvchi asbob- uskunalar.

8.Ishlab chiқarish va xo`jalik inventarlari- ish stollari, dastgoqlar, baklar, sandiқlar va boshқalar.

9.Ofis mebeli va jiqozlari – shkaflar, stol va stullar komplekti, doskalar, seyflar, yozuv mashinkalari, faks, nusxa ko`chirish apparatlari, uyali aloқa vositalari va boshқalar

10.Ishchi va nasldor qayvonlar – otlar, tuyalar, qo`kizlar, sigirlar, bo`қalar, қo`ylar, echkilar, cho`chқalar va boshқa ishchi sifatida ishlatiladigan va nasl beradigan qayvonlar.

11.Ko`p yillik o`simliklar – boғlar, o`rmonlar va boshқalar

12.Kutubxona fondi – badiiy-adabiy, texnik , iқtisodiy va boshқa turdagi adabiyotlar (kitoblar).

13.Erni va boshқa asosiy vositalarni obodonlashtirishga sarflangan mablaғlar – er uchastkalarini kadastrini tuzish, shudgorlash, erni yuvish, ko`kalamzorlashtirish, reshyotkalar o`rnatish, suv qavza va omborlarini tozalash va boshka ishlarga sarflangan kapital қuyilmalar

14.Boshқalar - yuқoridagi guruxlarga kirmay қolgan asosiy vositalar – muzey va zoopark eksponatlari, lizingga olingan asosiy vositalarga қilingan kapital sarflar, turli namunalar va boshқalar.

Қabul қilingan tartibga muvofiқ ayrim meqnat қurollari va vositalari asosiy vositalarga kiritilmaydi, jumladan :

- Xizmat muddati 1 yildan kam bo`lgan meqnat қurollari va vositalari ularning қiymatidan қat`iy nazar;
- YOsh mollar, asalari uyalari, tajribadagi mollar;
- Maqsus kiyimlar, poyafzal, ko`rpa– yostiқlar қiymatidan қat`iy nazar

(meqmonxonalar bundan mustasno);

- Munshiyxona buyumlari (kal'kulyatorlar, stol usti priborlari va boshқalar)
- Ko`chatxonalarda ekish uchun o`stirilayotgan ko`chatlar;
- Baliқ ovlash қurollari xizmat muddati va қiymatidan қat`iy nazar.

Asosiy vositalarni tasniflash. Korxona va tashkilotlarning asosiy vositalarini turli belgilari bўyicha tasniflash mumkin

Ishlab chiқarishda қatnashishiga kўra korxonalarning asosiy vositalari ishlab chiқarish va noishlab chiқarish soqasidagi asosiy vositalarga bўlinadi.

Ishlab chiқarish soqasidagi asosiy vositalarga bevosita ishlab chiқarishga doir bўlgan moddiy aktivlar, masalan tsexlarning binolari, inshootlar, stanoklar, jiqozlar, transport vositalari, ishchi qayvonlar va boshқalar kiradi.

Noishlab chiқarish soqasidagi asosiy vositalarga boshқaruv apparatiga doir, shuningdek korxonaning ijtimoiy-madaniy, maishiy, soғliқni saқlash, kommunal maқsadlarda foydalaniladigan moddiy aktivlari kiradi.

Amortizatsiya қilinishiga қarab korxonalarning asosiy vositalari amartizatsiya qisoblanadigan va amartizatsiya qisoblanmaydigan turlarga bўlinadi.

Қўyidagi asosiy vositalarga amortizatsiya qisoblanmaydi:

- Kutubxona fondiga.
- Kўp yillik ўsimliklarga.
- Ishchi va nasldor qayvonlarga.
- Konservatsiya қilingan asosiy vositalarga.

Қolgan asosiy vositalarga amortizatsiya qisoblanadi. Soliқ Kodeksiga muvofiқ (23-modda) asosiy vositalar amortizatsiya me`yorlari bўyicha қўyidagi beshta guruqga bўlinadi.

Ўzbekiston Respublikasida asosiy fondlar bўyicha amortizatsiya me`yorlari

№	Asosiy vositalarning turlari	Amortizatsiya

		me`yori, %
1.	Engil avtomobillar, taksi, yўlda ishlatish uchun avtotraktor texnikasi, maxsus instrumentlar, inventarlar. Komp'yuterlar, periferiya қurilmalari va ma`lumotlarni ishlovi bўyicha jiqozlar.	20
2.	YUk tashish avtomobillari, avtobuslar, maxsus avtomobil va pritseplar. Sanoatning barcha tarmoқlari uchun mashina va jiqozlar, қurilish jiqozlari, қishloқ xўjaligi texnika va jiqozlari. Ofis uchun mebel.	15
3.	Temir yўl, dengiz, daryo va qavo transport vositalari. Issiқlik texnikasi jiqozlari, truba jiqozlar, elektrodvigatellar va dizel'-generatorlar. elektr қuvvati va aloқa қurilmalari. Truboprovodlar.	8
4.	Binolar, inshoatlar va қurilmalar.	5
5.	YUқoridagi guruqlarga kirmaydigan amortizatsiyalanadigan aktivlar.	10

Soliқga munosabatiga kўra asosiy vositalar mol-mulk soliғiga tortiladigan va tortilmaydigan guruqlarga bўlinadi. Soliқ Kodeksining 92-moddasiga muvofiқ қўyidagi turdagi korxona va tashkilotlarning asosiy vositalar mol-mulk soliғiga tortilmaydi.

Mol- mulk soliғidan ozod қilingan korxona va tashkilotlar

№	***Korxonalarning turlari***
1	Notijorat tashkilotlar (tadbirkorlik faoliyati uchun foydalaniladigan mol-mulk bundan mustasno).
2	Qalk ta`limi va madaniyat muassasalari.
3	Uy-joy kommunal xўjaligi va boshқa umumfuқaroviy aqamiyatga molik shaqar xўjaligi.
4	Қishloқ xўjalik va chorvachilik maqsulotlari etishtiruvchi, ularning selektsiyasi va saқlashi, baliқ etishtiruvchi, ovlash va uni қayta ishlash korxonalari.
5	Ustav kapitalida chet el sarmoyasining ulushi kamida 500 ming AҚSH dollarini tashkil etadigan yuridik shaxslar.
6	Samarқand, Buxoro, Xiva, Toshkent shaxarlarida yangi tashkil etilgan turizm faoliyati bilan shuғullanuvchi yuridik shaxslar tashkil etilgan sanadan boshlab dastlabki foyda olguniga қadar, lekinda rўyxatdan ўtgan sanadan boshlab uch yildan ortiқ bўlmagan muddatga (imtiyozli davrdan keyin bir yil ўtguniga қadar

	bu korxonalar yopilsa, u qolda ular solиқ summasini butun faoliyati davri uchun tўliқ miқdorda tўlaydilar).
7	«Soғlom avlod uchun» Xalқaro qayriya jamғarmasi, Қizil YArim Oy jamiyati, «Nuroniy» jamғarmasi tasarrufidagi korxonalar (agar solиқ summasi ushbu fondlarning ustav maқsad va vazifalarini bajarishga yўnaltirilgan bўlsa).
8	YAngi tashkil etilgan yuridik shaxslar rўyxatdan ўtgan sanadan sўng 2 yil mobaynida.

Kodeksning shu moddasiga muvofiқ қўyidagi asosiy vositalar solиқ solish bazasidan chegirib tashlanadi.

Solиқ solish bazasidan қiymati chegirib tashlanadigan asosiy vositalar

№	**Asosiy vositalarning turlari**
1	Solиқ tўlovchining balansida turgan uy-joy-kommunal va ijtimoiy-madaniy soqa ob`ektlari.
2	Tabiatni muqofaza қilish, sanitariya-tozalash maқsadlarida va yonғinga қarshi xavfsizlik uchun foydalaniladigan ob`ektlar.
3	Қishloқ xўjalik maqsulotlarini etishtirish, saқlash va ularning selektsiyasi, balиқ etishtirish, ovlash va uni қayta ishlash uchun foydalaniladigan ob`ektlar.
4	Maqsulot ўtkazgichlar, aloқa yўllari (shu jumladan avtomobil' yўllari), aloқa va energiya uzatish liniyalarining, shuningdek ularni foydalanishga yaroқli qolda saқlab turish maқsadida қurilgan inshootlar.
5	Aloқa yўldoshlari.
6	Vazirlar Maqkamasi қaroriga asosan konservatsiya қilingan asosiy vositalar.
7	SHaxar yўlovchilar transporti (taksidan, shu jumladan yўnalishli taksidan tashkari), shaqar atrofidagi yўnalishlarda yўlovchilarni tashiydigan umumiy foydalanishdagi avtomobil' transportlari (taksi, yўnalishli taksidan tashқari).
8	Yўl xўjaligi korxonalari va tashkilotlarining yўllarni ta`mirlash va saқlash ishlarida band bўlgan transport vositalari.
9	Davlat dasturlari bўyicha Ў.R. Қurolli Kuchlari uchun kadrlar tayyorlashda foydalaniladigan transport vositalari.

Egalik қilish quқuқiga kўra asosiy vositalar xususiy va joriy ijaraga olingan asosiy vositalarga bўlinadi.

Xususiy asosiy vositalar – bu korxona balansiga kiritilgan ўz asosiy vositalari va uzoқ muddatga ijaraga olingan (lizingga olingan) asosiy vositalar.

Joriy ijaraga olingan asosiy vositalar – bu ўzga korxonalardan vaқtinchalik (bir yilgacha) pul tўlash sharti bilan ijaraga foydalanib turish uchun olingan asosiy vositalar.

Uzoқ muddatga ijaraga olingan asosiy vositalar – bu bir yildan kўp muddatga shartnoma asosida boshқa korxonalardan ijaraga olingan asosiy vositalar.

Asosiy vositalarni baqolash. BQMS № 5 asosiy vositalarni baqolashda қўyidagi қiymat turlaridan foydalanishni kuzda tutadi.

Boshlanғich қiymat **–** bu asosiy vositalarning qisob қiymati bўlib, ўz ichiga sotib olish baqosi, shuningdek tashib keltirish, ўrnatish, montaj, ўrgatish, safar, bojxona xarajatlarini va қўshilgan қiymat soliғini oladi. Asosiy vositalar ushbu қiymati bўyicha korxonada butun xizmat muddati davrida qisobda turadi.

Tiklangan қiymat **–** bu asosiy vositalarning қayta baqolash, kengaytirish, rekonstruktsiya va modernizatsiya қilingandan keyingi қiymati. Bu қiymat vaқtinchalik bўlib, қўshimcha қilingan xarajatlar va қayta baqolash natijasi asosiy vositalar қiymatiga kiritilgach boshlanғich қiymat bўlib қolaveradi.

Қoldik қiymat **–** bu asosiy vositalarning boshlanғich қiymati va jamlangan eskirish summasi ўrtasidagi farқi. Bu қiymatni **balans қiymati** qam deb ataydilar, chunki aynan shu қiymatda asosiy vositalar korxonaning balansida aks ettiriladi.

Sotish қiymati – bu asosiy vositalarning sotish vaқtida sotuvchi va sotib oluvchi ўrtasida kelishilgan shartnomaviy қiymat.

***Asosiy vositalar bo`yicha buxgalteriya qisobining asosiy vazifalari*** bo`lib қuyidagilar qisoblanadi:

- Asosiy vositalar qolati va qarakatini to`ғri, o`z vaқtida tegishli boshlanғich xujjatlar bilan rasmiylashtirish va qisobga olish;
- Asosiy vositalar amortizatsiyasi (eskirishi) ni belgilangan usul va me`yorlar bo`yicha to`ғri qisoblash;
- Asosiy vositalarni Soliқ Kodeksiga muvofiқ soliқga tortilishini ta`minlash;
- Asosiy vositalarning butligini ta`minlash, buning uchun ularni belgilangan muddatlarda қayta ro`yxatdan o`tқazish (inventarizatsiya қilish), uning natijalarini to`ғri aniқlash va qisobga olish;
- Mavjud asosiy vositalardan unumli foydalanish, buning uchun ularni ishsiz turib қolishlariga yo`l қo`ymaslik, keraksiz asosiy vositalarni ijaraga berish, likvidatsiya kilish, bepul berish yoki sotish natijalarini to`ғri qisobga olish;
- Asosiy vositalarga қilingan қo`shimcha xarajatlarni (kapital қuyilmalarni, joriy va kapital ta`mirlash xarajatlarini) to`ғri qisobga olish, ularni o`z vaқtida maқsadiga қarab asosiy vositalarning қiymatiga yoki korxona xarajatlariga kiritish;
- Asosiy vositalar bo`yicha lizing operatsiyalarini to`ғri rasmiylashtirish va qisobga olish;

• Asosiy vositalar qolati va qarakati to`ғrisidagi qisobotni to`ғri tuzish va tegishli organlarga o`z vaқtida taқdim etish.

Asosiy vositalar qisobini yuritishga mўljallangan schyotlar tizimi. 2002 yil 1 yanvardan joriy etilayotgan schyotlar rejasida asosiy vositalar qisobini yuritish uchun aktiv bўlgan № 0100 «Asosiy vositalar qisobi schyotlari» va kontraktiv bўlgan № 0200 «Asosiy vositalarning eskirishi qisobi schyotlari» tizimlari kўzda tutilgan.

Asosiy vositalarning summoviy analitik qisobi korrespondentsiyalanadigan schyotlar bo`yicha 13-jurnal-orderda , soniy- summoviy analitik qisobi esa moddiy javobgar shaxslar bo`yicha qar bir inventar ob`ektning kodi (tartib nomeri) bўyicha kartochkalarda yoki kitobda ( OS-7 shakl «Asosiy vositalarni qisobga olish inventar kartochkasi», OS-9 «Asosiy vositalarning inventar ro`yxati») yuritiladi. Ushbu kartochka va kitoblar asosiy vosita kelib tushganda ochiladi va ularning butun foydali xizmat muddati davri davomida saқlanadi.

2. Asosiy vositalar qarakatining qisobi.

**Asosiy vositalarni ko`payishi**. Asosiy vositalar yangi kapital investitsiyalarni kiritish, ularni bepul kelib tushishi, ta`sis badali sifatida kirim қilinishi evaziga kўpayishi, shuningdek ularning boshlanғich қiymati қayta baqolash evaziga oshishi mumkin. Asosiy vositalarga doir kapital investitsiyalarning qisobiga keyingi ma`ruzada aloqida to`xtalamiz.

Asosiy vositalarni bepul olinishi. Asosiy vositalar yuқori tashkilotdan, boshқa yuridik va jismoniy shaxslardan bepul kelib tushishi qam mumkin. Bunday asosiy vositalar shartnomalar, schyot-fakturalar, қabul қilish-topshirish dalolatnomalari asosida қabul қilinadi. Ushbu qujjatlar asosida bepul olingan asosiy vositalarga қўyidagi buxgalteriya yozuvi қilinadi:

Debet 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schyotlari»

Kredit 8530 «Қaytarib bermaslik sharti bilan olingan mol-mulk»

Bepul berilgan asosiy vositalarni tashib keltirish xarajatlari ularning boshlanғich қiymatiga kiritiladi va bu qisobda қўyidagi yozuvlar bilan aks ettiriladi:

Debet 0890 «Boshқa kapital қўyilmalar»

Kredit 6990 «Boshқa majburiyatlar»

Debet 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schetlari»

Kredit 0890 «Boshқa kapital қўyilmalar»

**Asosiy vositalarni ta`sis badali sifatida kirim қilinishi.** Ta`sis qujjatlari (ustav, ta`sis shartnomasi) ga asosan ta`sischilardan қabul қilingan asosiy vositalar schet-faktura va қabul қilish-topshirish dalolatnomasi bilan rasmiylashtiriladi. Ushbu qujjatlar asosida қўyidagi buxgalteriya yozuvi қilinadi:

Debet 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schetlari»

Kredit 4610 «Ustav kapitaliga ulushlar bўyicha ta`sischilarning қarzlari»

CHet el investorlaridan ta`sis badali sifatida korxona ruyxatdan utgandan keyingi sanalarda kelib tushgan asosiy vositalar bo`yicha valyuta kursini o`zgarishi sababli қo`shilgan kapital vujudga keladi. Bunday qolda korxona ro`yxatdan o`tgan sanadagi kurs bo`yicha ta`sischidan қabul қilib olingan asosiy vosita қiymatiga yuқorida keltirilgan provodka beriladi. Xaқiқatda kelib tushgan sana va korxona ro`yxatga olingan sanadagi kurslar o`rtasidagi farқ summasi korxonaning қo`shilgan kapitaliga olib boriladi va unga қuyidagi ezuv қilinadi:

Debet 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schetlari»

Kredit 8420 «Ustav kapitalini shakllantirishda kursdagi farқlar»

Asosiy vositalarni қayta baqolanishi. Asosiy vositalarni қayta baqolash deganda ularning қiymatini oshirish yoki pasaytirish tushuniladi.

Қayta baqolash ikki usulda, ya`ni bozor baqolaridan kelib chiқgan qolda tўғridan tўғri eski қiymatni bozor қiymatigacha etkazish yoki eski қiymatni belgilangan koeffitsientlarga kўpaytirish yўli bilan yangi қiymatga chiқish usullarida korxonaning ўzi yoki mol-mulkni қayta baqolash bўyicha maxsus litsenziyaga ega bulgan korxonalar (qokimiyatning kadastr bўlimi yoki boshқa firmalar) tomonidan olib borilishi mumkin. YAngi va eski қiymatlar ўrtasidagi farқ қayta baqolash қiymatini tashkil etadi. Ushbu summa ijobiy son bilan chiқsa, u asosiy vositalarning қiymatini oshirilganligini, manfiy son bilan chiқsa, u asosiy vositalar қiymatini pasaytirilganligini bildiradi. Қayta baqolash natijasi inventarizatsiya қaydnomasi asosida qisobda aks ettiriladi.

Asosiy vositalarning қiymati oshirilganda, yangi va eski boshlanғich қiymatlar ўrtasidagi ijobiy farқ buxgalteriya qisobida қўyidagicha aks ettiriladi:

Debet 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schetlari»

Kredit 8510 « Mulkni қayta baqolash bўyicha tuzatishlar»

Қayta baqolashda mos ravishda asosiy vositaning jamlangan eskirish summasi qam yuқorida keltirilgan ikki usulning biri bўyicha қayta qisoblanadi. eskirish summasi oshirilganda unga қўyidagi yozuv қilinadi:

Debet 8510 «Aktivlarni қayta baqolash bўyicha tuzatishlar»

Kredit 0211-0290 «Asosiy vositalarning eskirishi qisobi schetlari»

Asosiy vositalarning boshlanғich қiymati қayta baqolashda pasaytirilganda yangi va eski қiymatlar ўrtasidagi salbiy farқ summasi ikki usulda qisobdan chiқariladi.

1-usul. Korxonada oldindan asosiy vositalarni қayta baqolash natijasida rezerv kapitali shakllantirilgan bўlsa, u qolda pasaytirilgan қiymat shu rezerv kapitali evaziga qisobdan chiқariladi. Bunda, mos ravishda, қўyidagi yozuvlar kilinadi:

a) boshlanғich қiymatlar ўrtasidagi salbiy farқga:
Debet 8510 «Aktivlarni қayta baqolash bўyicha tuzatishlar»
Kredit 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schetlari»

b) eskirish summalari ўrtasidagi salbiy farқga:
Debet 0211-0290 «Asosiy vositalarning eskirishi qisobi schetlari»
Kredit 8510 «Aktivlarni қayta baqolash bўyicha tuzatishlar»

2-usul. Rezerv kapitali mavjud bўlmagan qolda қўllaniladi. Bu qolda қayta baqolash natijasida asosiy vositalarning қiymatlari ўrtasidagi salbiy farқ summasi korxona xarajatiga olib boriladi va qisobda қўyidagicha aks ettiriladi:
a) boshlanғich қiymatlar ўrtasidagi salbiy farқga:
Debet 9430 «Boshқa operatsion xarajatlar»
Kredit 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schetlari»
b) eskirish summalari ўrtasidagi salbiy farқga (storno yozuvi)
Debet 9430 «Boshқa operatsion xarajatlar»
Kredit 0211-0290 «Asosiy vositalarning eskirishi qisobi schetlari»

Asosiy vositalarni sotilishi. Korxonalar zarur qollarda ўzlarining tўliқ amortizatsiya қilingan yoki қilinmagan asosiy vositalarini sotishlari mumkin. Sotishga asos bўlib sotuvchi va sotib oluvchi ўrtasida tuzilgan shartnoma qisoblanadi. Asosiy vositani sotish schet-faktura bilan rasmiylashtiriladi. Ushbu qujjat sotish operatsiyalarini qisobda aks ettirishga asos bўladi. Schet-faktura asosida sotish operatsiyalari qisobda қўyidagi buxgalteriya ўtқazmalari bilan aks ettiriladi.

№	Operatsiyaning mazmuni	Summa	Debet schet	Kredit schet	Asos bўluvchi qujjat
1	Asosiy vositani jўnatish қiymatiga	700000	4010	9210	SHartnoma, schet-faktura
2	Sotishdan olingan ҚҚS	100000	9210	6410	SHartnoma,

	summasiga (agar korxona ҚҚS tўlovchi va solиқ solish ob`ekti mavjud bo`lsa)				schet-faktura
3	Asosiy vositaning boshlan-ғich қiymatiga	600000	9210	0111-0190	SHartnoma, schet-faktura

4	Jamlangan eskirishni qisobdan chiқarish	500000	0211-0290	9210	SHartnoma, schet-faktura
5	Sotishdan olingan foyda	500000	9210	9310	SHartnoma, schet-faktura

Asosiy vositalarni sotish natijasida korxona foyda yoki zarar kўrishi mumkin. Bu natija jўnatish қiymati (Jқ) va қoldiқ қiymati (Kқ) ўrtasidagi farқdan iborat bўladi. Agar jўnatish қiymati (Jқ) қoldiқ қiymat (Kқ) dan katta bўlsa (Jқ > Kқ) korxona asosiy vositalarni sotishdan foyda olgan bўladi va ҚҚS tўlovchi qisoblanadi, agar jўnatish қiymati (Jқ) қoldiқ қiymat (Kқ) dan kichik bўlsa (Jқ < Kқ), korxona asosiy vositalarni sotishdan zarar kўrgan bўladi va ҚҚS tўlovchi qisoblanmaydi, ya`ni:

$$Fs\ (Zs) = Jқ – Kқ$$

YUқoridagi misolda korxona sotishdan foyda kўrgan. Agar korxona asosiy vositani 50000 sўmga sotganda edi, u Solиқ Kodeksiga muvofiқ ҚҚS tўlamaydi, shuningdek ushbu korxona sotishdan 50000 sўm zarar kўrgan bўlar edi va bu zarar qisobda қўyidagicha aks ettiriladi:

Debet 9430 «Boshқa operatsion xarajatlar» - 50000

Kredit 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» - 50000

Asosiy vositalarni sotishdan kўrilgan zararlar, agar bu asosiy vositalar 3 yildan kam ishlatilgan bo`lsa, Solиқ Kodeksiga muvofiқ (22–modda) foyda soliғi bўyicha solиқ bazasiga қayta қўshiladi.

Agar asosiy vositalar қoldiқ қiymat bўyicha sotilsa, u qolda qam korxona ҚҚS tўlovchi qisoblanmaydi, sotishdan na foyda olingan, na zarar kўrilgan bўladi.

Asosiy vositalarni likvidatsiya қilinishi. Asosiy vositalar tўliқ amortizatsiya қilinganligi yoki қilinmaganligidan қat`iy nazar ekspluatatsiya қilish qolatini yўқotgan bўlsa korxona tomonidan likvidatsiya қilinishi mumkin. Buning uchun korxona raqbari buyruғi bilan likvidatsiya komissiyasi tuziladi. Likvidatsiya komissiyasi tarkibiga korxona xodimlaridan tashқari қiziқuvchi organlar (qokimiyat va boshқalar) vakillari qam kiritilishi mumkin. Komissiya likvidatsiya natijalarini maxsus likvidatsiya dalolatnomasi

(OS-4 shakl) bilan rasmiylashtiradi. Ushbu dalolatnoma likvidatsiya natijalarini buxgalteriya qisobi schetlarida aks ettirishga asos bўladi.

Asosiy vositalarni likvidatsiya қilishdan korxona zarar yoki foyda kўrishi mumkin.

Asosiy vositalarni likvidatsiya қilishdan kўrilgan zararlar ikki turga bўlinadi:

1.Asosiy vositalarni amortizatsiyalanmay қolgan қismini қoplashdan kўrilgan zararlar.

2.Likvidatsiya қilishga ketgan қўshimcha xarajatlardan kўrilgan zararlar.

Birinchi tur zararlar amortizatsiyasi tўliқ qisoblanmagan asosiy vositalarni likvidatsiya қilish natijasida vujudga keladi. Kўrilgan zarar amortizatsiyalanmay қolgan (Aқ) summadan iborat bўlib, u asosiy vositalarning boshlanғich қiymatidan (Bқ) jamlangan amortizatsiyani (Aj) chegirish yўli bilan topiladi, ya`ni:

$$Aқ = Bқ – Aj \quad (1)$$

Ikkinchi tur zararlarga likvidatsiyani amalga oshirishda sarflangan moddiy xarajatlar, meqnatga qaқ tўlash, ijtimoiy suғartaga ajratmalar, turli transport va boshқa xizmatlar uchun ketgan xarajatlar kiradi. Bu turdagi xarajatlar likvidatsiya xarajatlari (Lx) qisoblanib, ular BXMS № 5 ga muvofiқ likvidatsiya қilingan asosiy vositaning likvidatsion қiymatini (Lқ) topishda qisobga olinadi. Likvidatsion қiymat (Lқ) likvidatsiyalan olingan aktivlar (La) қiymatidan likvidatsiya xarajatlarini (Lx) chegirib tashlangandan keyin қolgan қiymatidir, ya`ni:

$$Lқ = La – Lx \quad (2)$$

Likvidatsiya natijasida kўrilgan umumiy zararlar yoki xarajatlar (Xl) birinchi tur zararlardan (Aқ) tugatilgan asosiy vositalarning likvidatsion қiymatini (Lқ) chegirish yўli bilan topiladi, ya`ni:

$$Xl = Aқ – Lқ \quad (3)$$

Asosiy vositalarni likvidatsiya қilish natijasida kўrilgan zarar yoki xarajatlar korxonaning asosiy faoliyatiga bevosita aloқador qisoblanmaydi. SHuning uchun likvidatsiya bilan boғliқ xarajatlarni va likvidatsiya natijasida kўrilgan zararlarni tўғridan-tўғri ishlab chiқarish yoki sotish xarajatlariga қўshib bўlmaydi. SHuning uchun likvidatsiya natijalarini aniқlash va qisobga olish uchun schetlar rejasidagi maxsus 9210 «Asosiy vositalarning chiқimlari» scheti kўzda tutilgan. Ushbu schetning debetida likvidatsiya қilingan asosiy vositalarning boshlanғich қiymati (Bқ), likvidatsiya қilish uchun қilingan xarajatlar (Lx) jamlanadi. Bu schetning kreditida jamlangan amortizatsiya (Aj), likvidatsiya natijasida olingan moddiy aktivlarning қiymati (Lқ) va likvidatsiya natijasida kўrilgan umumiy zararni (xarajatlarni) qisobdan chiқarish aks ettiriladi.

Maxsulot (ish,xizmat)ni ishlab chikarish va sotish buyicha xarajatlar tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi tugrisida Nizomga muvofiқ likvidatsiyadan kўrilgan zarar korxonaning asosiy faoliyatiga doir bўlmagan boshқa turdagi davr xarajatlariga, bir vaқtning ўzida foyda soliғi bazasiga қayta қўshiladigan xarajatlarga kiritiladi. Qisob siyosatida likvidatsiyaga doir xarajatlarni va likvidatsiya natijasida kўrilgan zararlarni qarakatdagi қonunlar, BQMS lar va Nizomga mos ravishda yagona tartibda ochib berishga erishish uchun ularni қўyidagi shartli misolda kўrib chiқaylik.

Aytaylik, korxona avariya qolatiga kelib қolgan binoni likvidatsiya қildi. Binoning boshlanғich қiymati (Bқ) – 650000 sўm. Likvidatsion қiymat kўzda tutilmagan. Likvidatsiya sanasiga jamlangan amortizatsiya (Aj) – 550000 sўm. Likvidatsiya xarajatlari (Lx):*қulatish krani xizmati -30000 sўm, yoқilғi sarfi- 3000 sўm , qisoblangan ish qaқi xarajatlari-20000 sўm, ijtimoiy suғartaga ajratmalar - 7740 sўm. L*ikvidatsiya natijasida қabul қilingan va baqolangan қurilish materiallari – 95000 sўm.

Likvidatsiya natijalari korxonaning qisob siyosatida қўyidagi tarzda yoritilishi kerak.

1. Asosiy vositani boshlanғich қiymatini (Bқ) qisobdan chiқarish

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» - 650000 sўm

Kredit 0120 «Binolar, inshoatlar va uzatish қurilmalari» – 650000 sўm

2. Likvidatsiyaga қilishga ketgan xarajatlar (Lx)

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» - 60440 sўm

Kredit 6990 «Boshқa majburiyatlar» – 30000 sўm

Kredit 1030 «YOқilғi» – 3000 sўm

Kredit 6710 «Mexnat qaқi bўyicha xodimlar bilan qisob-kitoblar» – 20000 sўm

Kredit 6520 «Ijtimoiy suғurta bўyicha tulovlar» – 7440 sўm

Jami - 60440 sўm.

3. Likvidatsiya natijasida olingan aktivlarning қiymati (La)

Debet 1050 «Kurilish materiallari – 95000 sum

Kredit 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» - 95000 sўm

4. Amortizatsiyalanmay қolgan қiymat (Aқ)

650000 sўm – 550000 sўm = 100000 sўm

5. Likvidatsion қiymat (Lқ)

Lқ = 95000 sўm – 60440 sўm = 34560 sўm

6. Likvidatsiyadan kўrilgan umumiy zarar (Xl)

Xl = 100000 sўm – 34560 sўm = 65440 sўm

Debet 9430 «Boshқa operatsion xarajatlar» -65440 sўm

Kredit 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» - 65440 sўm

7. Soliқ solish bazasiga қayta қўshiladigan xarajatlar – 65440 sўm.

Asosiy vositalarning likvidatsiya қilinishida korxona қўshimcha foydani (Fl) jamlangan amortizatsiya (Aj) bilan likvidatsion қiymat (Lқ) ni birgalikdagi summalari asosiy vositalarni boshlanғich қiymati (Bқ) dan katta bўlsagina [(Aj + Lқ) > Bқ] olishi mumkin, ya`ni:

$$Fl = (Aj + Lқ) – Bқ$$

Masalan, korxona binoni likvidatsiya қildi deylik, boshlanғich қiymat (Bқ) – 500000 sўm, jamlangan amortizatsiya (Aj) – 450000 sўm, likvidatsiya xarajatlari (Lx) – 20000 sўm, binodan olingan moddiy aktivlarni boshlanғich қiymati – 120000 sўm.

Demak, binoning likvidatsion қiymati (Lқ) – 100000 sўm (120000-20000) bўladi.

Likvidatsiyadan olingan umumiy daromad

Fl = (450000 + 100000) – 500000 = 50000 sўm.

Qisob siyosatida likvidatsiyadan olingan foyda қўyidagicha ochilishi lozim:

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi»-50000 sum

Kredit 9310 «Asosiy vositalarning chiқimidan olingan foyda»-50000 sum

Asosiy vositalarni bepul berilishi. Korxonaning asosiy vositalari boshқa yuridik va jismoniy shaxslarga bepul qayriya sifatida qam berilishi mumkin. Asosiy vositalarning bepul berilishi shartnomada kўrsatilgan қiymatda schet-faktura bilan rasmiylashtiriladi. Schet-faktura asosida қўyidagi buxgalteriya yozuvlari қilinadi:

1. Bepul berilgan asosiy vositani boshlanғich қiymatida qisobdan chiқarilishiga:

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi»

Kredit 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schetlari»

2. Asosiy vositalar eskirishini qisobdan chiқarilishiga

Debet 0210-0290 «Asosiy vositalar eskirishi qisobi schetilari»

Kredit 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi»

3. Bepul berishdan kўrilgan zararga

Debet 9430 «Boshқa operatsion xarajatlar»

Kredit 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi»

Soliқ Kodeksiga muvofiқ (22-modda) asosiy vositalarni bepul berishdan kўrilgan zarar soliқ solish bazasiga қayta қўshiladi.

**Asosiy vositalarni ta`sis badali sifatida berilishi.** Korxonalar asosiy vositalarini ta`sis badali sifatida boshқa korxonalarga berishlari qam mumkin. Buning uchun asos bўlib ta`sis qujjatlari (ustav, ta`sis shartnomasi va boshқalar) qisoblanadi. Asosiy vositani ta`sis badali sifatida berilishi schet-faktura bilan rasmiylashtiriladi va uning asosida қўyidagi buxgalteriya yozuvlari қilinadi:

1. Ta`sis badali sifatida berilgan asosiy vositaning kelishuv қiymatiga

Debet 0620-0690 «Uzoқ muddatli investitsiyalar qisobi schetlari» – 100000

Kredit 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» – 100000

2. ҚҚS summasiga (kelishuv va қoldiқ қiymatlar ўrtasidagi farқdan)

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» – 10000

Kredit 6410 «Byudjetga tўlovlar bўyicha қarzdorlik qisobi schetlari»– 10000

3. Asosiy vositalarni boshlanғich қiymatini qisobdan chiқarilishiga

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» – 100000

Kredit 0111-0190 «Asosiy vositalar qisobi schetlari» – 100000

4. Asosiy vositalarni jamlangan eskirishini qisobdan chiқarish

Debet 0210-0290 «Asosiy vositalarning eskirishi qisobi schetlari» – 60000

Kredit 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» – 60000

5. Asosiy vositalarni ta`sis badali sifatida kiritishdan olingan foydaga

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi» – 50000

Kredit 9310 «Asosiy vositalarning chiқimidan olingan foyda» – 50000

Asosiy vositalarni қoldiқ қiymatda va қoldiқ қiymatdan past bўlgan қiymatda ta`sis badali sifatida kiritilishi Soliқ Kodeksiga muvofiқ ҚҚS ga tortilmaydi.

3.Asosiy vositalarni eskirishi va ta`mirlanishining qisobi

Asosiy vositalarning eskirishi (amortizatsiyasi) ni qisobga olishda қuyidagi atama va tushunchalar muqim rol o`ynaydi.

Amortizatsiya – bu asosiy vositalarning amartizatsiyalanadigan қiymatini foydali xizmat muddati ichida yangi yaratilgan maqsulot (ish, xizmat) қiymatiga kiritish (BXMS №5, p.9).

Eskirish –bu asosiy vositaning belgilangan me`yorlar bo`yicha qisoblangan amartizatsiya summasi.

Amortizatsiyalanadigan қiymat - asosiy vositaning boshlanғich қiymatidan kўzda tutilayotgan likvidatsion қiymatni chegirgandan keyin қolgan қiymat (BXMS № 5, p.8).

Likvidatsion қiymat - bu asosiy vositalarni foydali xizmat muddati oxirida likvidatsiya қilish choғida vujudga keladigan aktivlarning ularni olishga ketgan likvidatsiya xarajatlari chegirib tashlangandan keyin қolgan қiymati(BXMS № 5,p.14). Asosiy vositalarni likvidatsiyasi natijasida olinadigan aktivlarga xom-ashyo va materiallar, inventarlar, eqtiyot қismlar, tovarlar sifatida tan olingan, baqolangan va қabul қilingan moddiy boyliklar kiradi.

Likvidatsiya xarajatlari – asosiy vositalarni buzish uchun sarflangan moddiy, meqnatga qaқ tўlash xarajatlari, ijtimoiy suғurta organlariga ajratmalar, turli transport va boshқa xizmat xarajatlari majmuasi.

Sobiқ qisob ta`limoti va amaliyotida asosiy vositalarning amortizatsiyalanadigan қiymatini aniқlashda likvidatsion қiymat e`tiborga olinmas edi. BXMS № 5 «Asosiy vositalar» respublikada birinchi marta amortizatsiyalanadigan қiymatni aniқlashda asosiy vositalarni kўzda tutilishi mumkin bўlgan likvidatsion қiymatini qisobga olish tartibini belgiladi. Likvidatsion қiymatni kўzda tutish mumkin bўlgan miқdorini BXMS ga muvofiқ, korxonaning ўzi mustaқil asosiy vositalarni қabul қilib olish vaқtida belgilashi mumkin. Likvidatsion қiymatni kўzda tutish majburiy qisoblanmaydi. SHuning uchun bu қiymat bўlmasligi qam mumkin. Bunday qolda asosiy vositaning amortizatsiyalanadigan қiymati bevosita uning boshlanғich қiymatidan iborat bўladi.

BXMS № 5 «Asosiy vositalar»ga muvofiқ asosiy vositalarni yillik amortizatsiya (eskirish) summasi (As) қўyidagicha aniқlanadi:

- Қoldiқ қiymat kўzda tutilgan asosiy vositalar bўyicha

$$As = \frac{\text{Boshlanғich қiymat} - \text{Likvidatsion қiymat}}{\text{Xizmat muddati}} \qquad (1)$$

- Қoldiқ қiymat kўzda tutilmagan asosiy vositalar bўyicha

$$As = \frac{\text{Boshlanғich қiymat}}{\text{Xizmat muddati}} \qquad (2)$$

Barcha asosiy vositalar bўyicha likvidatsion қiymatni belgilangan miқdorlari yoki ularni belgilanmaganligi qam korxonalarning buyruқ bilan tasdiқlangan qisob siyosatlarida tўliқ ўz aksini topishi lozim.

Qisob siyosatida asosiy vositalar bўyicha foydali xizmat muddati ichida jamlanib boruvchi amortizatsiyani (eskirishni) qisoblash usullari qam belgilab olingan bўlishi kerak.

BXMS №5 «Asosiy vositalar» ga muvofiқ (p.23,24) jamlangan amortizatsiya (eskirish) ni qisoblash қўyidagi usullar bўyicha amalga oshirilishi mumkin:

- Bir maromda qisoblash;
- Bajarilgan ish qajmiga proportsional qisoblash;
- Xizmat yillari yiғindisiga proportsional qisoblash (kumulyativ usul);
- Kamayib boruvchi қoldiқ қiymatdan qisoblash.

Qisob siyosatida amortizatsiya (eskirish) ni qisoblashning u yoki bu usulini doimiy tarzda tanlab olish yoki qar tўrtta usulni bir vaқtning ўzida u yoki bu asosiy vositalar bўyicha belgilab olish mumkin. SHuni ta`kidlash joizki, ushbu usullarni қўllashda amortizatsiya (eskirish) summasi turlicha bўlishi va u Soliқ Kodeksida kўzda tutilgan bir maromda qisoblab chiқildan miқdordan kam yoki kўp bўlishi mumkin. SHuning qisob siyosatida kam yoki kўp qisoblangan amortizatsiya (eskirish) summasini soliқga tortish jiqatlari qam aniқ belgilab olingan bўlishi lozim.

Amortizatsiya (eskirish) ni qisoblash usullarining moxiyatini, ularning solik solish bazasiga ta`sirini қўyidagi misol asosida ko`rib chiқaylik. *Aytaylik, avtomashinaning boshlanғich қiymati – 1000000 sўm, korxona tomonidan kўzda tutilgan likvidatsion қiymat – 100000 sўm, xizmat muddati – 5 yil, yillik eskirish me`yori – 20%. Texnik pasportida xizmat muddati davrida kўzda tutilgan ish qajmi (soatlarda) – 10000 soat. Mashinaning qaқiқatda ishlagan vaқti qisob ma`lumotlari bўyicha 1-yilda – 2000 soat, 2-yilda – 3000 soat, 3-yilda – 2500 soat, 4-yilda – 1500 soat, 5-yilda – 1000 soat.*

Bir maromda qisoblash usuli. Ushbu usulning moqiyati shundaki, u amortizatsiyalanadigan қiymatni foydali xizmat muddat davomida bir maromda (miқdorda) qisoblashni, jamlangan amortizatsiya (eskirish) ni bir maromda kўpayib borishini va қoldiқ қiymatini bir maromda kamayib borishini taқozo etadi.

Yillik amortizatsiya (eskirish) summasi ushbu usulda 180000 sўmni tashkil etadi.

$$As = \frac{1000000 - 100000}{5} = \frac{900000}{5} = 180000 \text{ sўm}$$

Ushbu usulda avtomashinaning foydali xizmat muddati yillari bўyicha qisoblangan, jamlangan amortizatsiya (eskirish) summasi va қoldiқ қiymati қўyidagicha:

Yillar	Boshlan-ғich қiymat	Amorti-zatsiyala-nadigan қiymat	Amorti-zatsiya me`yori	Yillik amorti-zatsiya	Jamlan-gan amorti-zatsiya	Қoldiқ қiymat
1	1000000	900000	20%	180000	180000	820000
2	1000000	900000	20%	180000	360000	640000
3	1000000	900000	20%	180000	540000	460000
4	1000000	900000	20%	180000	720000	280000
5	1000000	900000	20%	180000	900000	100000

Bir maromda qisoblash usuli Soliқ Kodeksiga tўliқ muvofiқ keladi. Yillik amortizatsiya (eskirish) summasining 1/12 қismi qar oyda xarajatlar schetiga kiritib boriladi va u foyda soliғini qisoblash bazasiga қayta қўshilmaydi.

Bajarilgan ish qajmiga proportsional qisoblash usuli. Ushbu usulda, avvalom bor, bir yillik ish qajmiga tўғri keladigan amortizatsiya (eskirish) summasi topib olinadi. Bizning misolimizda u 90 sўmga teng (900000 : 10000 = 90).

Avtomobilning xizmat muddati yillarida қaқiқatda bajargan ish qajmiga proportsionlal qisoblanadigan, jamlangan amortizatsiya (eskirish) summasi, shuningdek қoldiқ қiymat қўyidagicha bўladi:

Yil-lar	Boshlan-ғich қiymat	Amorti-zatsiyala-nadigan қiymat	Ish qajmi, soat	Amorti-zatsiya me`yori, sўm	Yillik amorti-zatsiya	Jamlan-gan amorti-zatsiya	Қoldiқ қiymat
1	1000000	900000	2000	90	180000	180000	820000
2	1000000	900000	3000	90	270000	450000	550000
3	1000000	900000	2500	90	225000	675000	325000
4	1000000	900000	1500	90	135000	810000	190000
5	1000000	900000	1000	90	90000	900000	100000

Ushbu usulda kўrinib turibdiki, yillik qisoblangan amortizatsiya (eskirish) summasi qaқiқiy bajarilgan ish qajmiga қarab turlicha bўlgan. 1-yilda qisoblangan amortizatsiya (eskirish) summasi Soliқ Kodeksida belgilangan me`yorga mos keladi va u soliқ solish bazasiga қayta kirmaydi. 2-yilda me`yordagidan 90000 sўm (270000-180000) ortiқcha amortizatsiya (eskirish) qisoblangan. Ushbu summa ikkinchi yil soliқ qisob-kitoblarida foyda soliғini qisoblash bazasiga қayta қўshiladi. 3-yilda me`yordagidan 45000 sўm (225000-180000) ortiқcha amortizatsiya (eskirish) qisoblangan. Ushbu summa 3-yil soliқ

qisob-kitoblarida foyda soliғini qisoblash bazasiga қayta қўshiladi. 4- va 5- yillardan me`yordan mos ravishda 45000 sўm (135000-180000) va 90000 sўm (90000-180000) amortizatsiya (eskirish) kam qisoblangan. Ushbu summalar mos ravishda 4- va 5- yillarda soliқ solish bazasidan kamaytirilishi maқsadga muvofiқ.

Xizmat yillari yiғindisiga proportsional qisoblash usuli. Ushbu usulda xizmat yillari yiғindisi topib olinadi va ularning qissasi teskari qolda belgilanadi. Bizning misolimizda xizmat yillari yiғindisi 15 ga teng (1+2+3+4+5).

Yillar qissasi: 1- yil uchun - 5/15; 2- yil uchun - 4/15;
3- yil uchun - 3/15; 4- yil uchun - 2/15;
5- yil uchun - 1/15.

Ushbu usulda qisoblangan va jamlangan amortizatsiya (eskirish) summasi, shuningdek қoldiқ қiymat xizmat yillari ichida қўyidagicha bўladi:

Yillar	Boshlan-ғich қiymat	Amorti-zatsiyala-nadigan қiymat	Amorti-zatsiya me`yori	Yillik amorti-zatsiya	Jamlan-gan amorti-zatsiya	Қoldiқ қiymat
1	1000000	900000	5/15	300000	300000	700000
2	1000000	900000	4/15	240000	540000	460000
3	1000000	900000	3/15	180000	720000	280000
4	1000000	900000	2/15	120000	840000	160000
5	1000000	900000	1/15	60000	900000	100000

Kumulyativ usul amortizatsiya (eskirish) ning tezlashtirilgan usullaridan biri qisoblanadi. SHuning uchun xizmat muddatining birinchi yillarida amortizatsiya (eskirish) me`yoridan kўp miқdorda, keyingi yillarda esa me`yordan kam miқdorda qisoblanadi. Bizning misolimizda birinchi ikki yilda miқdordan mos ravishda 120000 (300000-180000) sўm va 60000 (240000-180000) sўm kўp qisoblangan. Ushbu summalar mos ravishda 1- va 2- yillar soliқ qisob-kitoblarida soliқ solish bazasiga қayta қўshilishi lozim. 3- yilda amortizatsiya (eskirish) me`yor miқdorida qisoblangan. SHuning uchun ushbu summa soliқ solishga ta`sir қilmaydi. 4- va 5- yillarda mos ravishda amortizatsiya (eskirish) me`yordan 60000 (120000-180000) sўm va 120000 (60000-180000) sўm kam qisoblangan. Ikkinchi usuldagidek, 4- va 5- yillarda mos ravishda kam qisoblangan amortizatsiya (eskirish) summalari ushbu yillar qisob-kitoblarida soliқ solish bazasidan kamaytirilishi kerak.

Kamayib boruvchi қiymatdan qisoblash usuli. Ushbu usul qam tezlashtirilgan usul qisoblanadi. Uning moqiyati shundaki, birinchidan amortizatsiya (eskirish) belgilangan me`yordan ikki karra miқdorda qisoblanadi, ikkinchidan, amortizatsiya (eskirish) bazasi bўlib qar yilda қoldiқ қiymat qisoblanadi.

Bizning misolimizda yillik amortizatsiya (eskirish) me`yori 20%, ishlatiladigan me`yor – 40% (20% x 2). Ushbu usulda qisoblangan va jamlangan amortizatsiya (eskirish), shuningdek қoldiқ қiymat xizmat yillari bўyicha қўyidagicha bўladi:

Yillar	Boshlan-ғich қiymat	Amorti-zatsiyala-nadigan қiymat	Amorti-zatsiya me`yori	Yillik amorti-zatsiya	Jamlan-gan amorti-zatsiya	Қoldiқ қiymat
1	1000000	1000000	40%	400000	400000	600000
2	1000000	600000	40%	240000	640000	360000
3	1000000	360000	40%	144000	784000	216000
4	1000000	216000	40%	86400	870400	129600
5	1000000	-	-	29600	900000	100000

Qisob-kitoblardan кўrinib turibdiki, birinchi ikki yilda amortizatsiya (eskirish) me`yordan mos ravishda 220000 sўm (400000-180000) va 60000 sўm (240000-180000) кўp qisoblangan. Mos ravishda bu summalar 1- va 2- yillarda soliқ solish bazasiga қayta қўshilishi lozim. Keyingi 3 yilda amortizatsiya (eskirish) me`yordan mos ravishda 36000 sўmga (144000-180000), 93600 sўmga (86400-180000), 150400 sўmga (29600-180000) kam bўlib, ular mos raivshda 3-, 4- va 5- xizmat yillarida soliқ solish bazasidan chegirilishi kerak. Bu usul қўllanilganda qisob siyosatida xizmat muddatining barcha yillari ichida, shuningdek қўshimcha xizmat yillarida qam amortizatsiya (eskirish) ni qisoblash va uni soliқ solishga munosabati qisob siyosatida aniқ belgilangan bўlishi kerak.

SHunday қilib, asosiy vositalarning amortizatsiyasi (eskirish) ni qisoblashning turli usullarini қўllash xizmat muddati yillari ichida qisoblangan va jamlangan amortizatsiya (eskirish) summalarini va қoldiқ қiymatni turlicha bўlishiga, shuningdek ularni turli

miқdorda soliқ solish bazasiga kiritilishi yoki undan chegirilishi bўyicha bir-biridan farқ қilar ekan. Bu farқlarni keltirilgan avtomashina misolida қўyidagicha ifodalash mumkin:

Yillar	Yillik amortizatsiya	Soliқga toriladigan amortizatsiya	Jamlangan amortizatsiya	Қoldiқ қiymat
1 – usul				
1	180000	-	180000	820000
2	180000	-	360000	640000
3	180000	-	540000	460000
4	180000	-	720000	280000
5	180000	-	900000	100000

2 – usul				
1	180000	-	180000	820000
2	270000	90000	450000	550000
3	225000	45000	675000	325000
4	135000	- 45000	810000	190000
5	90000	- 90000	900000	100000
3 – usul				
1	300000	120000	300000	700000
2	240000	60000	540000	460000
3	180000	-	720000	280000
4	120000	- 60000	840000	160000
5	60000	- 120000	900000	100000
4 – usul				
1	400000	220000	400000	600000
2	240000	60000	640000	360000
3	144000	- 36000	784000	216000
4	86400	- 93600	870400	129600
5	29600	- 140400	900000	100000

Asosiy vositalar bo`yicha amortizatsiya (eskirish)ni qisoblashga doir operatsiyalar schetlar rejasida ko`zda tutilgan kontraktiv bo`lgan 02 «Asosiy vositalarning eskirishi qisobi schetlari»da aks ettiriladi. Ushbu schetning sal’dosi kredit tomonida bo`lib, u jamlangan eskirish summasini ko`rsatadi. Qisoblangan eskirish, ya`ni eskirish summasini ko`payishi ushbu schetning kreditida va xarajat schetlarining debetida

(2010,2310,2510,3190, 9210,9410,9420,9430 va boshқalar), eskirish summasini kamayishi esa 02- schetning debetida va boshқa schetlarning kreditida (8510,0110-0190 va boshқalar) aks ettiriladi.

Asosiy vositalar ekspluatatsiya қilish natijasida borgan sayin ўzining dastlabki qolatini уўқotib boradi. SHuning uchun ularni ishchi qolatda ushlab turish uchun ta`mirlash lozim bўladi.

Asosiy vositalarni ta`mirlash ikki turga bўlinadi: **joriy** va **kapital**.

**Joriy ta`mirlash deganda**, asosiy vositalarni vaқtidan oldin ish layoқatini уўқotmaslik uchun vujudga kelgan kichik xajmdagi texnik buzilishlar va lat eyishlarni tuzatish bo`yicha doimiy va o`z vaқtida o`tқazilgan profilaktik xarakterga ega bulgan ta`mirlash ishlari tushuniladi. Odatda, joriy ta`mirlash muddati bir yildan oshmaydi,bunday ta`mirlashda asosiy vositaning u yoki bu қismi almashtirilmaydi. Joriy ta`mirlash ishlari joriy ta`mirlash dalolatnomasi bilan rasmiylashtiriladi. Ushbu dalolatnomada қilingan ishlarning turlari, sarflangan materiallarning қiymati, ketgan meqnat vaқti va қiymati, shuningdek boshқa xarajatlar ko`rsatiladi. Dalolatnoma joriy ta`mirlashga ma`sul shaxslar tomonidan imzolanadi, korxona raqbari tomonidan tasdiқlanadi.

**Kapital ta`mirlash deganda**, ma`lum bir vaқtdan keyin (odatda, bir yildan keyin) asosiy vositalarni to`liқ қismlarga ajratish, kerak bo`lganda u yoki bu layoқatsiz bo`lib қolgan қismlarni to`liқ almashtirish bo`yicha bajarilgan ta`mirlash ishlari tushuniladi. Kapital ta`mirlash xajmi, murakkabligi va қiymati bo`yicha joriy ta`mirlashdan katta fark kiladi. Kapital ta`mirlash ishlari maxsus kapital ta`mirlash dalolatnomasi bilan rasmiylashtiriladi.

Қabul қilingan buxgalteriya qisobi to`ғrisida Қonunga, Solik Kodeksiga, maqsulot (ish,xizmat)ni ishlab chiқarish va sotish bo`yicha xarajatlar tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to`ғrisida Nizomga, BXMS №1 «Xisob siyosati va moliyaviy qisobot»ga muvofiқ korxonalar joriy va kapital ta`mirlashni mablaғ bilan ta`minlashni қuyidagi ikki usulning birida amalga oshirishlari va tanlangan usulni o`zlarining qisob siyosatlarida belgilab olishlari lozim :

- *Ta`mirlash uchun maxsus rezerv tashkil etish va barcha xarajatlarni ushbu rezerv xisobidan koplash usuli*
- *Ta`mirlash ishlari kiymatini rezerv tashkil etmasdan xarajatlarga bevosita olib borish usuli*

Birinchi usulda korxona ta`mirlash ishlari uchun qar oyda o`zi belgilab қo`ygan me`yorlarda maxsus rezervga ajratmalar қilib boradi. Joriy va kapital ta`mirlash ishlari yakunlangan oyda ularning қiymati tegishli tasdiқlangan dalolatnomalar asosida rezerv evaziga qisobdan chiқariladi. Yil oxirida ta`mirlash uchun tashkil etilgan rezervning

ishlatilmay қolingan қismi xarajatlarni kamaytirishga olib boriladi yoki soliқ bazasiga қayta kiritish sharti bilan kelgusi yilga o`tқaziladi.

Ta`mirlash uchun maxsus rezerv tashkil etilganda tuzilgan raschet asosida қuyidagi buxgalteriya yozuvi қilinadi:

Debet 2010 «Asosiy ishlab chikarish» scheti -500000

Debet 9400 «Davr xarajatlari qisobi schyotlari » -200000

Kredit 8910 « Kelgusi xarajatlar va to`lovlar rezervi» -600000

Ishlatilmay қolingan rezervni bekor қilishga yuқoridagi buxgalteriya yozuvi summasi қizil rangda (storno) beriladi. Agar ishlatilmay қolingan rezerv keyingi yilga o`tқazilsa, u qolda u yil oxirida foyda soliғi bazasiga қayta қo`shiladi (agar korxona daromad (foyda) soliғini tўlovchi qisoblansa).

Rezervni ishlatilishi 8910-schetning debetida va boshka aniқ xarajatlarni ifodalovchi schetlarning kreditida (2310, 5010, 5110, 6890, 1010-1090, 6710, 6510 va boshқalar) aks ettiriladi.

Ikkinchi usulda maxsulot (ish,xizmat)ni ishlab chikarish va sotish buyicha xarajatlar tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to`ғrisida Nizomga muvofiқ joriy va kapital ta`mirlash xarajatlari ta`mirlangan asosiy vositalarning ishlatilish maқsadiga ko`ra қuyidagi schetlarda qisobga olinadi:

- 2010 «Asosiy ishlab chiқarish», 2310 «YOrdamchi ishlab chiқarish», 2510 «Umumishlab chiқarish xarajatlari» schetlarida – asosiy va yordamchi ishlab chiқarishga doir asosiy vositalarni ta`mirlash xarajatlari. Bu guruq xarajatlar ishlab chiқarilgan maqsulot (ish, xizmatlar) tannarxiga kiritiladi.
- 9410 «Sotish xarajatlari, 9420 «Ma`muriy xarajatlar», 9430 «Boshқa operatsion xarajatlar» schetlarida – sotishga, boshқaruv apparatiga doir asosiy vositalarni ta`mirlash xarajatlari. Bu guruq xarajatlar ta`mirlash ishlari dalolatnomalari tasdiқlangan oyda 9900 «YAkuniy moliyaviy natijalar» schetiga o`tkaziladi.
- 3110-3190 «Kelgusi davr xarajatlari qisobi schetlari»- ilmiy tadқiқot ishlari (ITI) va tajriba konstruktorlik ishlanmalari (TKI), shuningdek kelgusida ishga tushirilishga mo`ljallangan texnologik liniyalarga doir asosiy vositalarni ta`mirlash xarajatlari. Bu guruq xarajatlar kelgusida 9410, 9420,9430 – schetlarga, agar ITI va TKI yakunlari bo`yicha moddiy boyliklar olingan bo`lsa, ushbu boyliklar tannarxiga kiritiladi (0120-0199, 1010-1090, 2810,2820,2910-2990 va boshқalar).

4. Asosiy vositalar bўyicha lizing (ijara) operatsiyalarining qisobi.

Ўzbekiston Respublikasida lizing operatsiyalarining qisobi Lizing tўғrisida Қonun, Buxgalteriya qisobi to`ғrisida Қonun, Soliқ Kodeksi, BQMS № 6 «Lizing qisobi» va boshқa me`yoriy xujjatlar bilan reglamentlashtirilgan. Ushbu қonunlar va boshқa me`yoriy xujjatlarda lizingga doir barcha atama va tushunchalarning moqiyati, lizing operatsiyalarini qisobga olish tartibi atroflicha ochib berilgan.

Lizing to`ғrisida қonunga muvofiқ (2- modda), **lizing** ijara munosabatlarining aloqida turi bo`lib, unda bir taraf (lizing beruvchi) ikkinchi tarafning (lizing oluvchining) topshiriғiga binoan uchinchi tarafdan (sotuvchidan) qaқ evaziga egalik қilish va foydalanish uchun lizing shartnomasida belgilangan shartlarda berib қo`yish maқşadida mol-mulkni (lizing ob`ektini) oladi.

Lizing uch taraflamali va ikki taraflamali lizing shartnomasi asosida amalga oshiriladi. Uch taraflamali shartnomada sotuvchi, lizing beruvchi va lizing oluvchi ishtirok etadi. Ikki taraflamali shartnomada lizing beruvchi va lizing oluvchi ishtirok etadi. Uzbekiston Respublikasida lizingni ikki taraflamali shartnomaga asoslangan turi keng tarkalgan. Uch taraflamali lizing shartnomalariga asoslangan lizing operatsiyalarida uchinchi taraf bo`lib lizing markazlari ishtirok etmokda, lekinda ular sotuvchi emas, balkim lizing beruvchi va lizing oluvchilar o`rtasida vositachi rolini o`ynamokdalar va buning evaziga lizing beruvchidan lizing to`lovini ma`lum қismini raғbatlantirish to`lovi sifatida olmoқdalar.

Lizing beruvchi –bu lizing shartnomasi bo`yicha lizing oluvchiga kelgusida topshirish maқşadida lizing ob`ektini sotuvchidan mulk қilib oluvchi shaxs (sub`ekt).

Lizing oluvchi –bu egalik қilish va foydalanish uchun lizing shartnomasi bo`yicha lizing ob`ektini olayotgan shaxs (sub`ekt).

Sotuvchi – bu lizing beruvchiga lizing ob`ektini sotgan shaxs (sub`ekt).

**Lizing ob`ekti** –bu iste`mol қilinmaydigan qar қanday ashyolar, shu jumladan, korxonalar, mulkiy komplekslar, binolar, inshootlar, uskunalar, transport vositalari qamda boshқa ko`char va ko`chmas mulk. Er uchastkalari va boshka tabiat ob`ektlari, shuningdek erkin muomalada bo`lishi қonun xujjatlari bilan taқiқlangan yoki muomalada bo`lishining maxsus tartibi belgilangan mol-mulk ( masalan, xarbiy texnika, қurol-aslaqalar, xom-ashyo va materiallar, tovarlar, pul mablaғlari, қimmatli koғozlar va shu kabilar) lizing ob`ekti bo`lishi mumkin emas.

Lizing moliyaviy va operativ (joriy) lizingga bo`linadi.

Moliyaviy lizing – bu lizingni shunday turi bo`lib, unda lizing ob`ektiga mulkiy quқuқ va undan kelib chiқadigan risk va manfaatdorlikning asosiy қismi lizing shartnomasiga muvofiқ lizing oluvchiga o`tadi. Lizingni ushbu turida lizing shartnomasi muddatini tugashi bilan lizing ob`ekti lizing oluvchining mulkiga o`tadi, agarda

shartnomada boshқa qolat ko`zda tutilmagan bo`lsa. Moliviy lizing deb tan olinish uchun lizing shartnomasi қuyidagi talablardan biriga javob berishi kerak:

- lizing muddati tugagach, lizing ob`ekti lizing oluvchining mulkiga o`tsa;
- lizing shartnomasi muddati lizing ob`ektining xizmat muddatidan 80 % dan ortiғini tashkil қilsa yoki lizing shartnomasi muddati tugagach, lizing ob`ektining қoldiқ қiymati uning boshlanғich қiymatining 20 % dan kamini tashkil etsa ;
- lizing oluvchi lizing ob`ektini қat`iy belgilangan narxda sotib olish quқuқiga ega bo`lsa;
- lizing shartnomasi davridagi to`lovlarning umumiy summasi lizing ob`ekti қiymatining 90 % idan ortiғini tashkil қilsa.

Operativ (joriy) lizing – bu lizingni shunday turi bo`lib, unda tuzilgan lizing shartnomasi moliyaviy lizing shartnomasiga қo`yilgan talablarning birontasiga qam to`ғri kelmasligi kerak. Operativ lizingning muddati , odatda, bir yildan oshmaydi, ushbu muddat tugagach lizing ob`ekti lizing oluvchidan lizing beruvchiga қaytariladi. Lizing beruvchi lizing ob`ektini o`z balansidan chiқarmaydi, lizing oluvchi esa uni o`z balansiga қabul etmaydi. Demak, operativ lizingda lizing beruvchi lizing oluvchiga lizing ob`ektidan vaқtinchalik foydalanish quқuқini qak tulash sharti bilan beradi. Lizing shartnomasi muddati tugashi bilan lizing ob`ekti lizing oluvchidan lizing beruvchiga қaytariladi.

Sublizing-bu lizing oluvchi tomonidan lizing beruvchining roziligi bilan lizing oyu`ektini boshқa uchunchi shaxs (sub`ekt)ga ijaraga berilishi. Bunda lizing beruvchi sotuvchiga, lizing oluvchi lizing beruvchiga va sublizing oluvchi lizing oluvchiga aylanadi. Sublizing muddati dastlabki lizing shartnomasida ko`rsatilgan muddatdan oshib ketmasligi lozim.

**Lizing to`lovi -** lizing shartnomasining muqim elementi bo`lib, lizing oluvchi tomonidan lizing beruvchiga to`lanadigan қarz summasini bildiradi. Moliyaviy lizingda lizing to`lovi o`z ichiga lizing ob`ektining қiymati va lizing beruvchining foydasi summalarini oladi. Operativ lizingda lizing to`lovi lizing beruvchining shartnomada ko`rsatilgan foyda summasidan iborat bo`ladi. Lizing beruvchi oladigan foyda summasi lizing ob`ekti bo`yicha qisoblanadigan amortizatsiya xarajatlari, ta`mirlash xarajatlari, mol-mulk soliғi xarajatlari, shuningdek lizing summasidan olinadigan ҚҚS summalarini to`liқ қoplashi, shuningdek unga ma`lum darajada sof daromad keltirish talabiga javob berishi lozim.

Moliyaviy lizing qisobi.

Lizing oluvchida. Lizing oluvchi moliyaviy lizing bo`yicha қuyidagilarni qisobini yuritadi:

1.Lizing ob`ektini lizing shartnomasida ko`rsatilgan қiymatda balansga қabul kiladi

Debet 0310 « Lizing shartnomasi bo`yicha olingan asosiy vositalar»

Kredit 7910 «To`lanadigan uzoқ muddatli lizing»

2.Yil oxirida tўlanadigan lizing majburiyatini uzoқ muddatli қismdan joriy қismini joriy majburiyatlarga ўtkazadi (qar yili)

Debet 7910 «Tўlanadigan uzoқ muddatli lizing»

Kredit 6910 « Tўlanadigan lizing»

3.Joriy yil uchun lizing foizi tўlovini qisoblaydi:

Debet 9690 « Moliyaviy faoliyat buyicha boshka xarajatlar»

Kredit 6920 « Tўlanadigan foizlar»

4.Lizing majburiyatining joriy kismi va foiz tўlovini tўlanishini qisobga oladi:

Debet 6910 «Tўlanadigan lizing», 6920 «Tўlanadigan foizlar»

Kredit 5110 « Qisob-kitob schyoti» yoki boshқa pul mablaғlari schyotlari

5.Lizingga olingan mol-mulk bўyicha amortizatsiya (eskirish) summasini qisoblaydi:

Debet 2010 «Asosiy ishlab chikarish», 2310 «YOrdamchi ishlab chiқarish» 2510 «Umumishlab chiқarish xarajatlari», 9410 «Sotish xarajatlari , 9420 «Boshқaruv xarajatlari»

Kredit 0299 « Lizing shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalar eskirishi»

6.Lizing muddati tugagach, lizing mulkini asosiy vositalarga olinishini qisobga oladi:

Debet 0112-0190 « Asosiy vositalar qisobi schetlari»

Kredit 0310 « Lizing shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalar»

7.Mos ravishda lizinga olingan mulk bўyicha qisoblangan eskirish summasini asosiy vositalar eskirishi schyotlariga ўtқazadi

Debet 0299 « Lizing shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalarning eskirishi»

Kredit 0212-0290 «Asosiy vositalar eskirishi qisobi schetlari»

8.Lizing shartnomasi tugagach, lizing shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalar қaytarilsa:

Debet 0299 «Lizing shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalarning eskirishi»

Debet 7910 «Tўlanadigan uzoқ muddatli lizing»

Kredit 0310 « Lizing shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalar»

Lizing beruvchida. Lizing beruvchi moliyaviy lizing bўyicha қuyidagilarni qisobini yuritadi:

1.Lizing ob`ektini boshlanғich қiymatida balansdan chiқaradi

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi»

Kredit 0100 «Asosiy vositalar qisobi schetlari»

2.Lizing ob`ekti bўyicha jamlangan eskirishni qisobdan chiқaradi

Debet 0200 «Asosiy vositalar eskirishi qisobi schetlari»

Kredit 9210«Asosiy vositalarning chiқimi»

3.Lizing bўyicha debitorlik қarzini lizing muddati boshlangan oyda qisobga oladi

a) lizing ob`ektini kelishilgan қiymatini uzoқ muddatli қismiga

Debet 0920 «Uzoқ muddatli ijara bўyicha olinadigan tўlovlar»

Kredit 9210«Asosiy vositalarning chiқimi»

b) lizing ob`ektini kelishilgan қiymatini joriy yilga tegishli қismiga

Debet 4810 «Uzoқ muddatli ijara bўyicha olinadigan joriy tўlovlar»

Kredit 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi»

4.Lizing ob`ektining kelishuv қiymati va қoldiқ қiymati ўrtasidagi farқini lizing boshlangan oyda kelgusi yillar daromadiga, ya`ni boshқa muddati uzaytirilgan majburiyatlariga, olib boradi:

a) Joriy қismiga

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi»

Kredit 6230 « Boshқa muddati uzaytirilgan majburiyatlar»

b) Uzoқ muddatli қismiga

Debet 9210 «Asosiy vositalarning chiқimi»

Kredit 7230 «Boshқa muddati uzaytirilgan uzoқ muddatli majburiyatlar»

5.*Qar oyda moliyaviy lizing bўyicha qisoblangan tўlov summasini daromadga oladi:*

Debet 6230 « Boshқa muddati uzaytirilgan majburiyatlar»

Kredit 9550 «Uzoқ muddatli ijaradan olingan daromadlar»

6.Lizing tўlovlari kelib tushushini qisobga oladi:

Debet Pul mablaғlari qisobi schyotlari

Kredit 4810 «Uzoқ muddatli ijara bўyicha olinadigan joriy tўlovlar»

7. Qar yilning oxirida moliyaviy lizing bўyicha muddatli debitorlik қarzlarning joriy қismini joriy қarzlarga ўtқazadi:

Debet 4810 «Uzoқ muddatli ijara bўyicha olinadigan joriy tўlovlar»

Kredit 0920 «Uzoқ muddatli ijara bўyicha olinadigan tўlovlar»

Moliyaviy lizing ni analitik qisobi lizing shartnomalari bўyicha(lizing oluvchilar bўyicha) olib boriladi.

Operativ (joriy) ijara qisobi.

Ijaraga oluvchida. Mulkni joriy ijaraga oluvchi operativ (joriy) ijara bўyicha қuyidagilarni qisobini yuritadi:

1.Ijara shartnomasiga asosan ijaraga olingan asosiy vositalarni қabul қilish-topshirish dalolatnomasi yoki schyot-faktura bilan қabul қilib oladi va ularning қiymatini balansdan tashқari bўlgan № 001 «Ijaraga olingan asosiy vositalar» schetining kirim қismiga yozadi.

2.Ijara shartnomasiga muvofiқ qar oyda ijara tўlovini ijara mulkini ishlatish maқsadiga kўra qisobga oladi:

Debet «Xarajatlar schetlari (2010,2310,2510,3110,9400)

Kredit 6910 «Tўlanadigan қisқa muddatli ijara»

3.Ўtқazilgan ijara tўlovini qisobga oladi:

Debet 6910 «Tўlanadigan қisқa muddatli ijara»

Kredit Pul mablaғlari schyotlari (5010,5110,5210,5220)

4. Ijara muddati tugagach, ijara mulki egasiga қaytariladi va u asosiy vositalarni қabul қilish-topshirish dalolatnomasi yoki schyot-faktura bilan topshiriladi. Topshirilgan asosiy vositaning қiymatini balansdan tashқari bўlgan № 001 «Ijaraga olingan asosiy vositalar» schetining chiқim қismiga yozadi.

Ijaraga beruvchida. Ijara beruvchi operativ (joriy) ijara bўyicha қuyidagilarni qisobini yuritadi:

1..Ijaraga berilgan asosiy vositalarni balansdan chiқarmaydi, lekinda ularni қiymatini joriy ijaraga berilgan asosiy vositalarni qisobga olishga mўljallangan schetga ўtқazadi. Masalan, ishchi schyotlar rejasiga 0191 «Joriy ijaraga berilgan asosiy vositalar» schyotini ochishi mumkin.

Debet 0191 «Joriy ijaraga berilgan asosiy vositalar»
Kredit 0120-0190 « Asosiy vositalar qisobi schyotlari»

2.Qar oyda lizing shartnomasiga muvofiқ ijara foizini (tўlovini) qisobga oladi:
Debet 4820 «Қisқa muddatli ijara bўyicha olinadigan an tўlovlar»
Kredit 9350 «Қisқa muddatli ijaradan olingan daromadlar»

3.Joriy ijara bўyicha qisoblangan ҚҚS summasini aks ettiradi
Debet 4820 «Қisқa muddatli ijara bўyicha olinadigan an tўlovlar»
Kredit 6410«Byudjetga tўlovlar bўyicha қarzlar

4. Ijara qaқini kelib tushushini qisobga oladi:
Debet «Pul mablaғlari schyotlari» (501,5110,5210,5220)
Kredit 4820 «Қisқa muddatli ijara bўyicha olinadigan an tўlovlar»

5. Ijara muddati tugagach, lizingga berilgan asosiy vositalar қayta қabul қilinadi va eski schyotlar tarkibiga tiklanadi:

Debet 0120-0190 « Asosiy vositalar qisobi schyotlari»
Kredit 0191 «Ijaraga berilgan asosiy vositalar»

Joriy ijaraning analitik qisobi shartnomalar (lizing oluvchilar) bўyicha yuritiladi.

5. Asosiy vositalarni inventarizatsiya қilish va uni

natijalarining qisobi

Asosiy vositalarni inventarizatsiya қilish va uning natijalarini qisobga olish tartibi BXMS № 5 «Asosiy vositalar» va BXMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va ўtқazish» bilan reglamentlashtirilgan.

Asosiy vositalarni inventarizatsiya қilishning asosiy maқsadlari bўlib қuyidagilar qisoblanadi:

- Mol-mulkni real mavjudligini aniқlash;
- Mulkni qaқiқiy mavjud qolatini qisob ma`lumotlariga mos kelishligini aniқlash:
- Mulkni qisobda tўliқ aks ettirilganligini aniқlash.

BXMS № 5 «Asosiy vositalar»ga muvofiқ (p. 35) inventarizatsiyada aniқlangan kamomadlar aybdor shaxs bўyniga қўyiladi yoki aybdorlarni aniқlashning imkoni bўlmaganda korxona qisobidan қoplanadi, ortiқchalar esa boshқa operatsion faoliyatga doir daromadlarga olib boriladi.

Asosiy vositalarning aniқlangan kamomadlari buxgalteriya qisobida қuyidagicha aks ettiriladi.

1.Kam chiқgan asosiy vositaning boshlanғich қiymati balansdan chiқarilganda

Debet 9210« Asosiy vositalarning chiқimi»

Kredit 0112-0199 « Asosiy vositalar qisobi schyotlari»

2.Kam chiқgan asosiy vositaning jamlangan eskirish summasi qisobdan chiқarilganda

Debet 0212-0299 «Asosiy vositalarni eskirishi qisobi schyotlari»

Kredit 9210« Asosiy vositalarning chiқimi»

3.Kam chiқgan asosiy vositaning қoldiқ қiymatiga

Debet 4730 « Moddiy zararni қoplash bўyicha xodimlarning қarzlari»

Kredit 9210 « Asosiy vositalarning chiқimi»

4. Kamomad chiқishiga yўl қўygan shaxsga nisbatan asosiy vositaning қoldiқ қiymatidan yuқori қiymatda jazo chorasi belgilanganda ўrtadagi farқ summasiga

Debet 4730 « Moddiy zararni қoplash bўyicha xodimlarning қarzlari»

Kredit 9390 « Boshқa operatsion daromadlar»

5. Қarz ўndirib olinganda

Debet «Pul mablaғlari schetlari», 6710 « Meqnat qaқį bўyicha xodimlar bilan qisob-kitoblar»

Kredit 4730 « Moddiy zararni қoplash bўyicha xodimlarning қarzlari»

Asosiy vositalar inventarizatsiyasida aniқlangan ortiқchalar summasiga

Debet 0112-0199 « Asosiy vositalar qisobi schyotlari»

Kredit 9390 «Boshқa operatsion daromadlar»

Soliқ Kodeksiga muvofiқ korxonaning yalpi daromadiga kiritilgan asosiy vositalarning inventarizatsiyada aniқlangan ortiқcha summalari, shuningdek kamomadga yўl қўyganlik uchun ўndirilgan moliyaviy jazo summasi umum tasdiқlangan tartibga muvofiқ soliқga tortiladi.

Ўz-ўzini sinash uchun test savol-javoblari

1. Қuyidagilarning қaysi biri asosiy vositalarga kirmaydi

a) Binolar
b) Komp'yuter
v) Қўy
g) Gudvill

2. Қўyidagilarning қaysi biri ishlab chiқarishga doir asosiy vositaga kirmaydi

a) Preslash mashinasi
b) Gaz -3110
v) Saralash mashinasi
g) Generator

3. Қuyidagilarning қaysi biri boshlanғich қiymatga kirmaydi ?

a) Sotib olish baxosi
b) Boj tўlovi
v) Direktorning ish qaқį
g) Tashib keltirish xarajati

4. Қuyidagilarni қaysi biri tuғri

a) Koldik kiymat qisob baqosi qisoblanadi
b) Boshlanғich қiymat qisob baqosi qisoblanadi
v) Sotish baqosi qisob baqosi qisoblanadi

g) Amortizatsiya summasi qisob baqosi qisoblanadi

5. Asosiy vosita sotib olinganda қuyidagi buxgalteriya yozuvi қilinadi

a) Dt 0111-0190 Kt 2010
b) Dt 0111-0190 Kt 0810
v) Dt 0111-0190 Kt 0820
g) Dt 0111-0190 Kt 4710

6. Bepul kelib tushgan asosiy vosita

a) Rezerv kapitaliga olinadi
b) Korxonaning foydasiga olinadi
v) Korxona xarajatlarini kamaytirishga olib boriladi
g) Қўshilgan kapitalga olinadi

7. Ta`sischilardan olingan asosiy vosita kirim қilinadi

a) Sotish baqosida
b) Kelishuv baqosida
v) Қoldiқ baqosida
g) Qoqlagan baqoda

8. Kapital investitsiyalar

a) Asosiy vositalarning қiymatini oshiradi
b) Asosiy vositalar қiymatini oshirmaydi
v) Ta`mirlash bilan boғliқ xarajatlar
g) Sotish bilan boғliқ xarajatlar

9. Kapital ta`mirlash

a) Asosiy vositani boshlanғich қiymatini oshiradi
b) Asosiy vositani boshlanғich қiymatini oshirmaydi
v) Nomoddiy aktivlar qisoblanadi
g) Kapital investitsiya qisoblanadi

10. Asosiy vositalar bo`yicha eskirish me`yorini kim belgilaydi

a) Vazirlar Maqkamasi
b) Korxona raxbari

v) Moliya Vazirligi

g) Kuzatuv kengashi

11. Asosiy vositalar amartizatsiyasini qisoblashning қaysi usuli Soliқ Kodeksi negiziga olingan

a) Kumulyativ usul

b) Ishlab chikarish usuli

v) Bir maromda xisoblash usuli

g) Tezlashtirilgan usul

12. Asosiy vositalarni likvidatsiya қilish natijasida olingan қurilish materiallari қiymatiga?

a) Dt 1010 Kt 4710

b) Dt 1050 Kt 9310

v) Dt 1050 Kt 9210

g) Dt 1050 Kt 9220

13. Kam chiқgan asosiy vositalar ob`ekti bo`yicha қoldiқ қiymatining qisobdan chiқarilishiga қanday buxgalteriya provodkasi beriladi?

a) Dt 8410 Kt 4710

b) Dt 9210 Kt 0110

v) Dt 4630 Kt 9210

g) Dt 9210 Kt 8410

14. Kapital ta`mirlash

a) Asosiy vositaning қiymatini ko`paytiradi

b) Asosiy vositani қiymatini ko`paytirmaydi

v) Korxona ustav kapitalini oshiradi

g) Korxona to`laydigan soliқni oshiradi

15. Moliyaviy lizing -bu

a) Bir yildan oshiқ muddatga ijaraga berilgan asosiy vositalar

b) Bir yilgacha bo`lgan ijara

v) Bir yildan ko`p muddatga ijaraga berilgan asosiy vositalar

g) Moliyaviy қuyilmalar

Mavzuini o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi tўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 475.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 5 «Asosiy vositalar». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2004 yil 20 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 1299.*
5. *BQMS № 6 « Lizing qisobi». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 16 sentyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 503.*
6. *BQMS № 7 « Nomoddiy aktivlar». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 20 sentyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 506.*
7. *BQMS № 11 « Ilmiy - tadқiқot va malaka – konstruktorlik ishlanmalariga ketgan xarajatlar». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 28 dekabrda ro`yxatdan o`tgan, № 581.*
8. *BQMS № 12 « Moliyaviy investitsiyalarning qisobi». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 16 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 596.*
9. *BXMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish ». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 833.*
10. *BXMS № 21 «Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy xo`jaligi buxgalteriya qisobining schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 23 oktyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1181.*
11. *Asosiy fondlar қiymatini xar yili 1 yanvar qolatiga қayta baqolash tartibi to`ғrisida Nizom. Adliya Vazirligidan 2002 yil 4 dekabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1192.*
12. *Asosiy fondlar қiymatini xar yili 1 yanvar qolatiga қayta baqolash tartibi to`ғrisida Nizomga ўzgartirishlar va қўshimchalar kiritish tўғrisida Adliya Vazirligidan 2003 yil 23 aprelda ro`yxatdan o`tgan, № 1192-1.*
13. *Abdullaev A. Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T, «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
14. *Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
15. *Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.*
16. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*

17. *Fulomova F.F. Buxgalteriya qisobi bo`yicha mustaқil o`rganish uchun қo`llanma.T., Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi» nashriyot uyi, 2000.*
18. *Ўrazov K.B. Asosiy vositalar: qisob siyosati. Soliқ tўlovchining jurnali, 1999, № 11.*
19. *Ўrazov K.B. Asosiy vositalarga doir xarajatlar. Soliқ tўlovchining jurnali, 1999, № 12.*
20. *Ўrazov K.B. Asosiy vositalarga doir daromadlar: qisob siyosatida ochilishi lozim bўlgan jiqatlar xususida. Soliқ tўlovchining jurnali, 2000, № 6*
21. *Ўrazov K.B. Investitsiyalarning buxgalteriya qisobi va soliққa tortilishi. Monografiya. "Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi" nashriyot uyi, Toshkent, 2003*

Ma`ruza 6. BOSHҚA TURDAGI UZOҚ MUDDATLI AKTIVLARNING QISOBI (2 soat)

Ma`ruza rejasi

1.Nomoddiy aktivlarning qisobi
2.Moliyaviy investitsiyalarning qisobi
3.Kapital investitsiyalarning qisobi

1. Nomoddiy aktivlarning qisobi

Nomoddiy aktivlarning moqiyati. Nomoddiy aktivlarning moqiyati, ularni baqolash va qisobga olish tartibi BXMS № 7 «Nomoddiy aktivlar» bilan reglamentlashtirilgan.

Ushbu standartga muvofiқ **nomoddiy aktivlar deganda,** *moddiy buyum mazmuniga ega bўlmagan korxona tomonidan xўjalik faoliyatida boshқaruv uchun қўllashda nazorat*

қilinadigan, shuningdek kўp yillar (bir yildan ortiқ) ishlatiladigan mulk ob`ektlari tushuniladi (p. 7).

Mulk ob`ektlarini nomoddiy aktiv sifatida tan olish uchun ular қuyidagi mezonlarga javob berishlari lozim:

- aktiv tushunchasi talablarini қondirishi, ya`ni korxonaning iқtisodiy resursi bўla olishligi;
- baxolash mumkinligi;
- aqamiyatliligi;
- tўғriligi;
- kelgusida iқtisodiy naf keltirishligi;
- mustaқil foydalanish mumkinligi, ya`ni ishlatish, sotish, almashtirish, bepul berish, qisobdan aloqida chiқarish mumkinligi

Nomoddiy aktivlarning xarakterli xususiyati shundaki, ular asosan mulk ob`ektiga nisbatan egalik quқuқi sifatida namoyon bўladi. Dunyo mamlakatlarida eng keng tarқalgan va nomoddiy aktiv sifatida e`tirof etiladigan quқuқlarga қuyidagilar kiradi:

- **Patent, nou-xau** –bu ishlab chiқilgan buyum, texnologik jarayon, faoliyatga egalik қilish quқuқi. Bunday quқuқni egalik қiluvchi sub`ektga maxsus patent berish vakolatiga ega Vazirlik yoki idoralar beradi.
- **Mualliflik quқuқi** – bu yozilgan kitob, yaratilgan musiқa , tasviriy san`at va boshқa asarlar uchun uning muallifiga berilgan quқuқ. Ushbu quқuқ asarlar egalariga ularni chop ettirish, қayta bosmaga berish, kўpaytirish, sotish, yozdirish, ijro etish, taқsimlash va shu kabi boshқa qarakatlarni қilishni ўz ichiga oladi.
- **Litsenziya** –bu u yoki bu xўjalik faoliyati, xўjalik operatsiyasi bilan shuғullanish uchun davlatning kompetent organi tomonidan berilgan ruxsatnoma. Litsenziya maxsus rasmiy qujjat bўlib, u korxonaga unda kўrsatilgan faoliyat turini belgilangan muddat ichida amalga oshirishga ruxsat beradi. Litsenziya olish lozim bўlgan faoliyat yoki operatsiyalarning turlari, litsenziya berish vakolati yuklatilgan kompetent organlar davlat tomonidan belgilanadi. Masalan, dori-darmon ishlab chikarish bўyicha litsenziyani Soғliқni saқlash Vazirligi, turistik xizmatlarni kқrsatish uchun litsenziyani «Ўzbekturizm» assotsiatsiyasi, auditorlik faoliyati bilan shuғullanish uchun litsenziyani Moliya Vazirligi beradi. Litsenziya olish uchun korxona tegishli kompetent organga қuyidagi qujjatlarni taқdim etadi:
  - Litsenziya berish tўғrisida ariza, unda faoliyat turi, muddati kўrsatiladi;
  - Korxonaning natariusdan tasdiқlangan ta`sis qujjatlari (ta`sis shartnomasi, ustav, davlat rўyxatidan ўtganlik tўғrisidagi қaror va boshқalar);
  - Davlat soliқ idorasida qisobga olinganlik tўғrisidagi ma`lumotnoma nusxasi;
  - Boshқa talab қilingan qujjatlar

Litsenziya berilgan muddatida kuchga ega bўladi. Korxonaning tugatilishi bilan litsenziya ўz kuchini yўқotadi.

Savdo markasi, savdo belgilari va sanoat namunalari- bu korxona tomonidan ishlab chiқariladigan maqsulot yoki xizmat uchun berilgan nomlar yoxud ramzlar, masalan «Koka-Kola», «Neksiya», «Soni», «Xon» va shu kabilar. egalik қilish maқsadida ushbu savdo markalari, savdo belgilari va sanoat namunalari davlat rўyxatidan ўtқazilishi mumkin. Rўyxatdan ўtқazilgan belgilar, ramzlar bўyicha egalik quқuқi қonun asosida qimoyalanadi.

Dasturiy ta`minot - bu zamonaviy komp'yuterlarda texnik-iқtisodiy qisob-kitoblarni olib borish bўyicha yaratilgan dasturlar, algoritmlar tўplami.

Franchayzlar – bu yangi formula va algoritmlarni, texnologiyalarni, tashқi kўrinish va belgilarni қullash bўyicha quқuқ. Ushbu quқuқ franchayzga (foydalanish quқuқini oluvchi) franchayzor (foydalanish quқuқini beruvchi) tomonidan maxsus franchayz shartnomasi asosida beriladi. Masalan, ketchup ishlab chiқarish texnologiyasidan foydalanish quқuқini «Baltimor-CHelek» қushma korxonasiga «Baltimor» xolding kompaniyasidan franchayz shartnomasi asosida olgan.

Gudvil - bu korxonaning sof aktivlarini sotib olish қiymati va bozor қiymati (yoki qaққoniy qisob қiymati) ўrtasidagi farқ bўlib, u faқat birinchi қiymat ikkinchisidan ortiқ bўlganda vujudga keladi. Masalan, sotib olingan korxonaning қiymati 40 mln. sўm, uning aktivlarining bozor қiymati yoki qaққoniy qisob қiymati –45 mln. sўm, korxonaning majburiyatlari –8 mln. sўm. Bu qolda, sotib olinayotgan korxonaning sof aktivlarining qaққoniy (bozor) қiymati –37 mln sўm (45-8) bўladi. Ўrtadagi 3 mln. sўmlik (40 –37) farқ sotib oluvchi korxona uchun gudvil qisoblanadi. Gudvil yuқori narxlarda sotib olingan aktivlarni kelgusida katta daromad keltirishi mumkinligi aniқ bўlgan qollarda samarali qisoblanadi.

Tashkiliy xarajatlar – bu korxona ta`sischilarining uni tashkil etish bўyicha sarflagan xarajatlari, masalan korxonani ta`sis xujjatlarini ishlab chiқish, davlat rўyxatidan ўtқazish, muqr va shtampni tayerlash, bankdagi qisob raқamini ochish va boshka shu kabi tashkiliy ishlarga sarflangan xarajatlar. Bu xarajatlar, odatda, ta`sischi (lar ) ning shaxsiy mablaғlari evaziga korxona ish faoliyatini boshlagunga қadar қilinadi. Қonun xujjatlariga muvofiқ tashkiliy xarajatlar ta`sischilarning ustav kapitaliga qissasi sifatida tan olinishi va қabul қilinishi mumkin.

YUқorida nomlari va tavsifi keltirilgan nomoddiy aktivlarning barchasi (gudvil va tashkiliy xarajatlardan tashқari) sotish, almashtirish, berish ob`ekti bўlib qisoblananishi mumkin.

Nomoddiy aktivlar qisobining vazifalari. Nomoddiy aktivlar bўyicha buxgalteriya qisobining asosiy vazifalari bўlib қuyidagilar qisoblanadi:

- Nomoddiy aktivlarni ularning moqiyatini ochib beruvchi mezonlariga mos ravishda qisobga olish;
- Nomoddiy aktivlarni to`ғri turkumlash va guruqlarga ajratish;
- Nomoddiy aktivlarni to`ғri baqolash;
- Nomoddiy aktivlar qolati va qarakatini to`ғri, o`z vaқtida tegishli boshlanғich xujjatlar bilan rasmiylashtirish va qisob registrlarida aks ettirish;
- Nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi (eskirishi) ni belgilangan usul va me`yorlar bo`yicha to`ғri qisoblash;
- Nomoddiy aktivlarni Soliқ Kodeksiga muvofiқ soliқga tortilishini ta`minlash;
- Nomoddiy aktivlar butligini ta`minlash, buning uchun ularni belgilangan muddatlarda қayta ro`yxatdan o`tқazish (inventarizatsiya қilish), uning natijalarini to`ғri aniқlash va qisobga olish;
- Mavjud nomoddiy aktivlardan unumli foydalanish, keraksiz nomoddiy aktivlarni likvidatsiya kilish, bepul berish yoki sotish natijalarini to`ғri qisobga olish;
- Nomoddiy aktivlarga қilingan қo`shimcha xarajatlarni (kapital қuyilmalarni) to`ғri qisobga olish.

Nomoddiy aktivlarni baqolash . Nomoddiy aktivlarni baqolashda boshlanғich қiymat, tiklangan қiymat, қoldiқ қiymat, amortizatsiyalanadigan қiymat, sotish қiymati turlari ishlatilishi mumkin (BXMS № 7, p. 9-15). Ushbu қiymat turlarining moqiyati asosiy vositalarni baqolashda қullaniladigan қiymat turlarining moqiyatiga tўliқ ўxshashdir.

Nomoddiy aktivlarni qisobga olish қiymati bўlib boshlanғich қiymat qisoblanadi. Ushbu қiymat nomoddiy aktivlarni kelib tushish manbalariga қarab қuyidagicha aniқlanadi:

- Ta`sischilardan ustav kapitaliga ta`sis badali sifatida қabul қilinganda – *ta`sischilarni kelishuv shartnomasi bўyicha;*
- Sotib olinganda – *sotib olish baqosi plyus barcha ishlashga tayyor qolatga keltirishga ketgan xarajatlarni ўz ichiga olgan қiymat bўyicha;*
- Bepul olinganda – e*kspert yўli bilan aniқlangan қiymat bўyicha;*
- Ilmiy tadқiқot va izlanishlarning natijasi sifatida қabul қilinganda – *qaқiқiy tannarxi bўyicha.*

Tiklangan қiymat nomoddiy aktivlarni қayta baqolashdan keyingi yoki қўshimcha kapital қuyilmalardan keyingi vaқtinchalik қiymati bўlib, u shu sanadan boshlab boshlanғich қiymat qisoblanadi.

Қoldиқ қiymat nomoddiy aktivlarni jamlangan eskirish summasi chegirib tashlangandan keyingi boshlanғich қiymati bўlib, asosan ularni balans қiymatini topishda ishlatiladi.

Sotish қiymati nomoddiy aktivlarni oluvchi va sotuvchi ўrtasidagi kelishuv қiymati bўlib, u faқat sotish natijalarin qisobga olishda қўllaniladi.

Amortizatsiyalanadigan қiymat boshlanғich va likvidatsion қiymat ўrtasidagi farқ bўlib, u amortizatsiya (eskirish) summasini qisoblashda қўllaniladi.

Nomoddiy aktivlarning sintetik va analitik qisobi. 21- son BQMS da nomoddiy aktivlar qisobini yuritish uchun aktiv bўlgan № 0400 «Nomoddiy aktivlar qisobi schyotlari» va kontraktiv bўlgan № 0500 «Nomoddiy aktivlarning eskirishi qisobi schyotlari» tizimlari kўzda tutilgan.

0410-0490 «Nomoddiy aktivlar qisobi schetlari»ning debetida ularning boshlanғich қiymatini oshishiga olib keluvchi operatsiyalar (masalan, yangi nomoddiy aktivlarni sotib olinishi, ularni bepul kelib tushushi, қayta baqolanishi, inventarizatsiyada aniқlangan ortiқchalar), kreditida esa nomoddiy aktvlarning boshlanғich қiymatini kamayishiga olib keluvchi operatsiyalar (masalan, ularni sotilishi, bepul berilishi, qisobdan chiқarilishi, aniқlangan kamomadlar) қuyidagi buxgalteriya yozuvlari bilan aks ettiriladi.

№	Operatsiyaning mazmuni	Debet schet	Kredit schet	YOzuvga asos bўluvchi qujjat
1.	Nomoddiy aktivlar sotib olinganda	0410-0490	0830	SHartnomalar, schet-fakturalar
2.	Ilmiy tadқiқot va tajriba konstruktorlik ishlanmalari natijasida қabul қilingan nomoddiy aktivlarning xaқiқiy tannarxiga	0410-0490	3190	Loyiqa-smeta xujjatlari, dalolat-nomalar
3.	Bepul kelib tushgan nomoddiy aktivlarning ekspert yuli bilan belgilangan қiymatiga	0410-0490	8530	SHartnoma, dalolatnoma, schet-faktura
4.	Ta`sis badali sifatida kirim қilingan nomoddiy aktivlarning kelishuv baqosidagi қiymatiga	0410-0490	4610	Ta`sis shartnomasi, dalolatnoma, schet- faktura
5.	Inventarizatsiyada aniқlangan ortiқcha nomoddiy aktivlarning қiymatiga	0410-0490	9390	Қaror, dalolatnoma
6.	Nomoddiy aktivlarni sotilishi va bepul			

	berilishida : -sotish қiymatiga -ҚҚS summasiga -boshlanғich қiymatga -eskirish summasiga -olingan foydaga -kўrilgan zararga	 4010 9220 9220 0510-0590 9220 9430	 9220 6410 0410-0490 9220 9320 9220	 SHartnoma, Schet-faktura, dalolatnoma
7.	Nomoddiy aktivlar moliyaviy investitsiyalar sifatida kiritilganda: -kelishuv қiymatiga -boshlanғich қiymatiga -eskirish summasiga -ҚҚS summasiga -olingan foyda summasiga	 0610-0690 9220 0510-0590 9220 9220	 9220 0410-0490 9220 6410 9320	 SHartnoma, Schet-faktura, dalolatnoma
8	Gudvil korxona xarajatlari evaziga qisobdan chiқarilganda	Xara-jat schyot-lari	0480	Raschet
9.	Inventarizatsiyada kamomad aniқlanganda -boshlanғich қiymatga -eskirish summasiga -kamomad summasiga	 9220 0510-0590 470	 0410-0490 9220 9220	 Dalolatnoma, қaror

BXMS № 7 «Nomoddiy aktivlar» ga muvofiқ (p.46) nomoddiy aktivlar qar yilning oxirida yakuniy qisobot tuzish oldidan inventarizatsiyadan ўtқazilishi lozim. Bundan tashқari ular қayta baqolashda, korxonada reorganizatsiya (birlashish, bўlinish) yuz berganda, korxona tugatilganda inventarizatsiya қilinadi. Nomoddiy aktivlarni

inventarizatsiyasini ўтқazish BXMS № 19 «Invetarizatsiyani tashkil қilish va ўтқazish»da belgilangan tartib bўyicha amalga oshiriladi.

Nomoddiy aktivlarning қiymati oshirilganda inventarizatsiya қaydnomasi ma`lumotlari asosda қuyidagi buxgalteriya yozuvlari қilinadi:

- *Boshlanғich қiymat oshirilganda*

Debet 0410-0490 «Nomoddiy aktvlar qisobi schetlari»

Kredit 8510 «Aktivlarni қayta baqolash bўyicha tuzatishlar»

- *Boshlanғich қiymat kamaytirilganda*

Debet 8510 «Aktivlarni қayta baqolash bўyicha tuzatishlar»

Kredit 0410-0490 «Nomoddiy aktvlar qisobi schetlari»

Nomoddiy aktivlarning analitik qisobi moddiy javobgar shaxslar bўyicha qar bir inventar ob`ektning kodi (tartib nomeri) bўyicha kartochkalarda yoki kitobda yuritiladi. Ushbu kartochka va kitoblar nomoddiy aktivlar kelib tushganda ochiladi va ularning butun foydali xizmat muddati davri davomida saқlanadi.

Nomoddiy aktivlarni eskirishining qisobi. Nomoddiy aktivlarga eskirish qisoblashda қuyidagi omillar asos қilib olinadi:

- Foydali xizmat muddati;
- Korxonaning ustav faoliyatining muddati;
- Nomoddiy aktivning jismoniy va ma`naviy eskirish xarakteri;

Foydali xizmat muddatini qisoblash mumkin bўlgan nomoddiy aktivlar uchun yillik eskirish summasi ularning amortizatsiyalanadigan қiymatini foydali xizmat yillar soniga bulish yўli bilan topiladi. Topilgan summani 12 ga bўlib, qar oylik eskirish summasi xarajatlar schyotlariga olib boriladi.

Foydali xizmat muddatini aniқlash қiyin bўlgan nomoddiy aktivlar bўyicha xizmat muddati eng kўpi bilan 5 yil қilib, lekinda korxona ustav faoliyati muddatidan kўp bўlmagan mudddatga, belgilanadi (BXMS № 7, p. 39.2).

BXMS № 7 ga muvofiқ (p.42-44), nomoddiy aktivlarga amortizatsiya (eskirish) qisoblash xuddi asosiy vositalar singari bir maromli, bajarilgan ish qajmiga proportsional, xizmat yillari sonlari yiғindisiga proportsional (kumulyativ) va kamayib boruvchi қoldiқ қiymatdan qisoblab topish usullari bўyicha amalga oshiriladi. Tanlangan usul (usullar) korxonaning qisob siyosatida kўrsatilgan bўlishi lozim. Asosiy vositalar kabi nomoddiy aktivlar amortizatsiyasini qisoblashda Soliқ Kodeksi negiziga bir maromda qisoblash usuli olingan, қolgan usullar bўyicha qisob-kitoblarda aniқlangan me`yordan ortiқcha summalar foyda soliғi bazasiga қayta қўshiladi va shu yўl bilan soliқga tortiladi.

Qar qisobot yili oxirida nomoddiy aktivlarning foydali xizmat muddati қayta kўrib chiқilishi va shunga mos ravishda amortizatsiya (eskirish) me`yori ўzgartirilishi mumkin (BXMS № 7, p. 46).

Nomoddiy aktivlar bўyicha amortizatsiya (eskirish) ni qisoblanishi ularning ishlatish maқsadiga kўra 0510-0590-schetlarning kreditida va xarajatlar schetlarining (2010, 2310, 2510, 2710, 3110,9410,9420) debetida aks ettiriladi. 0510-0590 schetlarning debetida nomoddiy aktivlarni sotilishi, bepul berilishi, qisobdan chiқarilishi, kamomadlari va ta`sis badali sifatida kiritilishi munosabati bilan ularga tўғri keladigan jamlangan eskirish summasini kamaytirish aks ettiriladi. Bunda 9220 «Boshka aktivlarni sotilishi va turli chiқimlari», 0480 «Gudvil», 8510 «Aktivlarni қayta baqolash bўyicha tuzatishlar» schyotlari kreditlanadi.

Nomoddiy aktivlar amortizatsiyasining analitik qisobi qar bir nomoddiy aktiv bўyicha kartochkalarda yoki kitobda olib boriladi.

2. Moliyaviy investitsiyalarning qisobi

Moliyaviy investitsiyalarning moqiyati. *Moliyaviy investitsiyalar* – bu korxonaning boshka korxonalarga ularning kuvvatini oshirish va buning evaziga kelgusida uzi xam moddiy naf kurish , kushimcha daromad olish maksadida kiritgan mablaglari majmuasi.

Moliyaviy investitsiyalarni turlicha belgilariga қarab tasniflash mumkin bўladi.

Muddatiga kўra moliyaviy investitsiyalar uzoқ muddatli va қisқa muddatli investitsiyalarga bўlinadi. **Uzoқ muddatli moliyaviy investitsiyalar** deganda, BXMS № 12 «Moliyaviy investitsiyalarning qisobi» ga muvofiқ, 12 oydan kўp muddatga kiritilgan mablaғlar tushuniladi. Ushbu muddatdan kam vaқtga kiritilgan mablaғlar **қisқa muddatli moliyaviy investitsiyalar** deb ataladi.

Kiritilish yўnalishiga kўra moliyaviy investitsiyalar xўjalik yurituvchi sub`ektlarning turlari bўyicha aloqida guruqlarga ajratiladi. Jumladan, uzoқ va қisқa muddatli moliyaviy investitsiyalar ushbu belgisiga kўra қўyidagi guruqlarga ajratiladi:

- Aktsionerlik jamiyatlariga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Banklarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- SHo``ba korxonalarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Қўshma korxonalarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Қaram jamiyatlarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Boshқa turdagi korxonalarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar.

Kўrinishi bўyicha barcha moliyaviy investitsiyalarni қўyidagi guruxlarga ajratish mumkin:

- Қimmatli қoғozlarga kiritilgan investitsiyalar;
- Қarz sifatida kiritilgan investitsiyalar;
- Kredit sifatida kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Ta`sis badali sifatida kiritilgan investitsiyalar;

Қimmatli қoғozlarga kiritilgan investitsiyalar deganda ochiқ aktsionerlik jamiyatlari va aktsionerlik tijorat banklarini chiқargan aktsiyalarini va boshқa қimmatli қoғozlarga tenglashtirilgan ekvivalentlarni sotib olishga sarflangan mablaғlar tushuniladi. Sotib olingan aktsiyalar korxonaga dividend kўrinishida daromad keltiradi, shuningdek ular korxonaga aktsionerlik jamiyati yiғilishlarida ovoz berish quқuқini qam beradi. Қimmatli қoғozlarga tenglashtirilgan ekvivalentlarga obligatsiyalar, veksellar, depozit sertifikatlari kiradi. Bu turdagi moliyaviy investitsiyalar, asosan, қisқa muddatli bўlib, ular korxonaga foiz kўrinishida daromad keltiradi.

Korxona ixtiyoridagi barcha қimmatli қoғozlar birgalikda korxonaning **investitsion portfelini** tashkil etadi.

Қarz va kredit sifatida kiritilgan investitsiyalar deganda, korxonalarga moliyaviy yordam berish maқsadida berilgan mablaғlar tushiniladi. Bu guruq investitsiyalar imtiyozli va imtiyozsiz bўlishi mumkin. Imtiyozli investitsiyalar deganda, ustama foizsiz yoki imtiyozli (kichik miқdorli) foizlar asosida berilgan қarz va kreditlar tushuniladi. Imtiyozsiz investitsiyalar deganda ma`lum muddatga kelishilgan foizlar asosida berilgan қarz va kreditlar tushuniladi. SHunday қilib, қarz va kredit sifatida kiritilgan investitsiyalar korxonalarga foizlar kўrinishida daromad keltiradi yoki daromad keltirmaydi.

**Ta`sis badali sifatida kiritilgan investitsiyalar** deganda, korxonaning yangi tashkil etilgan boshқa korxonalarning ustav kapitaliga mablaғ kiritishi tushuniladi. Korxonalar ta`sis badali sifatida mablaғlarni қizaloқ korxonalarga, қўshma korxonalarga, uyushgan korxonalarga, қaram jamiyatlarga va boshқa turdagi korxonalarga kiritishlari mumkin. Bu guruq investitsiyalar korxonalarga ta`sis etilgan boshқa korxonalar foydasidan ulush olish kўrinishida daromad keltiradi.

Kiritilgan mablaғlarning turiga kўra moliyaviy investitsiyalarni қўyidagi guruqlarga ajratish mumkin:

- Uzoқ muddatli aktivlar bilan kiritilgan moliyaviy investitsiyalar ;
- Қiska muddatli aktivlar bilan kiritilgan moliyaviy investitsiyalar.

Uzoқ muddatli aktivlar qisoblangan asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, tugallanmagan kapital қўyilmalar, қimmatli қoғozlar қarz va kredit sifatida, ta`sis badali sifatida turli mulk va shakldagi boshқa korxonalarga investitsiya tarzida kiritilishi mumkin. Қisқa muddatli aktivlardan қimmatli қoғozlarga asosan pul mablaғlari kiritiladi.

Қarz va kredit, shuningdek ta`sis badali sifatida қisқa muddatli aktivlarning debitorlik қarzlaridan tashқari barcha turlari kiritilishi mumkin.

Moliviy investitsiyalarning barchasiga taalluқli umumiy xususiyatlar mavjud. Ularning asosiylariga қўyidagilarni kiritish mumkin.

1. Maқsadlilik – barcha moliyaviy investitsiyalar aniқ maқsad bilan kiritiladi.

2. Қaytarishlik – barcha moliyaviy investitsiyalar shartnoma muddati tugagach korxonaga қaytariladi.

3. Tўlovlilik – barcha moliyaviy investitsiyalar uchun shartnomaga muvofiқ ularni olgan xўjalik sub`ekti tўlov majburiyatini oladi. Tўlov majburiyati faқat ayrim qollarda shartnoma asosida bўlmasligi mumkin va bu, odatda, nochor korxonaga moliyaviy yordam bergandagina vujudga keladi.

4. Samarali foydalanish – investor bergan mablaғlarini olgan xўjalik sub`ekti tomonidan samarali foydalanilayotganligini shartnoma asosida nazorat қilish quқuқiga ega bўlishi mumkin.

5. Sotish ob`ekti – қisқa muddatli moliyaviy investitsiyalar 1 yil ichida tez va erkin sotiladigan aktivlar qisoblanadi, uzoқ muddatli investitsiyalar esa erkin sotilmaydigan aktivlar qisoblanadi.

Moliyaviy investitsiyalar qisobining vazifalari. Moliyaviy investitsiyalar bўyicha buxgalteriya qisobining asosiy vazifalariga қuyidagilar kiradi:

- Moliyaviy қuyilmalarni ularning moxiyatini ochib beruvchi mezonlariga mos ravishda xisobga olish;
- Moliyaviy қuyilmalarni to`ғri baqolash va қayta baqolash;
- Moliyaviy қuyilmalar qolati va qarakatini to`ғri, o`z vaқtida tegishli boshlanғich xujjatlar bilan rasmiylashtirish va qisob registrlarida aks ettirish;
- Moliyaviy қuyilmalar bўyicha daromadlarni qisoblash tamoyiliga muvofiқ schetlarda aks ettirish;
- Moliyaviy қuyilmalardan olingan daromadlarni Soliқ Kodeksiga muvofiқ soliқga tortilishini ta`minlash;

.Moliyaviy investitsiyalarni baqolash. Moliyaviy investitsiyalarning qar bir turini baqolash va қayta baqolash ўziga xos xususiyatlarga ega.

Қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarni baqolashda ikkita sana muqim rol ўynaydi:

- *Sotib olish sanasi*
- *Keyingi sanalar*

Sotib olish sanasi deganda, қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarni sotib olish, ya`ni ularni қabul қilib olish sanasi tushuniladi.

BXMS № 12 «Moliyaviy investitsiyalarning qisobi» ga muvofiқ sotib olish sanasida қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalar **sotib olish қiymatida** tan olinishi va qisobotda aks ettirilishi lozim.

Қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarning **sotib olish қiymati** deganda, ularni sotib olish baqosi sotib olishga ketgan xarajatlar bilan birgalikda olingan қiymati tushuniladi. Sotib olishga ketgan xarajatlarga brokerlik kantoralariga tўlangan qaқlar, boj tўlovi, bank xizmati qaқlari va boshқa sotib olishga doir xarajatlar kiradi. Sotib olish қiymati қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarning **boshlanғich қiymatini** yoki **balans қiymatini** tashkil қiladi.

Agar sotib olish sanasida sotib olish қiymatiga ma`lum sanagacha bўlgan davr uchun qisoblangan dividendlar va foizlar qissasi kiritilgan bўlsa, қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan investitsiyaning balans қiymati ўtkazib berilgan summadan sotuvchi tomonidan bўnak sifatida tўlangan foiz va dividendlar summasini chegirishdan keyin қolgan қiymatda aks ettirilishi lozim. CHunki sotib olish vaқtida olingan summa va sotib olish қiymati ўrtasidagi farқ investorning investitsiyaga kiritgan mablaғlari uchun avans tariқasida olgan daromadi qisoblanadi. Bu avans summa investitsiyani sotib olishdan to қaytarilganicha bўlgan davrda investor tomonidan doimiy daromad sifatida bir maromda qisobdan chiқarilib borishi kerak.

Keyingi sanalar deganda, sotib olingandan keyingi balans sanalari tushuniladi. Ushbu sanalarda қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliviy investitsiyalar balansda turli қiymatda baqolanishi mumkin. Jumladan, BXMS № 12 ning 15- punktiga muvofiқ қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan uzoқ muddatli moliviy investitsiyalar қўyidagi baqolardan biri bўyicha aks ettirilishi kerak:

- **Bozor қiymatida ;**
- **Sotib olish қiymatida;**
- **Bozor va sotib olish қiymatlaridan eng kichigida;**
- **Қayta baqolangan қiymatda**

BQMS № 12 ning 13-moddasiga muvofiқ қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan қisқa muddatli moliyaviy investitsiyalar balansda **bozor қiymatida** yoki **bozor va sotib olish қiymatlarining eng kichik қiymatida** aks ettirilishi kerak. Agar ular bozor va sotib olish қiymatlarining eng kichik қiymatida qisobga olingan bўlsa, ularning balans қiymati қimmatli қoғozlar portfelining jami investitsiya қiymati, yoki қimmatli қoғozlarning guruqlari bўyicha қiymati, yoki қimmatli қoғozlarning aloqida nomlari bўyicha қiymatiga asoslanib topiladi.

Қimmatli kogozlarga yunaltirilgan moliyaviy investitsiyalarning **bozor қiymati** deganda ularning moliya bozorida sotish vaқtida namoyon bўlgan **sotish қiymati** tushuniladi. Bozor қiymatini, boshқachasiga, q**aққoniy қiymat** deb qam ataydilar. Bu қiymat kўp omillarga boғliқ, jumladan, aktsionerlik jamiyati yoki tijorat bankining foydalilik darajasiga, tўlanayotgan dividendlarning miқdoriga, ularning kelajakdagi obru-e`tiboriga va boshka omillarga.

Қiymat tamoyiliga muvofiқ қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalar boshқa aktivlar singari keyingi sanalarda yuқorida keltirilgan қiymatlarning eng kichik miқdorida balansda aks ettirilishi lozim. Ushbu қiymatda uzoқ muddatli қimmatli қoғozlar balansda investitsiya portfeli metodiga asoslanib aks ettiriladi. Қisқa muddatli қimmatli қoғozlar ularning bozor va sotib olish қiymatlarining eng kichik қiymatida qisobga olingan bўlsa, balansda қimmatli қoғozlar portfelining jami investitsiya қiymatiga, yoki қimmatli қoғozlar guruqlari bўyicha қiymatiga, yoki қimmatli қoғozlarning aloqida nomlari bўyicha қiymatiga asoslanib aks ettiriladi.

Keyingi sanalarda bozor қiymati sotib olish қiymatidan past bўlsa қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarning sotib olish қiymati bozor қiymati darajasigacha etkazilishi va balansda shu қiymat bilan aks ettilishi kerak. Agar sotib olish қiymati bozor қiymatidan past bўlsa , u qolda қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarning қiymati balansda ўzgarishsiz қoldirilishi lozim. Qozirgi vaқtda amaliyotda bu tamoyilga tўliқ amal қilinayotgan emas. Korxonalar balansida sotib olingan қimmatli қoғozlar, jumladan aktsiyalar, asosan sotib olish қiymatida (nominal қiymatda) aks ettirilmokda. Bozor қiymatini ўzgarishi, ya`ni uni sotib olish қiymatidan past yoki yuқori bўlishi, ularning ichidan eng қuyi miқdorini ifodalovchi қiymati balansda aks ettirilmasdan қolmoқda. Bu qolning mavjudligiga sabablardan biri bulib, korxonalarning qisob siyosatida қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan investitsiyalarning keyingi sanalarda қiymatini kўrib chiқilishi tartibini aniқ belgilanmaganligi qisoblanadi.

BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliviy qisobot» ga muvofiқ korxonalar ўzlarining qisob siyosatlarida қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalari bўyicha қuyidagilarni aniқ belgilab olishlari darkor.

1.Қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarni keyingi sanalarda baqolash turini

2.Қayta baqolashga asos bўlgan qisob usulini

3.Қayta baqolashni қimmatli қoғozlarning nomlari, guruqlari yoki investitsiya portfeli bўyicha davriyligini

Қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarni keyingi sanalarda baqolash ular қiymatini qaққoniyligini ta`minlash uchun zarur qisoblanadi, shuning uchun xam ularning қiymatini қayta baqolash zaruriyati tuғiladi.

BQMS № 12 «Moliyaviy investitsiyalarning qisobi» қimmatli қoғozlar қiymatini қayta baqolashni қuyidagi uchta usullardan biri bўyicha amalga oshirishni taқoza etadi:

- Қimmatli қoғozlar nomlari bўyicha;
- Қimmatli қoғozlar guruqlari bўyicha;
- Tўliқ investitsiya portfeli bўyicha

Birinchi usulda қayta baqolash qar bir қimmatli қoғoz bўyicha individual tarzda amalga oshiriladi, ya`ni uning sotib olish va bozor (qaққoniy) қiymatlaridan қaysi biri kichik bўlsa, ўsha қiymat қayta baqolash қiymati sifatida tanlab olinadi va shu қiymatda u қayta baqolangan sanaga tuzilgan balansda aks ettiriladi. Қayta baqolash natijasida qar bir aktsiya bўyicha oshirilgan yoki kamaytirilgan қiymat summasi topiladi. Ўrtadagi farқ қimmatli қoғozlarning balans қiymatini oshishiga yoki kamayishiga olib keladi. Oshirilgan қiymat қayta baqolashdan olingan daromad sifatida xususiy kapitalni қўpayishiga olib boriladi. Pasaytirilgan қiymat esa korxonaning xarajati sifatida tan olinadi va u moliyaviy natijalar tўғrisida qisobotga kiritiladi.

Ikkinchi usulda қayta baqolash қimmatli қoғozlarning guruqlari bўyicha amalga oshiriladi. Guruq sifatida, odatda, ma`lum bir korxona (masalan, aktsionerlik jamiyati, aktsionerlik tijorat banki) qisoblanadi. Ushbu usulda guruqga kirgan қimmatli қoғozlarning sotib olish va bozor қiymatlari ichidan eng kichigi tanlab olinib, shu қiymatda guruqga kirgan barcha қimmatli қoғozlarning қayta baqolangan қiymatdagi summasi topiladi. Қayta baqolash natijasida qar bir guruq bўyicha қimmatli қoғozlarning oshirilgan va kamaytirilgan қiymat summalari topiladi. Barcha guruqlar bўyicha birgalikda topilgan summalar ўrtasidagi farқ jami қimmatli қoғozlarning balans қiymatini oshishiga yoki kamayishiga olib keladi. Oshirilgan қiymat, xuddi birinchi usuldagidek, қayta baqolashdan olingan daromad sifatida xususiy kapitalga kiritiladi, pasaytirilgan қiymat esa- korxona xarajati sifatida tan olinadi va qisobotda aks ettiriladi.

Uchinchi usulda қayta baqolash jami investitsiya portfeli bўyicha amalga oshiriladi. Ushbu usulda guruqlar bўyicha қayta baqolash natijasida oshirilgan қiymat summasi xususiy kapital summasiga kiritiladi, pasaytirilgan қiymat summasi xarajatlarga olib boriladi, ўrtadagi farқ, agar ijobiy bўlsa investitsiyalarni kupayishiga, agar salbiy bўlsa investitsiyalarni kamayishiga olib boriladi.

Қimmatli қoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarni қayta baqolash usullarini farқini tўlaroқ tushunish maқsadida қuyidagi misolni қўrib chiқamiz.

Aytaylik, aktsionerlik jamiyati quyidagi qimmatli qoғozlarga ega:

Korxona	Aktsiya soni	Aktsiyaning sotib olish qiymati	Aktsiya-ning bozor qiymati	Sotib olish qiymati summasi	Bozor qiymati summasi	Bozor qiymatini oshishi va pasayishi
Savdogarbank	10	5000	5200	50000	52000	2000
Savdogarbank	20	6000	5200	120000	104000	-16000
«Suxrob» AJ	100	1000	800	100000	80000	-20000
«Suxrob» A J	50	1200	800	60000	40000	-20000
Jami				**330000**	**276000**	**-54000**

Ushbu shartli ma`lumotlar asosida qayta baxolangan moliyaviy investitsiyalarning balans qiymati yuqoridagi uchta usullarda quyidagicha bўladi:

Usul	Sotib olish qiymati bўyicha	Bozor qiymati bўyicha	Sotib olish va bozor qiymatidan eng kichigi bўyicha	Farқ (=,-)
1- usul	330000	276000	274000	-56000
2-usul	330000	276000	270000	-60000
3-usul	330000	276000	276000	-54000

Kўrinib turibdiki, 1-usulda aktsionerlik jamiyatining qimmatli qoғozlarga yўnaltirilgan moliyaviy investitsiyalarining sotib olish va bozor qiymatlaridan eng kichigi bўyicha qayta baqolangan qiymati 274000 sўmni tashkil etadi, ya`ni sotib olish qiymatiga nisbatan ularning qadri 56000 sўmga tushib ketgan. Qisobot yili oxirida ushbu usul bўyicha qimmatli qoғozlar qayta baqolanganda, ularning qiymati balansda 274000 sўm etib belgilanadi va ўrtadagi farқ , ya`ni 56000 sўmlik zarar, rezerv kapitali qisobidan qoplanadi. Agar rezerv kapitali ushbu maqsad uchun shakllanmagan bўlsa, u qolda ushbu summa korxona zarariga olib boriladi.

Agar korxona qimmatli qoғozlarni qayta baqolashning ikkinchi usulini tanlagan bўlsa, u qolda qimmatli qoғozlar qadrini pasayishi natijasida 60000 sўmlik zarar kўrilgan bўladi va qisobot yili oxirida ularning balans qiymati 270000 sum miқdorida balansda

aks ettiriladi. Kўrilgan zarar, xuddi 1-usuldagidek, rezerv kapitali qisobidan қoplanadi yoki korxona zarariga olib boriladi.

Agar korxona қimmatli қoғozlarni қayta baqolashning 3- usulini қўllayotgan bўlsa, u qolda qisobot yili oxiriga қimmatli қoғozlarning қiymati 330000 sўmdan 276000 sўmga tushiriladi, ўrtadagi farқ , ya`ni 54000 sўm, rezerv kapitali qisobidan қoplanadi yoki bunday rezerv kapitali bўlmasa korxona zarariga olib boriladi.

Қarz va kredit sifatida kiritilgan investitsiyalarni baqolash. Қarz va kredit sifatida kiritilgan investitsiyalarni baqolash ularning berish sanasidagi qisob қiymati bўyicha amalga oshiriladi. Qisob қiymati investitsiyaga kiritilgan aktivning turiga boғliқ bo`ladi.

Jumladan, қisқa va uzoқ muddatga investitsiyaga kiritilgan asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar balansda ularning boshlanғich қiymati bo`yicha baqolanadi. Bu aktivlarni boshlanғich қiymatdan yuқori baqolanib investitsiyaga kiritilishi korxonaga қo`shimcha daromad keltirishi mumkin va aksincha, past қilib kiritilishi korxonaga zarar keltirishi mumkin. Lekinda xar ikkala qolda qam investitsiyaning balans қiymati ushbu aktivlar bo`yicha boshlanғich қiymatga teng bo`lishi zarur. Investitsiya muddati tugagach bu turdagi aktivlar boshlanғich қiymatida mos schyotlar tarkibiga tiklanadi.

Қarz va kredit sifatida investitsiyaga kiritilgan tovar-moddiy zaqiralar ularning balans қiymatida, ya`ni tannarxi bo`yicha balansda aks etishi lozim. Ushbu қiymatdan chetlanish (past yoki yuқori) korxonaga , xuddi uzoқ muddatli aktivlar singari, mos ravishda zarar eki қo`shimcha daromad keltiradi. Moddiy zaqiralarni қaytarilishi qam mos schetlarga balans қiymatida, ya`ni tannarxi bo`yicha tiklanadi.

Pul mablaғlarini қarz va kredit sifatida investitsiyaga kiritilishi ularning berilgan summadagi miқdorida baqolanadi va o`sha miқdorda қaytarilgach mos schetlarga tiklanadi.

Қarz va kredit shartnomasiga muvofiқ қarz va kredit sifatida kiritilgan investitsiyalar қayta baqolanishi qam mumkin. Қayta baqolash investitsiyaga kiritilgan asosiy vositalar va moddiy aktivlarning boshlanғich қiymatlari qukumat қarorlari yoki korxonaning mulkini boshқa mulk shakliga aylanishi munosabati bilan mutassadi tashkilot қarori bilan o`zgartirilganda amalga oshiriladi. Bunday qolda investor investitsiyaga kiritgan uzoқ muddatli aktivlarining balans қiymatini o`zgartiradi va o`sha қiymatda keyingi sanalarda ularni balansda aks ettiradi. Қayta baqolash tovar-moddiy zaqiralarga qam taalluқli bo`lib, ularning balans қiymatini o`zgarishi investitsiya қiymatini qam o`zgarishiga olib keladi. Қarz va kredit sifatida investitsiyaga kiritilgan aktivlarning қayta baqolanishi shartnoma shartlariga muvofiқ investorning oladigan daromadiga ta`sir қilishi qam, ta`sir қilmasligi qam mumkin.

Aktivlarni қarz va kredit sifatida investitsiyaga kirituvchi korxonalar o`zlarining qisob siyosatlarida baqolash va қayta baqolash tartiblarini , ularni korxona daromad va xarajatlariga ta`sirini , shuningdek қayta baqolash natijalarini schetlarda aks ettirish usullarini ochib berishlari lozim.

**Ta`sis badali sifatida kiritilgan investitsiyalarni baqolash** қarz va kredit sifatida kiritilgan investitsiyalarni yuқorida keltirilgan tartibiga to`liқ o`xshashdir.

Ta`sis badali sifatida kiritilgan investitsiyalarning қayta baqolanishi , ma`lumki ta`sis badali summasini oshishiga va bu o`z navbatida undan olinadigan ta`sischilarning foydasi qissasini o`zgarishiga olib kelishi mumkin. SHuning uchun ta`sis badali sifatida kiritilgan investitsiyalarning қayta baqolangan қiymati davlat registratsiyasidan қayta o`tishi lozim va faқat shu asosda tan olinishi, shuningdek balansda aks ettirilishi lozim.

.Moliviy investitsiyalarning sintetik va analitik xisobi. 21-son BQMS ga muvofiқ uzoқ muddatli moliyaviy investitsiyalarning qisobini yuritish uchun maxsus 0600 «Uzoқ muddatli investitsiyalar qisobi schyotlari» tizimida қuyidagi schyotlar ko`zda tutilgan:

- 0610 «Қimmatli kogozlar»
- 0620 «SHў`ba xўjalik jamiyatlariga investitsiyalar»
- 0630 «Қaram xўjalik jamiyatlariga investitsiyalar»
- 0640 «CHet el kapitaliga ega korxonalarga investitsiyalar»
- 0690 «Boshқa uzoқ muddatli investitsiyalar»

0610 «Қimmatli қoғozlar» schyoti korxonalarning aktsiya va boshқa қimmatli қoғozlarni sotib olishga yўnaltirgan uzoқ muddatli moliyaviy investitsiyalarini qisobini yuritishga mўljallangan. Ushbu schyotning debetida aktsiya va boshқa қimmatli қoғozlarni sotib olinishi aks ettiriladi, schyotning debet қoldiғi esa sotib olingan қimmatli қoғozlarning қiymatini kўrsatadi. Schyotning kredit tomonida aktsiya va boshқa қimmatli қoғozlarning korxona balansidan chiқib ketishi, ya`ni ularni kamayishi, aks ettiriladi. Aktsiya va boshқa қimmatli қoғozlarning qisobi 0610- schyotda ularning nominal қiymatida yuritiladi.

**0620 «SHў`ba xўjalik jamiyatlariga investitsiyalar»** schyoti **ў**z ixtiyorida shў`ba xўjalik jamiyatlariga ega bўlgan korxonalarda қўllaniladi va ular ushbu schyotda shў`ba xўjalik jamiyatlariga kiritgan moliyaviy investitsiyalarini qisobini olib boradilar.

**SHў`ba xўjalik jamiyati** deb investor tomonidan tўliқ nazorat қilinadigan korxona tushuniladi. Bu turdagi investitsiyalar bўlib shў`ba xўjalik jamiyatlarining chikargan aktsiyalarini sotib olish olishga yunaltirilgan mablaғlar, ularga ta`sis badali sifatida kiritilgan, қarz yoki kredit sifatida berilgan mablaғlar xisoblanadi.

0630 «Қaram xўjalik jamiyatlariga investitsiyalar» schyoti korxonalarning қaram xўjalik jamiyatlariga kiritilgan mablaғlarni qisobga olish uchun mўljallangan. Bunda **қaram xўjalik jamiyati** deganda mablaғ kiritgan investor katta ta`sirga ega bўlgan, lekinda uning shў`ba xўjalik jamiyati yoki қўshma korxonasi bўlmagan korxona tushuniladi.

**Katta ta`sir**– bu korxonaning siyosatini nazorat қilmasdan uning moliyaviy va ishlab chiқarish bўyicha faoliyatiga doir қarorlarni қabul қilishda қatnashish quқuқidir. Katta ta`sirni mavjud bўlishi investorning қuyidagi quқuқlari orkali namoyon bўladi :

- Direktorlar kengashida a`zolikni yoki shunga tenglashtirilgan boshқaruv organidagi vakillikni borligi;
- Korxona siyosatini ishlab chiқishda қatnashish;
- Investor va қaram jamiyat ўrtasida foydani kelishib taқsimlash va boshқa moliyaviy munosabatlarni mavjud bўlishi;
- Boshқaruv xodimlarini almashtirishda ishtirok etish;
- Texnik-iқtisodiy axborotlar bilan ta`minlash.

Agar investorning kiritgan mablaғi қaram xўjalik jamiyatining jami kapitalida 20% dan kўp qissani tashkil etsa va shu miқdordan ortiқ ovozga ega bўlsa, u qolda uning қaram xўjalik jamiyatiga ta`siri katta qisoblanadi.

0640 «CHet el kapitaliga ega korxonalarga investitsiyalar» schyoti kushma korxonalarga investitsiyalar kiritgan korxonalar tomonidan қўllaniladi. Ushbu schyotda қўshma korxonaga ta`sis badali, қarz yoki kredit sifatida kiritilgan mablaғlar aks ettiriladi.

0690 «Boshka uzok muddatli investitsiyalar» schyotida korxonalarning davlat korxonalariga, xayriya yoki ekologik jamiyatlarga kelgusida moddiy manfaat olish maқsadida kiritgan mablaғlari aks ettiriladi.

Uzok muddatli moliyaviy investitsiyalarga doir operatsiyalar 0610-0690 schyotlarning debeti va kreditida қuyidagi buxgalteriya ўtқazmalari bilan aks ettiriladi:

T-b №	Operatsiyaning mazmuni	Debet schet	Kredit schet	YOzuvga asos bўluvchi xujjat
1.	Uzok muddatli investitsiyalarni pul mablaғlari bilan kiritish (aktsiya va boshқa қimmatli қoғozlarni sotib olish, ta`sis badali, қarz va kredit berish)	0610-0690	Pul mablaғ-lari schetlari	SHartnoma, kassa va bank qujjatlari
2.	Uzoқ muddatli investitsiyalarni bepul (қaytarib bermaslik sharti bilan) olish	0610	8530	SHartnoma, kassa va bank qujjatlari

3.	Қiska muddatli investitsiyalarni uzoқ muddatli investitsiyalarga ўtkazish	0610-0690	5810-5890	SHartnoma, dalolatnoma
4.	Uzok muddatli investitsiyalarni қisқa muddatli investitsiyalarga ўtқazish	5810-5890	0610-0690	SHartnoma, dalolatnoma

5.	Asosiy vositalarni uzoқ muddatli investitsiya sifatida kiritish	0610-0690 (9210	9210 0110-0190)	SHartnoma Schet-faktura, dalolatnoma,
6.	Boshқa aktivlarni uzoқ muddali investitsiya sifatida kiritish	0610-0690 (9220	9220 04,10,12 va boshқa-lar	SHartnoma, schet-faktura, dalolatnoma
7.	Sotib olish va nominal kiymatlar ўrtasidagi farқ (kamiga) (kўpiga)	0610 9620	9560 0610	SHartnoma, guvoqnoma, schet –faktura
8.	Investitsiya buyicha valyuta kurslari farқiga A) Қiymatga kiritilganda Қiymatdan chegirilganda B) moliyaviy natijaga olib borilganda Ijobiy summaga Salbiy summaga	 0610 9690 0610 9690	 9560 0610 9560 0610	Kursni uzgarishi tugrisidagi mlumotnoma
9.	Investitsiyalarni sotilishi	9220 50,51,52	0610-0690 9220	Dalolatnoma, kassa va bank xujjatlari
10.	Қimmatli қoғozlarning kamomadi	4730	0610	Dalolatnoma, takkoslash kaydnomasi
11.	Investitsiyalarni qisobdan chiқarish	9430 9220	9220 0610-0690	Karor, dalolatnoma, shartnoma
12.	Moliyaviy investitsiyalardan qisoblangan			

	daromadlarga: - foizlarga -dividendlarga	 4830 4840	 9530 9520	 Avizo-xabar, xat, raschet

Moliyaviy investitsiyalarning analitik qisobi korxonalar bўyicha investitsiyaning turlariga kўra olib boriladi.

Moliyaviy investitsiyalarni inventarizatsiya қilish 19-son BXMS «Inventarizatsiyani tashkil қilish va ўtқazish» ga muvofiқ (p.3.32-3.36) olib boriladi. Inventarizatsiyada aniқlangan ortiқchalar korxona daromadiga, kamomadlar esa aybdor shaxslar bўyniga olib boriladi.

3.Kapital investitsiyalarning qisobi

Kapital investitsiyalar – bu yangi ob`ektlarni қurishga, eski ob`ektlarni kengaytirish, rekonstruktsiya va modernizatsiya қilishga, shuningdek yangi asosiy vositalarni sotib olishga sarflangan mablaғlar majmuasi. Ўzbek tili luғatida bu sўzning «kapital қўyilmalar» nomli sinonimi qam mavjud.

Xalқaro standartlarda va Ўzbekiston Respublikasining milliy standartlarida (BQMS № 5, 17) bu xarakterdagi xarajatlar asosiy vositalarning boshlanғich қiymatini kўpaytiradigan xarajatlar deb tan olinadi.

Kapital investitsiyalar xarakteriga kўra ichki investitsiya qisoblanadi, ular bevosita korxonaning қudratini oshirishga yўnaltirilgan mablaғlardir.

Kapital investitsiyalar ikki usulda amalga oshirilishi mumkin: pudrat usulida va xўjalik usulida.

Pudrat usulidagi kapital investitsiyalar 17 – son BQMS «Kapital қurilishga doir pudrat shartnomalari» ga muvofiқ pudratchi, ya`ni қurib beruvchi, va buyurtmachi ўrtasida tuziladigan pudrat shartnomasi asosida amalga oshiriladi. Pudratchi shartnomaga muvofiқ yangi ob`ektni қurish, mavjud ob`ektlarni kengaytirish, rekonstruktsiya yoki modernizatsiya қilish kabi ishlarni bajaradi. Buyurtmachi esa shartnomada kўrsatilgan bajarilgan ishlar uchun pudratchiga qaқ tўlaydi. Bajarilgan ishlar bosқichma–bosқich yoki tўliғicha komissiya tomonidan қabul қilinishi mumkin. Bosқichma-bosқich usulda pudratchi ishning tugatilgan қismini қabul қilish-topshirish dalolatnomalariga asosan buyurtmachiga topshiradi. Tўliғicha usulda shartnomada kўrsatilgan ish tўliғicha bajarilgandan sўng қabul қilish-topshirish dalolatnomasi bilan rasmiylashtiriladi. Birinchi

usulda buyurtmachi uchun ishning қabul қilingan bosқichi қiymati, ikkinchi usulda esa tўliғicha қabul қilingan ish қiymati kapital investitsiya summasini tashkil etadi.

Xўjalik usulidagi kapital investitsiyalar korxonaning ўz kuchi bilan amalga oshirilgan yangi қurilish, kengaytirish, rekonstruktsiya yoki modernizatsiya ishlarining қiymatidan tashkil topadi. Bu usulda barcha ishlar korxonaning maxsus balansga ajratilmagan қurilish guruqi yoki bўlimi tomonidan tasdiқlangan loyiqa va xarajat smetalariga muvofiқ amalga oshiriladi. Bajarilgan ish xuddi pudrat usulidagidek bosқichma-bosқich yoki tўliғicha komissiya tomonidan қabul қilinadi va tegishli dalolatnomalar bilan rasmiylashtiriladi.

Pudrat yoki xўjalik usulida amalga oshirilgan kapital investitsiyalarning qisobi schyotlar rejasida kўzda tutilgan № 0800 «Kapital қўyilmalar qisobi schyotlari» yordamida qisobga olinadi. 21-son BQMSda asosiy vositalarga doir kapital investitsiyalarni qisobga olish uchun қўyidagi schyotlar kўzda tutilgan:

- 0810 «Tugallanmagan қurilish»
- 0820 «Asosiy vositalarni sotib olish»
- 0840 «Asosiy podani shakllantirish»
- 0890 «Boshқa kapital қўyilmalar»

0810 «Tugallanmagan қurilish» schyoti pudrat va xўjalik usullarida olib borilgan yangi қurilishga sarflangan kapital investitsiyalarning qisobi uchun mўljallangan. Uning debetida sarflangan kapital қўyilmalar tўғrisida ma`lumotlar jamlanadi, kreditida esa kapital investitsiya summasini asosiy vositalarning boshlanғich қiymatiga kiritilishi aks ettiriladi. Schyotning қoldiғi faқat debet tomonida bўlib, u tugallanmagan қurilishga tўғri keladigan kapital қўyilmalar summasini kўrsatadi.

0820 «Asosiy vositalarni sotib olish» schyoti korxonaning yangi asosiy vositalarni sotib olishga yўnaltirgan kapital investitsiyalarini qisobga olishga mўljallangan. Ushbu schyotning debetida ta`minotchidan қabul қilingan asosiy vositaning қiymati, shuningdek uni tashib keltirish, ўrnatish, montaj қilish va boshқa xarajatlari aks ettiriladi, kreditida esa schyotning debetida tўplangan summani asosiy vositalarning boshlanғich қiymatiga kiritilishi kўrsatiladi. Debet va kredit oborotlari summalari teng bўlganligi uchun bu schyot sal'doga ega bўlmaydi.

0840 «Asosiy podani shakllantirish» schyoti ishchi va maqsuldor qayvonlari mavjud xўjaliklarda ishlatiladi. Ushbu schyotning debetida ўstirishdagi va boқuvdagi qayvonlarni asosiy ishchi va nasldor qayvonlarga ўtkazishga ketgan kapital investitsiyalar, shuningdek ishchi va maqsuldor qayvonlarni sotib olishga doir kapital investitsiyalar, bepul olingan ishchi va nasldor qayvonlarni tashib keltirish xarajatlari jamlanadi. YOsh ўstirishdagi va

boқuvdagi qayvonlarni asosiy podaga ўtkazish bilan bu turdagi kapital investitsiyalar ishchi va maqsuldor qayvonlarning (schet № 0170) boshlanғich қiymatiga kiritiladi.

0890 «Boshқa kapital қўyilmalar» schyotida yuқoridagi schyotlarga kiritilmagan kapital investitsiyalar, jumladan asosiy vositalarni kengaytirishga, rekonstruktsiya va modernizatsiyasiga sarflangan kapital қўyilmalar qisobga olinadi. Bu xarakterdagi қўyilmalarning summalari kengaytirish, rekonstruktsiya va modernizatsiya қilish dalolatnomalari asosida qarakatda bўlib kelgan asosiy vositalarning boshlanғich қiymatiga kiritiladi.

Ўz-ўzini sinash uchun test savol-javoblari

1.Қuyidagilarning қaysi biri nomoddiy aktivlarga kirmaydi

a) Binolar
b) Gudvil
v) Mualliflik quқuқi
g) Franshizalar

2.Қўyidagilarning қaysi biri ishlab chiқarishga doir nomoddiy aktivlarga kirmaydi

a) Franshizalar
b) Patent
v) “1-S “ buxgalteriya dasturi
g) Ishlab chiқarishga doir litsenziya

3.Bepul kelib tushgan nomoddiy aktiv

a) Rezerv kapitaliga olinadi
b) Korxonaning foydasiga olinadi
v) Korxona xarajatlarini kamaytirishga olib boriladi
g) Қўshilgan kapitalga olinadi

4.Ta`sischilardan olingan nomoddiy aktivlar kirim қilinadi

a) Sotish baqosida
b) Kelishuv baqosida
v) Қoldiқ baqosida
g) Qoqlagan baqoda

5. Kapital investitsiyalar

a) Nomoddiy aktivning қiymatini oshiradi
b) Nomoddiy aktivning қiymatini oshirmaydi
v) Ta`mirlash bilan boғliқ xarajatlar
g) Sotish bilan boғliқ xarajatlar

6.Nomoddiy aktivlar ustav kapitaliga ishtirokchilarning ulushi sifatida kiritilganda kanday buxgalteriya yozuvi kilinadi?

a) Dt 0410-0490 Kt 4710
b) Dt 0410 Kt 8510
v) Dt 0410-0490 Kt 5110
g) Dt 0410 Kt 4810

7. Nomoddiy aktivlar қachon va қaysi muddatlarda inventarizatsiya қilinadi

a) Qar oyning oxirida
b) Qar yilning oxirida
v) Qar chorakning boshida
g) Qar chorakning oxirida

8.Moliyaviy investitsiyaga kiradi

a) Korxonaning nomoddiy aktivlari
b) Korxonaning bir yildan kўp xizmat қiladigan moddiy aktivlari
v) Korxonaning kapital sarflari
g) Korxonaning moliyaviy қuyilmalari

9.Қuyidagilarning қaysi biri moliyaviy investitsiyalarga kirmaydi

a) Olingan kreditlar
b) Berilgan kreditlar
v) Aktsiyalar
g) Ta`sis badali

10.Қўyidagilarning қaysi biri ta`sis badali sifatida kiritiladigan moliyaviy investitsiyalarga kirmaydi

a) Kiritilgan stanok
b) Berilgan Gaz -3110
v) Berilgan kredit
g) Ўtқazib berilgan pul mablaғlari

11.Қuyidagilarning қaysi biri aktsiyaning nominal қiymatini tashkil қiladi ?

a) Aktsiyaning sotish baqosi
b) Aktsiyaning tipografik usulda yozilgan қiymati
v) Qisoblangan dividend summasi
g) Tўlangan dividend summasi

12.Қuyidagilarni қaysi biri tuғri

a) Moliyaviy investitsiyalar қaytarilmaydi
b) Moliyaviy investitsiyalar қisman қaytariladi
v) Moliyaviy investitsiyalar tўliқ қaytariladi
g) Moliyaviy investitsiyalar tўliқ kaytarilmaydi

13.Aktsiyalar

a) foiz ishlash uchun sotib olinadi
b) dividend olish uchun sotib olinadi
v) dividend berish uchun sotib olinadi
g) Foiz tўlash uchun sotib olinadi

14..Қarz sifatida kiritilgan investitsiyalarga kirmaydi

a) karzga berilgan asosiy vositalar
b) қarzga berilgan pul mablaғlari mablaғlari
v) kredit sifatida berilgan pul mablaғlari
g) қarzga berilgan nomoddiy aktivlar

Mavzuni o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi tўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 475.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 5 «Asosiy vositalar». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2004 yil 20 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 1299.*
5. *BQMS № 6 « Lizing qisobi». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 16 sentyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 503.*
6. *BQMS № 7 « Nomoddiy aktivlar». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 20 sentyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 506.*
7. *BQMS № 11 « Ilmiy - tadқiқot va malaka – konstruktorlik ishlanmalariga ketgan xarajatlar». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 28 dekabrda ro`yxatdan o`tgan, № 581.*
8. *BQMS № 12 « Moliyaviy investitsiyalarning qisobi». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 16 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 596.*
9. *BXMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish ». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 833.*
10. *BXMS № 21 «Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy xo`jaligi buxgalteriya qisobining schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 23 oktyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1181.*
11. *Abdullaev A. Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T, «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
12. *Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
13. *Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.*
14. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*
15. *Fulomova F.F. Buxgalteriya qisobi bo`yicha mustaқil o`rganish uchun қo`llanma.T., Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi» nashriyot uyi, 2000.*
16. *Ўrazov K.B. Investitsiyalarning buxgalteriya qisobi va soliққa tortilishi. Monografiya. "Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi" nashriyot uyi, Toshkent, 2003*

Ma`ruza 7. ISHLAB CHIҚARISH ZAQIRALARI VA XARAJATLARINING QISOBI

(2 soat)

Ma`ruza rejasi

1.Ishlab chiқarish zaqiralarining qisobi
2.Ishlab chiқarish qarajatlarining qisobi

1. Ishlab chiқarish zaqiralarining qisobi

Xўjalik yuritishning muqim omili bўlib korxonaning ishlab chiқarish zaqiralariga ega bўlishligi qisoblanadi.

Ishlab chiқarish zaxiralari –bu ishlab chiқarishning moddiy asosini tashkil etuvchi meqnat predmetlaridir. 4-son BQMS «Tovar-moddiy zaqiralar» ga muvofiқ, ishlab chiқarish zaqiralariga қuyidagi kўrinishlarga ega bўlgan aktivlar kiradi:

• **Xom- ashyo va materiallar** – maqsulot (ish, xizmat) ni ishlab chiқarish (bajarish)da uning moddiy asosini tashkil қiluvchi meqnat predmetlari;

• **YArim tayyor maqsulotlar (polufabrikatlar) –** bu ishlovning ma`lum texnologik bosқichlaridan ўtgan, lekinda mustaқil tayyor material sifatida tan olinishi mumkin bўlmagan, keyingi ishlavga muqtoj meqnat predmetlari;

• **Butlovchi қismlar –** bu buyumni bir butun qolatga keltirishda zarur bўlgan қismlari.

• **YOқilғi** – bu ishlab chiқarishda ishlatiladigan yoқilғilar (benzin, kerosin, salyarka, suyultirilgan gaz va boshқalar);

• **Moylash materiallari –** bu texnik vositalarni ishlatishga ketadigan solidol, aftol va shu kabi moylar.

• **Eqtiyot қismlar** – bu texnik vositalarning tarkibiy unsurlari (porshen, gil'za, ballon, kamera va boshқalar);

• **Қurilish materiallari** – bu ob`ektlarni қurish, ta`mirlashda қullaniladigan materiallar (ғisht, taxta, tsement va boshқalar);

• **Em-xashaklar –** bu korxonalarning balansida turgan qayvonlarni saқlash, ўstirish, boқish uchun etishtirilgan, sotib olingan omuxtalar, kўkat ўtlar, silos, yontoқ, samon va shu kabi em-xashaklar.

• **Tara** – bu maqsulotlarni ўrashda, tashishda, saқlashda ishlatiladigan aktivlar (butulka, bochka, yashik , xalta va boshқalar);

Ishlab chiқarish zaqiralariga yuқoridagilardan tashқari istesno tariқasida inventarlar va xo`jalik buyumlari, shuningdek o`stirishdagi va boқuvdagi mollar qam kiradi.

Ishlab chiқarish zaqiralari ishlab chiқarishdagi roliga kўra asosiy va yordamchi zaxiralarga bўlinadi.

Asosiy ishlab chiқarish zaqirasi deganda ishlab chiқariladigan maqsulotni asosiy komponentini tashkil etadigan xom - ashyo materiallar tushuniladi. Masalan, kolbasa ishlab chiқaruvchi korxona uchun asosiy xom-ashyo material bўlib gўsht qisoblanadi. Қolgan materiallar, aytaylik, chesnok, қalampir, tuz, sirka, ўrash plyonkasi, shpagat va boshқalar ushbu korxona uchun yordamchi materiallar qisoblanadi. Xuddi shunday қurilish tashkilotida қurilish materiallari, transport korxonasida eqtiyot қismlar asosiy ishlab chiқarish zaxiralari bўlib xizmat қiladi.

Ishlab chiқarish zaqiralari qisobining vazifalari. Ishlab chiқarish zaxiralari bўyicha buxgalteriya qisobining asosiy vazifalariga қuyidagilar kiradi:

- Ishlab chiқarish zaxiralarini ularning moxiyatini ochib beruvchi mezonlariga mos ravishda xisobga olish;
- Ishlab chiқarish zaxiralarini tugri turkumlash va guruxlarga ajratish;
- Ishlab chiқarish zaxiralarini tugri baxolash;
- Ishlab chiқarish zaxiralariga kilingan kushimcha xarajatlarni (tashib keltirish, boj va soliқ tўlovlari, kurs ўrtasidagi farқlar, ustamalar, sertifikatsiyalash va boshқalar) tugri xisobga olish, ularni uz vaktida sotib olingan zaxiralar tannarxiga (kiymatiga) yoki korxona xarajatlariga kiritish.
- Ishlab chiқarish zaxiralari xolati va xarakatini tugri, uz vaktida va tegishli boshlangich xujjatlar bilan rasmiylashtirish xisobga olish;
- Ishlab chiқarish zaxiralariga moddiy javobgarlikni ta`minlash, moddiy javobgar shaxslar tomonidan qisobotlarni tuғri va ўz vaқtida tuzilishi, taқdim etilishini nazorat қilish;
- Ishlab chiқarish zaxiralari qolati va xarakati bўyicha moddiy javobgar shaxslarning qisobotlari ma`lumotlari va qisob ma`lumotlarini tўliқ uyғunligini ta`minlash;
- Ishlab chiқarish zaxiralarining butligini ta`minlash, buning uchun ularni belgilangan muddatlarda kayta ruyxatdan utkazish (inventarizatsiya kilish), uning natijalarini tugri aniklash va xisobga olish;
- Mavjud ishlab chiқarish zaxiralaridan unumli foydalanish, buning uchun omborlarda me`eridan ortiқ zaxiralarni saқlamaslik, ularni қўshimcha nobudgarchiliklariga yўl қўymaslik, keraksiz materiallarni sotish va uning natijalarini tugri xisobga olish;
- Ishlab chiқarish zaxiralarini asosli ravishda қayta baqolash va uning natijalarini qisobda tўғri aks ettirish;

• Arzon baqoli buyumlarning eskirishini tўғri qisoblash, tўлиқ eskirgan buyumlarni ўz vақтida qisobdan chiқarish, ularni balans қiymatini qisobotda tўғri aks ettirish.

Ishlab chiқarish zaqiralarini baqolash. Ishlab chiқarish zaxiralari 4-son BQMS «Tovar- moddiy zaxiralarga muvofiқ (p.7) ularning tannarxi yoki sotilishini sof қiymatidan biri bўyicha eng kichigini tanlash yўli bilan baqolanadi.

Ishlab chiқarish zaxiralarining tannarxi-bu ularni sotib olishga yoki ishlab chiқarishga ketgan barcha xarajatlar majmuasi.

Sotib olingan ishlab chiқarish zaxiralarining tannarxi ularni sotib olish қiymati, bojxona yiғim va tўlovlari, sertifikatsiya xarajatlari, komissiya tўlovi, transport-tayyorlov va boshқa sotib olishda ketgan xarajatlarni ўz ichiga oladi. Қўshilgan қiymat soliғini (ҚҚS) tўlovchi qisoblanmagan korxonalarda ishlab chiқarish zaxiralarini sotib olishda ta`minotchilarga tўlangan ҚҚS qam ularning tannarxiga kiritiladi. ҚҚS ni tўlovchi korxonalarda zaxiralarni sotib olishda tўlangan ҚҚS summasi byudjetga ushbu soliқ bўyicha қarzdan chegiriladi (zachetga olinadi).

Ishlab chiқarilgan zaxiralarning tannarxi – bu ўz kuchi bilan ishlab chiқarilgan materiallar va boshқa zaxiralarga ketgan bevosita va bilvosita moddiy, meqnat va boshқa ustama xarajatlar majmuasi.

Sotishning sof қiymati –bu ishlab chiқarish zaxirasining tannarxidan kichik қiymati bўlib, faқatgina ularni keragidan кўp miқdorda yiғilib қolganida baqoni pasaytirish qollarida vujudga keladi. Bunday qolda ishlab chiқarish zaxiralari pasaytirilgan baqolarda, ya`ni sotishning sof қiymatida balansda aks ettiriladi.

Ishlab chiқarish zaxiralari қiymati 4- son BQMS ga muvofiқ (p. 16-18) қuyidagi usullarning birida baqolanadi:

• **FIFO** –zaxiralarni kelib tushish vақtidagi baqosida chiқim қilish, ya`ni birinchi tushum, birinchi chiқim .Ushbu usulda oldin kelgan zaxira oldin sarflanadi va ishlab chiқarish tannarxiga kelib tushgan baqosida kiritiladi, ushbu zaxira tugagach, keyingi tushgan zaxira tushgandagi baqosida sarflanadi va ishlab chiқarish tannarxiga kiritiladi. Ushbu usulning xarakterli xususiyati shundaki, qisobot davri oxirida korxonada faқatgina oxirgi navbatda va baqolarda kelib tushgan zaxiralar қoladi. Keyingi oyda қolgan zaxiraning chiқimi birinchi navbatda kelib tushgan baqosida ishlab chiқarish tannarxiga kiritiladi. Masalan, «A» material 5 yanvarda 1000 dona 100 sumdan jami 100000 sumga, 15 yanvarda 2000 dona 150 sumdan 300000 sumga, 20 yanvarda 1000 dona 200 sumdan 200000 sumga kelib tushdi. Aytaylik, yanvarda jami materiallardan 3500 donasi ishlab chiқarishga sarflandi. Ishlab chiқarish tannarxiga kiritilgan zaxiralarning қiymati ushbu usulda jami 500000 sumni tashkil etadi. Oy oxirida omborda 20 yanvarda kelib tushgan va ishlatilmay қolgan 500 dona material 200 sumdan jami 100000 sumga zaxira bўlib

қoladi. Keyingi oyda ushbu materialni ishlab chiқarishga sarflanishi aynan shu baqoda, ya`ni 200 sumdan chiқim қilinadi.

• **AVEKO** – bu zaxiralar қiymatini ўrtacha narxlardagi baqolar bўyicha qisobdan chiқarish usuli. YUқoridagi misolimizda kelib tushgan bir dona materialning ўrtacha қiymati 150 sўmni (600000/4000), ishlab chiқarishga sarflangan materialning қiymati 525000 sumni (3500*150) va oy oxirida қolgan materiallar қiymati 75000 sўmni (500*150) tashkil etadi.

• **LIFO** – bu zaxiralarni oxirgi tushum baqosidan boshlab qisobdan chiқarish usuli. YUқoridagi misolda ishlab chiқarishga sarflangan materiallar қiymati 550000 sumni (1000*200+2000*150+500*100), oy ixirida қolgan materiallar қiymati – 50000 sўmni (500*100) tashkil etadi. Baqolarni ўsib borishi yuz berayotgan sharoitda ushbu usul dastlab tannarxni oshishiga, keyinchalik esa kamayishiga, oy oxirida eski narxlardagi materiallarni omborlarda қolib ketishiga olib keladi. SHuning uchun materiallarni kўp martalab қayta baqolash zaruriyati tuғiladi.

Zaxiralarning yuқorida keltirilgan usullari ishlab chiқarilgan maqsulotlarni tannarxiga va ularning қoldiқ қiymatiga turlicha ta`sir kўrsatadi. CHunonchi, eng kichik tannarx va eng katta zaxiralar қoldiғi FIFOda, eng katta tannarx va eng kichik zaxiralar қoldiғi LIFO da yuz beradi. Bizning misolimizda, jumladan bu қuyidagicha:

KЎRSATKICHLAR	FIFO	AVEKO	LIFO
Tannarx	500000	525000	550000
Zaxira қoldiғi	100000	75000	50000

Ishlab chiқarish zaxiralari қiymatini baqolash usullari tannarx orқali foydaga, u orқali esa foydadan(daromaddan) olinadigan soliқlarga qam turlicha ta`sir kўrsatadi. Misol uchun zaxiralardan 3500 donasi 250 sumdan sotildi deylik. Bunda korxonaning sotishdan olgan foydasi va foydadan olinadigan soliқlar (davr xarajatlari , soliқ bazasiga қayta қўshiladigan xarajatlar va imtiyozlar qisobga olinmagan shartli ravishda) қuyidagicha bўladi.

KЎRSATKICHLAR	FIFO	AVEKO	LIFO
Sof tushum	875000	875000	875000
Tannarx	500000	525000	550000
Foyda	375000	350000	325000
Foyda soliғi, 20%	75000	70000	65000
Infrastruktura-			

ni rivojlanti-rish soliғi, 8%	24000	22400	20800

Misoldan кўrinib turibdiki, eng katta foydadan olinadigan soliқlar FIFO da, eng kichigi esa LIFO da namoyon bўladi.

BXMS №4 ga muvofиқ (p.17) Ўzbekiston Respublikasida кўproқ e`tiborli bўlgan FIFO va AVEKO usullarni қўllash кўzda tutilgan, LIFO usulini қўllash кўzda tutilmagan.

Xўjalik yurituvchi sub`ektlar ishlab chiқarish zaxiralarining қiymatini baqolashning yuқorida keltirilgan FIFO va AVEKO usullaridan birini tanlab olishlari va uni ўzlarining qisob siyosatlarida кўrsatishlari kerak. Bir vaқtning ўzida ikki usulni қўllash ta`қiқlanadi. Bir usuldan ikkinchisiga asos bўlganda ўtish mumkin va bu tўғrida qisob siyosatiga kiritilgan ўzgaritirishlar tegishli organlarga etkazilishi kerak.

Ishlab chiқarish zaxiralarining saқlash joylaridagi qisobi. Korxonalarda ishlab chiқarish zaxiralarining saқlanish joylari bўlib omborlar, tsexlar, maydonchalar, uchastkalar, molxonalar va boshқalar qisoblanadi. Barcha saқlash joylarida zaxiralar bўyicha aniқ moddiy javobgar shaxslar belgilanadi va ular bilan moddiy javobgarlik tўғrisida shartnomalar tuziladi.

Moddiy javobgar shaxslar bўlib ombor mudirlari, tsex boshliқlari, xўjalik bўlimi mudirlari, prorablar, garaj boshliғi, mol boқar cho`ponlar, bo`rdoқichilik bazalari mudirlari va boshқalar qisoblanadi.

Moddiy javobgar shaxslarning asosiy vazifalariga ishlab chiқarish zaxiralarini ўz vaқtida kirim қilish, korxona raxbari farmoyishi bilan ularni ishlab chiқarish tsexlari va uchastkalariga кўrsatilgan miқdorda berish, moddiy boyliklarni butligini tўliқ ta`minlash, talon-tarojlikga yul қўymaslik, zaxiralarning kirim va chiқimini tўғri va ўz vaқtida tegishli qujjatlar bilan rasmiylashtirish, ularning qolati va xarakati tўғrisida qisobotlarni belgilangan muddatlarda tўғri tuzish va buxgalteriyaga topshirish kiradi.

Ishlab chiқarish zaxiralari ularning saқlanish joylarida soniy va summaviy jixatdan miқdor va pul ўlchovlarida qisobga olinadi. Buning uchun qar bir ishlab chiқarish zaxirasiga inventar kartochka ochiladi yoki umumiy obmor kitobi yuritiladi. Bunda қuyidagi boshlanғich va jamlama qujjatlar ishlatiladi:

- **Kirim bўyicha:**

1. Schyot faktura – tashқi ta`minotchilardan olingan ishlab chiқarish zaxiralarini қabul қilishda.
2. Nakladnoy- ichki bўlinmalardan kirim қilishda.
3. Қabul қilish dalolatnomasi – ta`sischilardan, boshқa shaxslardan қaytarib bermaslik sharti bilan қabul қilinganda, ichki almashuvda, yordamchi ishlab chiқarishdan

olinganda, ilmiy izlanishlar va tajriba –konstruktorlik ishlanmalari natijasi sifatida kirim қilinganda va boshқa qollarda.

4. Inventarizatsiya varaғi va taққoslama қaydnoma – inventarizatsiyada ortiқchalar aniқlanganda, bir moddiy javobgar shaxsdan ikkinsisiga topshirilganda

• CHiқim bўyicha:

Talabnoma – ombordan ishlab chiқarishga berilganda

2.Zabor varaқasi - bir moddiy javobgar shaxsdan ikkinchisiga qar kunda ma`lum miқdordagi materiallarni berib borish qollarida

3.Schet-faktura – materiallar chetga sotilganda, bepul berilganda, ta`sis badali sifatida kiritilganda va boshқa qollarda

4.Qisobdan chiқarish dalolatnomalari – materiallarni qisobdan chiқarish qollari bulganda va boshқalar.

Moddiy javobgar shaxslar kirim va chiқim qujjatlari asosida belgilangan muddatlarda (qisob siyosatiga muvofiқ belgilangan muddatlarda) moddiy qisobot tuzadilar. Ushbu qisobotlar tasdiқlangan shakllarda tuziladi. Ularda ishlab chiқarish zaqiralarining qolati va xarakati soniy va summaviy kўrinishda aks ettiriladi. Moddiy qisobotlar ikki nusxada tuziladi, moddiy javobgar shaxslar tomonidan imzolanadi va ularning birinchi nusxasi buxgalteriyaga topshiriladi. Aynan moddiy qisobotlar va ularga tikilgan birlamchi qujjatlar ishlab chiқarish zaqiralarining sintetik qisobini yuritishga asos bўlib qisoblanadi.

Materiallarning sintetik qisobi. Materiallarining sintetik qisobini yuritish uchun 21-son BQMS da қuyidagi schyotlar kўzda tutilgan.

• **1010 «Xom–ashyo va materiallar».** Ushbu schyotning debetida asosiy va yordamchi xom-ashyo va materiallarning, қayta ishlov uchun tayyorlangan қishloқ xo`jalik maqsulotlarining, em-xashak va to`shash materiallarining boshlanғich қoldiғi va ularni turli manbalardan kelib tushush evaziga ko`payishi, kreditida esa – materiallarning ishlab chiқarishga sarfi va boshқa chiқimlari natijasida kamayishi tannarx yoki sof sotish қiymatlaridan eng kichik bo`lgan қiymatda aks ettiriladi.

• **1020 «Sotib olingan yarim tayyor maqsulotlar va butlovchi buyumlar».** Ushbu schyotning debetida yarim tayyor maqsulotlar, butlovchi buyumlar, қurilish detallari va konstruktsiyalarining mavjud қoldiқlari va ularni chetdan sotib olish evaziga ko`payishi, kreditida esa – ularning ishlab chiқarishga, қurilishga sarfi va boshқa chiқimlari natijasida kamayishi tannarx yoki sof sotish қiymatlaridan eng kichik bo`lgan қiymatda aks ettiriladi.

• **1030 «YOқilғi».** Ushbu schetning debetida mavjud neft’ maqsulotlari, yoқilғi-moylash materiallarining (neft’, benzin, kerosin, dizel yoқilғisi, moylar va boshқalar),

gazsimon yoқilғi turlarining (gaz va gazolin), shuningdek қattiқ yoқilғi turlarining (ko`mir, o`tin va boshқalar) қoldiғi va ularni chetdan sotib olish evaziga ko`payishi, kreditida esa – ularning ishlab chiқarish va boshқaruvga sarfi, shuningdek boshқa chiқimlari natijasida kamayishi tannarx yoki sof sotish қiymatlaridan eng kichik bo`lgan қiymatda aks ettiriladi.

• **1040 «Eqtiyot қismlar».** Ushbu schetning debetida mashina va mexanizlar, transport vositalarini ta`mirlash uchun zarur bo`lgan eqtiyot қismlari, avtomobillarning zaqiradagi shinalarining mavjud қoldiғi va ularni chetdan sotib olish evaziga ko`payishi, kreditida esa – ularning ishlab chiқarish va boshқaruvga sarfi, shuningdek boshқa chiқimlari natijasida kamayishi tannarx yoki sof sotish қiymatlaridan eng kichik bo`lgan қiymatda aks ettiriladi.

• **1050 «Қurilish materiallari».** Ushbu schetning debetida қurilish, қurilish –montaj ishlari, қurilish detallari va konstruktsiyalarini yasash uchun zarur bo`lgan қurilish materiallarining zaqiradagi mavjud қoldiғi va ularni chetdan sotib olish evaziga ko`payishi, kreditida esa – ularning қurilish, қurilish-montaj ishlariga, turli konstruktsiyalarni ishlab chiқarishga sarfi, shuningdek boshқa chiқimlari natijasida kamayishi tannarx yoki sof sotish қiymatlaridan eng kichik bo`lgan қiymatda aks ettiriladi.

• **1060 «Tara va tara materiallari».** Ushbu schetning debetida xo`jalik inventari va buyumi sifatida ishlatilmayotgan barcha turdagi taralar, taralarni yasash va ta`mirlash uchun zarur bo`lgan material va detallarning zaqiradagi mavjud қoldiғi va ularni chetdan sotib olish evaziga ko`payishi, kreditida esa – ularning ishlatilishi, shuningdek boshқa chiқimlari natijasida kamayishi tannarx yoki sof sotish қiymatlaridan eng kichik bo`lgan қiymatda aks ettiriladi.

• **1070 «CHetga қayta ishlash uchun berilgan materiallar».** Ushbu schetning debetida chetga қayta ishlash uchun berilishi mumkin bo`lgan asosiy va yordamchi materiallarning zaqiradagi mavjud қoldiғi va ularni chetdan sotib olish evaziga ko`payishi, kreditida esa – ularning ishlatilishi, shuningdek boshқa chiқimlari natijasida kamayishi tannarx yoki sof sotish қiymatlaridan eng kichik bo`lgan қiymatda aks ettiriladi.

• **1090 «Boshқa materiallar».** Ushbu schetning debetida yuқoridagi schetlarga kiritilmagan, ishlab chiқarishdan , asosiy vositalarni tugatishdan va boshқa operatsiyalardan olingan moddiy boyliklarning (chiқindilar, tuzatib bo`lmaydigan brak maqsulotlar, metallolom, eski shinalar va rezinalar, ishlatilgan moy, nigrol va sh.k.) zaqiradagi mavjud қoldiғi va ularni ishlab chiқarishdan olinishi evaziga ko`payishi, kreditida esa – ularning ishlatilishi, shuningdek boshқa chiқimlari natijasida kamayishi tannarx yoki sof sotish қiymatlaridan eng kichik bo`lgan қiymatda aks ettiriladi.

• **1510 «Materiallarni tayyorlash va sotib olish».** Ushbu schet korxonaning qisob siyosatida tayyorlov jarayonini aloqida aks ettirish ko`zda tutilgan qolda қo`llaniladi. Uning debetida materiallarni tayyorlash va sotib olish jarayonining қiymati, kreditida esa ushbu қiymatni kirim қilingan materiallar қiymatiga kiritilishi ettiriladi. Agar korxonaning qisob siyosatida materiallarning kirimini bevosita to`ғridan to`ғri 1010-1090 –schetlarda aks ettirish ko`zda tutilgan bo`lsa, u qolda 1510-schet қo`llanilmaydi.

• **1610 « Materiallar қiymatidagi chetlanishlar».** Ushbu schet korxonaning qisob siyosatida materiallarning tayyorlov va sotib olish қiymatini qisob baqolarida aks ettirish ko`zda tutilgan qolda қo`llaniladi. Qisob baqosi bo`lib, odatda, normativ yoki rejali tannarx qisoblanadi. Tayyorlangan (sotib olingan) materiallarning qaқiқiy tannarxini qisob baqosidan ko`p bo`lishi ushbu schetning debetida, kam bo`lishi esa uning kreditida 1510-schet bilan korrespondentsiya-langan qolda aks ettiriladi. 1610-schetning debet қoldiғi summasi qisob baqolaridan ortiқ қiymatda kelib tushgan materiallarga to`ғri keladigan chetlanishlar summasini ko`rsatadi. Baqolar o`rtasidagi farқlar sotib olingan materiallarni qaқiқatda sarflangan vaқtida ularning qisob baqosidagi қiymatiga proportsional ravishda xarajatlar schetlariga kiritilib boriladi.

Materiallarning xarakatiga doir operatsiyalar schyotlarda қuyidagicha aks ettiriladi.

1. Qisob siyosatida 1510 –schyotni қo`llash ko`zda tutilmagan qolda

Tar-tib raқam	Operatsiyaning mazmuni	Debet schyot	Kredit schyot	YOzuvga asos bўluvchi qujjat
1.	Materiallar ta`minotchilardan қabul қilinganda: - zaxiralarni KҚSsiz sotib olish қiymatiga - KҚS summasiga	 1010-1090 4410	 6010, 4110 6010	 SHartnoma, schet-faktura
2.	YOrdamchi ishlab chiқarishdan olinganda	1010-1090	2310	Qisobot, nakladnoy
3.	Qisobdor shaxslardan olinganda	1010-1090	4220-4230	Bўnak qisoboti
4.	YArim tayyor materiallar xom ashyo va materiallar tarkibiga kiritilganda	1010-1090	2110	Қaror, nakladnoy
5.	Tayyor maqsulotlar materiallarga aylantirilganda	1010-1090	2810-2820	Қaror, nakladnoy, talabnoma
6.	Xo`jalik inventarlari va buyumlari	1010-	1080	Қaror,

	materiallarga aylantirilganda	1090		talabnoma, nakladnoy
7.	Ta`sischilardan olinganda	1010-1090	4610	Ustav, shartnoma, dalolatnoma, schet-faktura
8.	Da`volar bўyicha olinganda	1010-1090	4860	Қaror, schet-faktura
9.	Bepul olinganda	1010-1090	8530,	Қaror, schet-faktura, dalolatnoma

10.	Moliyaviy yordam sifatida olinganda	1010-1090	9380	SHartnoma, schet-faktura, dalolatnoma
11.	Kamomadlar o`rniga қabul қilinganda	1010-1090	4730	Қaror, schet-faktura, dalolatnoma
12.	Nақd sotib olinganda	1010-1090	5010-5020	Schet-faktura, chiқim kassa orderi
13	Inventarizatsiya aniқlangan ortiқchalar summasiga	1010-1090	9390	Inventariza-tsiya varaғi, қaror
14.	Ichki alamashuv bўlganda	1010-1090	1010-1090	Inventariza-tsiya varaғi, nakladnoy, talabnoma
15	Қayta baqolanganda: -narxi oshirilganda -narxi kamaytirilganda	 1010-1090 9430	 9390 1010-1090	Dalolatnoma
16	Asosiy ishlab chiқarishga sarflanganda	2010	1010-1090	Talabnoma, nakladnoy
17	YOrdamchi ishlab chiқarishga	2310	1010-	Talabnoma,

	sarflanganda		1090	nakladnoy
18	Umum ishlab chiқarishga sarflanganda	2510	1010-1090	Talabnoma, nakladnoy
19.	Xizmat қiluvchi xujaliklarga sarflanganda	2710	1010-1090	Talabnoma, nakladnoy
20.	Reklama uchun sarflanganda	9410	1010-1090	Talabnoma, nakladnoy
21.	Boshқaruv maқsadlariga sarflanganda	9420	1010-1090	Talabnoma, nakladnoy

22.	Sotilganda: -sotish қiymatiga -ҚҚS summasiga -tannarxiga -sotishdan olingan foydaga -sotishdan kўrilgan zararga	 4010 9220 9220 9220 9430	 9220 6410 1010-1090 9320 9220	SHartnoma, schet-faktura
23	Bepul berilganda: -tannarxiga -ҚҚS summasiga -kўrilgan zararga	 9220 9220 9430	 1010-1090 6410 9220	Қaror, schet-faktura, shartnoma
24.	Kamomad chiқganda: -moddiy javobgar shaxs bўyniga қўyilganda -karrali ўndirish summasiga -korxona zarariga olib borilganda	 4730 4730 9430	 1010-1090 9390 1010-1090	Dalolatnoma, Қaror
25	Ta`sis badali sifatida kiritilganda: -kelishuv қiymatiga -ҚҚS summasiga -tannarxiga	 0610-0690 9220 9220	 1010-1090 6410 1010-	SHartnoma, қaror, schet-faktura

	foyda summasiga	9220	1090 9320	
26.	Tayyor maxsulotga aylantirilganda	2810- 2820	1010- 1090	Қaror, talabnoma, nakladnoy
27	YArim tayyor materialga aylantirilganda	2110	1010- 1090	Қaror, talabnoma, nakladnoy
28	Arzon baxoli inventarlarga aylantirilganda	1080	1010- 1090	Қaror, talabnoma, nakladnoy
29.	Tayyorlov- transport xarajatlari tannarxga kiritilganda	1010- 1090	1510	Raschet

30	Brak maqsulotga kiritilganda	2610	1010- 1090	Қaror, talabnoma, nakladnoy
31	ITI va TKI ga sarflanganda	3190	1010- 1090	Қaror, talabnoma, nakladnoy
32	Kapital қuyilmalarga kiritilganda	0810	1010- 1090	Қaror, talabnoma, nakladnoy
33	Ta`minotchilarga қaytarilganda	6010, 4110	1010- 1090	Dalolatnoma, schet-faktura
34.	Barter operatsiyalariga kiritilgan materiallarning tannarxiga	4010	1010- 1090	SHartnoma, Schet-faktura
35.	Favқulotdagi xodisalar oқibatlarini bartaraf etishga sarflanganda	9720	1010- 1090	Қaror, schet-faktura, dalolatnoma

2. Qisob siyosatida 1510 –schyotni қo`llash ko`zda tutilgan qolda

Tar-tib rakami	Operatsiyaning mazmuni	Debet schet	Kredit schet	YOzuvga asos bo`luvchi qujjat

1.	Materiallar ta`minotchilardan қabul қilinganda: - Zaxiralarni ҚҚSsiz sotib olish қiymatiga - ҚҚS summasiga	 1510 4410	 6010, 4110 6010	 SHartnoma, schet-faktura
2.	YOrdamchi ishlab chiқarishdan olinganda	1510	2310	Qisobot, nakladnoy
3.	Qisobdor shaxslardan olinganda	1510	4220- 4230	Bўnak qisoboti
4.	Tayyorlovga doir xizmatlarga	1510	6990	Schet-faktura
5.	Tayyorlov bo`yicha bildirilgan da`volarga	4860	1510	Da`vo xati

6.	Tayyorlov natijasida kirim қilingan materiallarga	1010- 1090	1510	Қabul қilish dalolatnomasi
7.	Tayyorlovning qaқiқiy қiymati materiallarning qisob baqosidan past bo`lganda	1510	1610	Buxgalteriya ma`lumot-nomasi
8.	Tayyorlovning qaқiқiy қiymati materiallarning qisob baqosidan yuқori bo`lganda	1610	1510	Buxgalteriya ma`lumot-nomasi

Ўstirishdagi va bўrdoқidagi qayvonlarning qisobi

Ўstirishdagi qayvonlar –bu ona qayvonlarning (ot, sigir, қўy, echki, chўchқa, tovuқ va boshқalar) bolalari , ya`ni toychoқ, buzoқ, қўzi, uloқ, jўja va boshқalar.

Bўrdoқidagi xayvonlar –bu gўsht uchun yoki semirtirib sotish uchun boқilayotgan xayvonlar.

Ўstirishdagi va bўrdoқidagi qayvonlarning qisobi № 11 «Ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlar» schetida olib boriladi. Schet aktiv, doimiy bўlib, debetida ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlarning mavjud soni va uni kўpayishi tannarxi bўyicha , kreditida esa ularning kamayishi aks ettiriladi.

Ўstirishdagi xayvonlar asosan қuyidagi manbalar xisobidan kўpayadi:

- Tuғishdan olingan xayvonlar va ularni oғirligini oshirish evaziga
- YOsh mollarni sotib olish evaziga
- Bepul olish evaziga

- Ta`sischilardan badal sifatida kirim қilish evaziga

Ona qayvonlarni tuғishidan ўstirishga olingan qayvon bolalari soni bўyicha qisobga olinadi, ularning boshlanғich қiymati ona xayvonlarni saқlashga ketgan xarajatlarga tenglashtirib olinadi. Ushbu xarajatlar № 2010 «Asosiy ishlab chiқarish», № 2310 «YOrdamchi ishlab chiқarish» schetlarining debetida tўplanadi, ona xayvonlarni tuғishidan bola xayvonlar olingach, bu xarajatlar yuқoridagi schetlarning kreditiga yozilib, № 11 «Ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlar» schetining debetiga olib boriladi.

Bola xayvonlarni ўstirishga ketgan xarajatlar № 2010 «Asosiy ishlab chiқarish», № 2310 «YOrdamchi ishlab chiқarish» schetlarining debetida tўplanib, xisobot davrlari (oy,chorak, yil) oxirida maxsus tortish қaydnomalari asosida ўstirishdagi xayvonlarning қiymatiga kiritilib boriladi. Ўstirish davri tugab, ular asosiy podaga utқazilganda, қuyidagi buxgalteriya yozuvi beriladi:

Debet 0840 «Asosiy podani shakllanishi»

Kredit 1110 «Ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlar»

0840 «Asosiy podani shakllanishi» schetida tўplangan summa ўstirilgan qayvonni ishchi va maqsuldor qayvonlar guruqiga kiritilishiga қarab qisobdan chiқariladi, ya`ni:

Debet 0170 «Ishchi va maqsuldor qayvonlar»

Kredit 0840«Asosiy podani shakllanishi»

YOsh xayvonlar ўstirish uchun boshқa yuridik va jismoniy shaxslardan olinsa, u qolda қuyidagi yozuvlar қilinadi:

1. Sotib olinsa

Debet 1110 «Ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlar»

Kredit 6010 « Ta`minotchilarga қarzlar»

Kredit 4230 « Xodimlarning berilgan avanslar bўyicha қarzlari»

Kredit 6890 « Boshқa majburiyatlar»

2. Bepul olinsa

Debet 1110 «Ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlar»

Kredit 8530 « Bepul olingan mulklar»

3. Ta`sischilardan olinsa

Debet 1110 «Ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlar»

Kredit 4610 « Ta`sischilarning ustav kapitaliga ulushi bўyicha қarzlari»

Bu turdagi yosh xayvonlar qam ўstirish jarayoni tugagach, asosiy podaga ishchi xayvonlar yoki maqsuldor xayvonlar sifatida kirim қilinadi.

Ўstirishdagi xayvonlar sotilishi, bepul berilishi, ta`sis badali sifatida boshқa korxonaga berilishi, qalok bўlishi mumkin. Barcha qollarda ularning tannarx bўyicha қiymati Debet 9220 Kredit 1110 yozuvi bilan qisobdan chiқariladi, olingan foyda Dt 9220 Kredit 9320 yozuvi bilan, kurilgan zarar esa Debet 9432 Kredit 9220 yozuvi bilan aks ettiriladi. Xaridorlardan tushadigan tushumga Debet 4010 Kredit 9220 yozuvi beriladi.

Bўrdoқidagi xayvonlar semirtirishga ketgan xarajatlar № 2010 «Asosiy ishlab chiқarish» schetining debetida tўplanib, qisobot davrlari oxirida molning semirish tannarxiga kiritib boriladi.

Bўrdoқidagi mollar sўyib sotilganda yoki tiriklayin sotilganda sotishdan tushgan tushum korxonaning daromadiga olinadi (Debet 5010,4010 Kdedit 9010), bir vaқtning ўzida sotilgan bўrdoқi molning tannarxi qisobdan chiқariladi
(debet 9110 Kredit 1110).

Ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlar xalok bўlganda, ularning tannarxi moddiy javobgar shaxs yoki korxona qisobidan, shuningdek suғurta қilingan bўlsa, suғurta polisi evaziga qam қoplanadi.Bu operatsiyalar mos ravishda Debet 4630, 9430,6510 Kredit 9220 yozuvlari bilan aks ettiriladi

Ўstirishdagi va bўrdoқidagi xayvonlarning analitik qisobi ularning turlari, guruqlari, yoshiga қarab saқlanish joylari va moddiy javobgar shaxslar bўyicha yuritiladi.

Inventarlar va xo`jalik buyumlarining qisobi

Inventarlar va xo`jalik buyumlari – bu қuyidagi shartlarning biriga javob beruvchi meqnat vositalari va predmetlari (xўjalik inventarlari):

a) xizmat muddati 1 yildan kam bo`lgan;

b) қiymati bir birlikga sotib olish choғida Ўzbekiston Respublikasida mavjud bo`lgan eng kam ish qaқining 50 barobarigacha bo`lgan.

Қiymatidan қat`iy nazar inventarlar va xўjalik buyumlariga қuyidagilar kiradi:

- Maxsus instrumentlar va moslamalar;
- Maxsus va sanitar kiyimlar, maxsus payofzal;
- Ўrindiқ buyumlari (ko`rpa, yostiқ, choyshab va shu kabilar.);
- Kantselyariya buyumlari (kal'kulyatorlar, stol usti priborlari va boshқalar);
- Oshxona inventarlari (қoshiқ, vilka, қozon, choynik-piyolalar, pichoқ, skatert va shu kabilar);
- Vaқtinchalik moslama va қurilmalar (titulsiz inshoatlar)- taxta yo`lkalar, yuvinish xonalari, qojatxona va shu kabi қurilish-montaj ishlari tugagach ularning қiymatiga kiruvchi moslamalar;
- Xizmat muddati bir yilgacha bo`lgan smena jiqozlari;

- Balиқ ovlash қurollari (қarmoқ, to`r va shu kabilar).

Buxgalteriya qisobida inventarlar va xo`jalik buyumlari turgan joyiga қarab aks ettiriladi. Ushbu belgisiga kўra ular ikki guruqga bўlinadi:

- Ombordagi inventarlar va xo`jalik buyumlari.
- Foydalanishdagi inventarlar va xo`jalik buyumlari.

Mos ravishda inventarlar va xo`jalik buyumlari қuyidagi schetlarda qisobga olinadi:

1.Ombordagi zaqiralar - 1080 «Inventarlar va xo`jalik buyumlari» schyotida.

2. Foydalanishdagi қismi – 014 « Foydalanishdagi inventarlar va xo`jalik buyumlari» balansdan tashқari schyotda.

Korxonaga barcha manbalardan kelib tushgan inventarlar va xo`jalik buyumlari (ta`minotchilardan, ta`sischilardan, bepul berilgan va boshқalar) № 1080 «Inventarlar va xo`jalik buyumlari» schetiga kirim қilinadi (Debet 1080 Kredit 6010,4610,8530,4220,6990,1010-1090, 4110,9390,5010 va boshқalar).

Ombordan foydadanishga berilgan inventarlar va xo`jalik buyumlari birdaniga xarajatlar schyotlariga qisobdan chiқariladi (Debet 2010,0810,9410,9420 va boshқa schyotlar Kredit 1080). Bir vaқtning ўzida ishlatishga berilgan inventar va xo`jalik buyumlari 014- balansdan tashқari schetning kirimida aks ettiriladi. Ushbu schyotdan ular xizmat muddati tugaganda, foydalanishga yaroқsiz qolatga kelganida maxsus dalolatnomalar asosida chiқim қilinadi.

Inventarlar va xo`jalik buyumlarining sotilishi, bepul berilishi, ta`sis badali sifatida kiritilishi 9220 «Boshқa aktivlarni sotilishi va turli chiқimlari» schetining debetida va 1080- schetning kreditida tannarxi bўyicha aks ettiriladi.

Inventarlar va xo`jalik buyumlarining analitik qisobi moddiy javobgar shaxslar bўyicha ularning nomlari, baqolari va boshқa belgilariga қarab yuritiladi.

2. Ishlab chiқarish xarajatlarining qisobi

Ishlab chiқarish xarajatlari – *bu bevosita maqsulotlarni (ish, xizmatlarni) ishlab chiқarishga ketgan, shuningdek ularning tannarxini tashkil etuvchi xarajatlar.*

Tannarx – *bu maqsulot (ish,xizmat) larni ishlab chiқarishga ketgan barcha xarajatlarning pulda ifodalangan majmuasi.*

Ishlab chiқarish xarajatlarining turlari, tarkibi, qisobga olinish tartibi respublikamizda Vazirlar Maqkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54- son қarori bilan tasdiқlangan «*Maqsulot (ish, xizmat) larni ishlab chiқarish va sotish xarajatlari tarkibi va moliyaviy nptijalarni shakllantirish tўғrisida*

Nizom » bilan belgilangan.

Ushbu Nizomga muvofiқ korxonalarning barcha ishlab chiқarish xarajatlari қuyidagi belgilari bўyicha tasniflanadi.

- Ishlab chiқarish jarayonidagi roliga қarab;
- Tannarxga kiritilish usuliga қarab;
- Ishlab chiқarish xajmiga nisbatan ўzgarishiga қarab;
- Iқtisodiy moqiyatiga қarab.

Ishlab chiқarish jarayonidagi roliga қarab ishlab chiқarish xarajatlari asosiy ishlab chiқarish, yordamchi ishlab chiқarish, umum ishlab chiқarish xarajatlariga bўlinadi.

Asosiy ishlab chiқarish xarajatlari deganda ishlab chiқarishning asosiy texnologik jarayonlarini bevosita olib boruvchi ishlab chiқarish tsexlari xarajatlari tushuniladi. Bunday xarajatlarga asosiy tsexlarning texnologik jarayonlarida maqsulot (ish, xizmat) larni ishlab chiқarilishiga bevosita sarflangan xarajatlar kiradi.

YOrdamchi ishlab chiқarish xarajatlari deganda asosiy ishlab chiқarish tsexlari uchun yordamchi va xizmat ko`rsatuvchi bo`lib qisoblangan ishlab chiқarish bo`linmalarining (tsexlarning) xarajatlari tushuniladi. YOrdamchi tsexlar bo`lib, masalan, ta`mirlash tsexi, mexanika tsexi, buғ berish tsexi va boshқalar qisoblanadi. Ushbu tsexlarning xarajatlari aloqida qisobga olinadi va qar oyning oxirida asosiy ishlab chiқarish xarajatlari tarkibiga kiritiladi.

Umum ishlab chiқarish xarajatlari deganda barcha asosiy va yordamchi ishlab chiқarish tsexlarini boshқaruviga va tashkil etishga taalluқli bo`lgan, shuningdek ularga xizmat ko`rsatuvchi bo`linmalarning xarajatlari tushuniladi. Masalan, ta`minot bo`limi, yonғinga қarshi kurashish bo`limi, isitish bo`limi, қo`riқlash bo`limi va boshқalar asosiy va yordamchi tsexlarga turli xizmatlarni ko`rsatadi. Bu bo`linmalarning xarajatlari qam aloqida qisobga olinadi va oy oxirida qisob siyosatida belgilangan tartibga muvofiқ asosiy va yordamchi ishlab chiқarish xarajatlariga kiritiladi.

Tannarxga kiritilish usuliga қarab barcha ishlab chiқarish xarajatlari bevosita va bilvosita xarajatlarga bўlinadi.

Bevosita xarajatlar deganda u yoki bu ishlab chiқarilgan maqsulotning tannarxiga to`ғridan- to`ғri olib boriladigan xarajatlar tushuniladi. Ularga misol қilib, masalan, non ishlab chiқarishda tuzilgan kal'kulyatsiyaga muvofiқ bevosita sarflangan un va boshқa materiallarning xarajatlarini, bevosita non ishlab chiқarish bilan shuғullangan ishchilarga qisoblangan ish qaқj xarajatlarini, ishlab chiқarish tsexining bevosita boshқa xarajatlarini keltirish mumkin.

Bilvosita xarajatlar deganda korxonaning butun ishlab chiқarish faoliyatiga taalluқli bo`lgan ,lekinda aniқ bir bo`linmaning (maqsulotning) tannarxiga to`ғridan-to`ғri kiritib bo`lmaydigan, shuning uchun ma`lum bir tartibga muvofiқ bo`linmalar (maqsulotlar) o`rtasida taқsimlanadigan xarajatlar tushuniladi. Aksariyat umum ishlab chiқarish xarajatlari aynan bilvosita xarajatlar qisoblanadi, ular ishlab chiқarilgan maqsulotlarning qissasi, tsex xodimlari ish qaқjining qissasi va boshқa belgilariga қarab mutanosib tarzda taқsimlanadi.

Ishlab chiқarish qajmiga nisbatan ўzgarishiga қarab ishlab chiқarish xarajatlari o`zgaruvchan va shartli o`zgarmas turlarga bo`linadi:

Ўzgaruvchan xarajatlar – bu ishlab chiқarish qajmining oshishi va kamayishigaga ko`ra sarfi miқdor jiqatdan bevosita o`zgarib turadigan xarajatlar. Masalan, material sarfi bevosita ishlab chiқarilgan tayyor maqsulotning miқdoriga boғliқ, ishbay ishlaydigan xodimga qisoblanadigan ish qaқi summasi esa - uning ishlab chiқargan maqsuloti(bajargan ishi)ning miқdoriga boғliқ.

**SHartli o`zgarmas xarajatlar –** bu ishlab chiқarish qajmining o`zgarishiga қaramasdan summasi o`zgarmaydigan, lekinda nisbiy darajasi o`zgarishi mumkin bo`lgan xarajatlar. Misol қilib ishlab chiқarish қurollari va vositalari bo`yicha shartnomaga asosan қat`iy summada to`lanadigan ijara qaқi, mol-mulkni suғurta қilish xarajatlarini keltirish mumkin. Bunday xarajatlar miқdor jiqatdan shartli o`zgarmas, lekinda ishlab chiқarish qajmiga nisbatan darajasi o`zgaruvchan xarajatlar qisoblanadi.

Iқtisodiy moqiyatiga ko`ra maqsulot tannarxiga kiritiladigan barcha ishlab chiқarish xarajatlari «Maqsulot (ish, xizmat) larni ishlab chiқarish va sotish xarajatlari tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tўғrisida
Nizom »ga asosan қuyidagi elementlarga bo`linadi:

- *Ishlab chiқarishga doir moddiy xarajatlar (қaytariladigan chiқindilar қiymatidan tashқari)* – bu guruqga kiruvchi xarajatlar 12 ta moddadan iborat bo`lib, ularning to`liқ ro`yxati Nizomning 1.1 –punktida keltirilgan.
- *Ishlab chiқarish xarakteridagi meqnatga qaқ to`lash xarajatlari* - bu guruqga kiruvchi xarajatlar 7 ta modda va 12 қuyi moddadan iborat bo`lib, ularning to`liқ ro`yxati Nizomning 1. 2 –punktida keltirilgan.
- *Ishlab chiқarishga tegishli bo`lgan ijtimoiy suғurtaga ajratmalar* – bu guruqga kiruvchi xarajatlar 2 ta moddadan iborat, ularning nomi Nizomning 1.3 – punktida keltirilgan.
- *Ishlab chiқarishga doir asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarning amortizatsiyasi* – bu guruqga kiruvchi xarajatlar 2ta moddadan iborat, ularning nomi Nizomning 1.4 – punktida keltirilgan.

• *Ishlab chiқarishga doir boshқa xarajatlar* - bu guruqga kiruvchi xarajatlar 9 ta modda va 11 ta қuyi moddadan iborat bo`lib, ularning to`liқ ro`yxati Nizomning 1.5 – punktida keltirilgan.

Ishlab chiқarish xarajatlari qisobining vazifalari. Ishlab chiқarish xarajatlari bўyicha buxgalteriya qisobining asosiy vazifalariga қuyidagilar kiradi:

• Ishlab chiқarish xarajatlarini ularning moqiyatini ochib beruvchi mezonlariga mos ravishda qisobga olish;

• Ishlab chiқarish xarajatlarini to`ғri turkumlash va guruqlarga ajratish;

• Ishlab chiқarish xarajatlarini to`ғri, o`z vaқtida va tegishli boshlanғich qujjatlar bilan rasmiylashtirish ;

• Ishlab chiқarish xarajatlari bo`yicha moddiy javobgar shaxslarning qisobotlari ma`lumotlari va qisob ma`lumotlarini tўliқ uyғunligini ta`minlash;

• Tugallangan ishlab chiқarish xarajatlarini to`ғri va o`z vaқtida tayyor maqsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxiga kiritish;

• Tugallanmagan ishlab chiқarishga to`ғri keladigan xarajatlarni to`ғri va o`z vaқtida qisobga olish, buning uchun ularni belgilangan muddatlarda қayta ro`yxatdan o`tkazish (inventarizatsiya қilish), uning natijalarini to`ғri aniқlash va qisobga olish;

• Tannarxni oshib ketishiga sabab bo`luvchi noratsional chiқimlarni vujudga kelish sabablari va aybdorlarini topish, bnday chiқimlarga yo`l қo`ymaslik uchun moddiy javobgar shaxslar faoliyatini doimiy nazorat қilish;

• Mavjud ishlab chiқarish zaxiralari va vositalaridan unumli foydalanish ustidan nazorat o`rnatish;

• Ishlab chiқarish xarajatlarini soliқ solish bazasi ob`ekti sifatida to`ғri shakllantirish va boshқalar.

Ishlab chiқarish xarajatlarining sintetik va analitik qisobi. 21- son BXMS ga muvofiқ ishlab chiқarish xarajatlarining sintetik qisobi 2010 “Asosiy ishlab chiқarish”, 2310 “YOrdamchi ishlab chiқarish” va 2510 “ Umumishlab chiқarish xarajatlari” schetlarida olib boriladi. Ushbu schyotlarni ochish negiziga ishlab chiқarish xarajatlarining ishlab chiқarishda tutgan o`rni asos қilib olingan. Ushbu schyotlarning barchasi aktiv, doimiy schyotlardir. Ularning debetida xarajatlarning ko`payishi, kreditida esa xarajatlarning qisobdan chiқarilishi, ya`ni kamayishi aks ettiriladi. Bu schyotlarning қoldiғi mos ravishda asosiy, yordamchi va umum ishlab chiқarishning tugallanmay қolgan қismini pulda ifodalaydi. Aksariyat korxonalarda 2310 “YOrdamchi ishlab chiқarish” va 2510 “ Umumishlab chiқarish xarajatlari” schetlari qisobot davrining oxirida yopiladi, ya`ni ularning debetida to`plangan summalar, yuқorida aytib o`tganimizdek, u yoki bu usulga asosan taқsimlanadi. Jumladan, ularning asosiy ishlab chiқarishga doir қismi 2010

“Asosiy ishlab chiқarish” schyotining debetiga o`tқaziladi va shu asosda ushbu schyotlar yopiladi, ya`ni davr oxirida қoldiқga ega bo`lmaydi.

2010 “Asosiy ishlab chiқarish “ schyotining debetida to`plangan summa (uning kreditida aks ettirilgan ayrim summalardan tashқari, masalan қaytarilgan chiқindilarning қiymati, brak summasi) ishlab chiқarilgan barcha maqsulotlarning (ishlarning, xizmatlarning) umumiy tannarxini pulda ifodalaydi. Ishlab chiқarilgan tayyor maqsulotlar (bajarilgan ishlar va xizmatlar)ning qaқiқiy tannarxi 2010 “Asosiy ishlab chiқarish” schyotining krediti orқali mos ravishda 2810 “Ombordagi tayyor maqsulotlar”, bajarilgan ishlar va ko`rsatilgan xizmatlarning tannarxi 9130 “ Bajarilgan ishlarning va ko`rsatilgan xizmatlarning tannarxi” schyotlarining debetiga o`tқaziladi.

Ishlab chiқarish xarajatlariga doir operatsiyalar schetlarda қuyidagicha aks ettiriladi.

Tar-tib raқami	Operatsiyaning mazmuni	Debet schet	Kredit schet	YOzuvga asos bo`luvchi qujjat
1.	Material xarajatlariga	2010, 2310, 2510	1010-1090	Moddiy va ishlab chiқarish qisobotlari
2.	Qisoblangan ish qaқi xarajatlariga	2010, 2310, 2510	6710	Ish qaқi qisob-kitoblari
3.	Ijtimoiy suғurta organlariga ish qaқi fondiga nisbatan belgilangan me`yorlardagi ajratmalarga	2010, 2310, 2510	6510-6520	Ajratmalarga doir qisob-kitoblar
4.	Ishlab chiқarishga doir asosiy vositalarga qisoblangan amortizatsiya summalariga	2010, 2310, 2510	0210-0299	Amortizatsiya qisob-kitobi
5.	Ishlab chiқarishga doir boshқa xarajatlar	2010, 2310, 2510	6010, 6910-6990	Schet-faktura, dalolatnoma
6.	YOrdamchi ishlab chiқarish xarajatlari schyoiini yopish	2010	2310	Buxgalteriya qisob-kitobi
7.	Umum ishlab chiқarish xarajatlari schyotini yopish	2010	2510	Buxgalteriya qisob-kitobi
8.	Ishlab chiқarish xarajatlarini tayyor	2810	2010	Buxgalteriya

	maqsulotning tannarxiga kiritish			qisob-kitobi
9.	Ishlab chiқarish xarajatlarini bajarilgan ishlar va xizmatlar tannarxiga kiritish	9130	2010	Buxgalteriya qisob-kitobi
10.	Ishlab chiқarishdan olingan қaytariladigan chiқindilar қiymatiga	1090	2010	Dalolatnoma
11.	Ishlab chiқarishdan olingan brakga	2610	2010	Dalolatnoma
12.	Ishlab chiқarishda aniқlangan kamomadlarga	5910	2010, 2310, 2510	Dalolatnoma
13	Ishlab chiқarishdan olingan yarim maqsulotlarga	2110	2010 2310, 2510	Qisobotlar
14.	Tugallanmagan ishlab chiқarishni қayta baqolashada: - oshish tomoniga - kamayish tomoniga	 2010 3210	 6230 2010	Inventariza-tsiya vaғi, Dalolatnoma

2010, 2310, 2510 –schyotlarda aks ettirilgan ishlab chiқarish xarajatlarining analitik qisobi bo`limlar (tsexlar) bo`yicha, maqsulot turlari bo`yicha va xarajat moddalari bo`yicha qisob siyosatida belgilangan tartibda olib boriladi.

Ўz-ўzini sinash uchun test savol-javoblari

1.Ishlab chiқarish zaxiralari

a) Korxonaning moddiy texnik bazasini tashkil etadi

b) Korxona ularni sotish uchun sotib oladi

v) Korxonaning ustav kapital summasiga teng bўladi

g) Ishlab chiқarishning moddiy negizini tashkil etadi

2.Қuyidagilarning қaysi biri ishlab chiқarish zaxiralariga kirmaydi

a) Tovarlar

b) Nomoddiy aktivlar
v) YOқilғi
g) Tara

3.Қuyidagilarning қaysi biri zaxiraning tannarxiga kirmaydi?

a) Sotib olish narxi
b) Bojxona tўlovlari
v) Direktorning ish qaқi
g) Tashib keltirish xarajatlari

4.Қuyidagilarni қaysi biri tuғri

a) FIFO tannarxni kamaytiradi
b) FIFO maqsulot tannarxini pasaytirmaydi
v) FIFO maqsulot tannarxini oshib borishini ifodalaydi
g) FIFO ning tannarxga xech қanday aloқasi yўқ.

5. Kelib tushgan ishlab chiқarish zaxiralarining butlugi uchun javobgar

a) Bosh buxgalter
b) Ombor mudiri
v) Direktor
g) Inventarizator

6. Materiallarning ta`minotchilardan olinishiga қuyidagi buxgalteriya yozuvi қilinadi

a) DT 1010 Kt 5010
b) Dt 1010 Kt 4310
v) Dt 1010 Kt 6010
g) Dt 1010 Kt 9410

7. Olingan materialga tўғri keladigan ҚҚS summasiga қuyidagi buxgalteriya yozuvi қilinadi

a) Dt 4410 Kt 6010
b) Dt 1010 Kt 6010

v) Dt 4510 Kt 6010
g) Dt 6410 Kt 6010

8. Materiadlarni sotilishiga қuyidagi provodka beriladi:

a) Dt 2010 Kt 1010
b) Dt 9220 Kt 2010
v) Dt 9220 Kt 1010
g) Dt 1010 Kt 9220

9. Materiallar xarakatini rasmiylashtirish uchun Soliқ Kodeksida қanday qujjat kўzda tutilgan

a) Akt
b) Nakladnoy
v) Schet-faktura
g) Talabnoma

10. Қaysi korxonada kelib tushgan materialga tўғri keladigan ҚҚS byudjetga tўlov summasidan kamaytirilmaydi?

a) Umumiy soliқlarni tўlovchi korxonada
b) YAgona soliқ tқlovchi korxonada
v) Қurilish tashkilotida
g) Ishlab chiқarish firmasida

11. Қuyidagilarni қaysi biri tuғri

a) Tannarx tirik vaznni kamaytiradi
b) Em-xashak xarajati xayvon tannarxini oshiradi
v) Qayvonlarni baqolash LIFOda ifodalanadi
g) FIFO xayvonlarga bnvosita taalluқli

12. Em –xashakning sarfi nimaga boғliқ

a) CHўponga
b) Raxbarga
v) Ishlab chiқarish dasturiga
g) Mollarni boқish ratsioniga

13.Ўstirishdagi va bўrdoқidagi mollarning vaznini oshishiga қuyidagi provodka beriladi

a) Dt 1110 Kt 1010
b) Dt 1110 Kt 2010
v) Dt 1110 Kt 1210
g) Dt 1110 Kt 1110

14.Ўstirish uchun bozordan sotib olingan buzoқga қanday provodka beriladi

a) Dt 1110 Kt 5010
b) Dt 1110 Kt 4220
v) Dt 1110 Kt 4230
g) Dt 1110 Kt 5110

15.Қuyidagilarning қaysi biri arzon baqoli buyumlarga kirmaydi

a) Utyug
b) Parda
v) Қulf
g) Skaner

16. Arzon baqoli inventarga kiradi

a) Komp'yuter
b) Ofis' mebeli
v) Disketaga yozilgan dastur
g) Toғora

17. Arzon baqoli buyumning qisobdan chiқarilishi nimaga boғliқ

a) Ombor mudiriga
b) Raxbarga
v) Ishlab chiқarish dasturiga
g) YAroқliligiga

18.Ishlab chiқarish xarajatlari

a) Maqsulot tannarxiga kirmaydi
b) Korxonaning sotishga doir xarajatlarini o`z ichiga oladi
v) Sotish xarajatlarini o`z ichiga olmaydi
g) Korxona foydasi qisobidan қoplanadi

19.Қuyidagilarning қaysi biri ishlab chiқarish xarajatlariga kirmaydi?

a) Material xarajatlar
b) Ma`muriyat binosining amortizatsiyasi
v) Stanokni ta`mirlash xarajati
g) Mol-mulk soliғi summasi

20.Қuyidagilarning қaysi biri to`ғri?

a) Materialning sotish narxi ishlab chiқarish xarajatiga kiradi
b) ekologiya soliғi ishlab chiқarish xarajatiga kiradi
v) Direktorning ish qaқi ishlab chiқarish xarajatiga kiradi
g) Korxonani ta`sis etishda қilingan tashkiliy xarajatlar ishlab chiқarish xarajatlariga kirmaydi

21. Қuyidagilarni қaysi biri to`ғri

a) FIFO usul ishlab chiқarish xarajatlarini kamaytiradi
b) FIFO usul ishlab chiқarish xarajatlarini pasaytirmaydi
v) FIFO usul ishlab chiқarish xarajatlarini oshib borishini ifodalaydi
g) FIFO usul ishlab chiқarish xarajatlariga ta`sir o`tқazmaydi.

22..Қuyidagi xarajatlarning қaysi biri o`zgaruvchan xarajat qisoblanadi?

a) Ijara qaқi
b) elektr energiyasi xarajati
v) Suғurta xarajati
g) Stanokning bir maromda qisoblangan amortizatsiya summasi

23.Garaj қarovuliga qisoblangan ish qaқi

a) Asosiy ishlab chiқarish xarajatiga kiradi
b) YOrdamchi ishlab chiқarish xarajatiga kiradi
v) Umumishlab chiқarish xarajatiga kiradi
g) Qech қaysisiga kirmaydi

24.Olingan materialga tўғri keladigan ҚҚS ushbu soliқni to`lovchi korxonada

a) Asosiy ishlab chiқarish xarajatiga kiradi
b) YOrdamchi ishlab chiқarish xarajatiga kiradi
v) Umumishlab chiқarish xarajatiga kiradi
g) Qech қaysisiga kirmaydi

25.TSexlarga o`rnatilgan signalizatsiya xarajatlari:

a) 2010- schyotning debetida aks ettiriladi
b) 2310 –schyotning debetida aks ettiriladi
v) 2510 –schyotning debetida aks ettiriladi
g) Qech қaysisida aks ettirilmaydi

26.Umum xo`jalik xarajatlari

a) 2010 va 2310 –schyotlarga yopiladi
b) Faқat 2310 – schyotga yopiladi
v) Faқat 2010 schyotga yopiladi
g) Faқat 2110 –schyotga yopiladi

27.Қaysi korxonada kelib tushgan materialga tўғri keladigan KҚS ishlab chiқarish xarajatlariga kiritiladi?

a) Umumiy soliқlarni tўlovchi korxonada
b) YAgona soliқ to`lovchi korxonada
v) Қurilish tashkilotida
g) Ishlab chiқarish firmasida

Mavzuni o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi tўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *«Maqsulot (ish,xizmat)larni ishlab chiқarish va sotish xarajatlarining tarkibi qamda oxirgi moliyaviy natijalarni shakllantirish tўғrisida Nizom». Ўz.R. VM ning 1999 yil 5 fevraldagi 54-son қarori bilan tasdiқlangan.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 4 «Tovar-moddiy zaqiralar». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 28 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 486.*
5. *BQMS № 4 «Tovar-moddiy zaqiralar».ga ўzgartirishlar. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 20 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 486-1.*
6. *BXMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish ». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 833.*

7. *BXMS № 21 «Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy xo`jaligi buxgalteriya qisobining schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 23 oktyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1181.*
8. *Abdullaev A. Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T, «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
9. *9.Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
10. *Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.*
11. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*
12. *Fulomova F.F. Buxgalteriya qisobi bo`yicha mustaқil o`rganish uchun қo`llanma.T., Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi» nashriyot uyi, 2000.*

Ma`ruza 8 TAYYOR MAQSULOTLAR VA TOVARLARNING QISOBI (2 soat)

Ma`ruza rejasi

1.Tayyor maqsulotlarning qisobi
2.Tovarlarning qisobi

1.Tayyor maqsulotlarning qisobi

Tayyor maqsulot deganda *ishlab chiқarishning barcha texnologik jarayonlaridan o`tgan, ortiқ қayta ishlovni talab қilmaydigan, o`zining sifati bo`yicha davlat standartlariga, texnik shartlarga javob beradigan va omborxonalarga қabul қilingan tayyor buyumlar tushuniladi.*

Korxonaning faoliyat turiga қarab u ishlab chiқargan tayyor maqsulotlar turlicha bo`lishi mumkin. Masalan, mashinasozlik zavodining tayyor maqsuloti bo`lib engil yoki yuk tashish avtomobillari, non kombinatining tayyor maqsuloti bo`lib – non va non

maqsulotlari, қishloқ xo`jalik korxonasining tayyor maqsuloti bo`lib etishtirilgan meva-sabzavotlar va boshқa maqsulotlar qisoblanadi.

Tayyor maqsulotlar korxonada olib borilgan ishlab chiқarish jarayonining pirovard natijasi qisoblanadi. Ularni tayyorlashga ketgan xarajatlar korxonaning ishlab chiқarish xarajatlarini, shuningdek tayyor maqsulotning tannarxini tashkil қiladi.

Tayyor maqsulotlar korxonalarning aylanma aktivlarining muqim turi qisoblanadi. Ularning aylanish tezligi talab va taklifga, sifatiga, ishlab chiқarilgan qajmiga, baqosiga va boshқa omillarga boғliқ bo`ladi. Ўz navbatida tayyor maqsulotlarning xaridorligiga sotish qajmi, pul tushumlari, daromad va boshқa ko`rsatkichlar bevosita boғliқdir. SHuning uchun qam tayyor maqsulotlar buxgalteriya qisobining muqim ob`ektlaridan biri qisoblanadi.

4-son BXMS ga muvofiқ tayyor maqsulotlar қuyidagi baqolarda qisobga olinadi:

- Ishlab chiқarishdan olinganda – qaқiқiy tannarxi bo`yicha;
- Ta`sischilardan olinganda – kelishuv baqosida;
- Қaytarib bermaslik sharti bilan bepul kelib tushganda – ekspert yo`li bilan aniқlangan қiymatda;
- Baqosini real aniқlash қiyin bo`lgan buyumlar bo`yicha- rejali (normativ) baqoda.
- Xaridorgirligini yo`қotgan, sifati past yoki shikastlangan qollarda- sof sotish қiymatida ( tannarxdan past bo`lgan қiymatda).

Tayyor maqsulotlar қiymatini baqolash xuddi ishlab chiқarish zaqiralari kabi korxona qisob siyosatida belgilangan FIFO yoki AVEKO usullardan birida amalga oshirilishi mukin.

Maqsulot tannarxi ishlab chiқarish xarajatlarini qisobga olish va tannarxni kal’kulyatsiya қilish yo`li bilan topiladi. Kal’kulyatsiya, odatda bir xil nomdagi maqsulotga (ish yoki xizmat turiga) tuziladi. Amaliyotda normativ (rejali) kal’kulyatsiya, qaқiқiy tannarx kal’kulyatsiyasi kabi kal’kulyatsiyaning turlari keng ishlatiladi.

Normativ (rejali) kal’kulyatsiyada қabul қilingan maqsulot (ish, xizmat) birligining tannarxi maxsus tasdiқlangan retsepturalar asosida sarflanadigan xarajatlar summasini ishlab chiқarishga mo`ljallangan maqsulot(ish, xizmat)ning soniga bo`lish yo`li bilan topiladi. Masalan, 100 portsiya palov (250 grammlik) tayyorlash uchun retsepturada қuyidagi xarajatlar ko`zda tutilgan deylik: go`sht –6 kg, guruch –25 kg, yoғ –8 kg, sabzi – 20 kg, piyoz –3 kg, tuz va zirovarlar - 1 portsiyaga 5 so`m miқdorida. Ishlatiladigan masalliқlar bozordan sotib olinadi. Ushbu shartli ma`lumotlarga ko`ra 1 portsiya palovning normativ(rejali) tannarxini kal’kulyatsiyasi қuyidagicha bo`ladi.

1 portsiya palovning normativ (rejali) tannarxini kal’kulyatsiyasi

100 portsiya palovga ketadigan xarajatlar	Summa
1. Go`sht 6 kg *2200 so`m	13200
2. Guruch 20 kg *500 so`m	10000
3. YOғ 8 kg *1100 so`m	8800
4. Sabzi 20 kg*250 so`m	5000
5. Piyoz 3 kg *150 so`m	450
6. Tuz va ziravorlar	500
7. Jami xarajatlar	**40950**
1 portsiya palovning o`rtacha normativ tannarxi	409-50

Normativ(rejali) kal'kulyatsiya asosida qisoblangan maqsulot tannarxi qisobot davri ichida qisob baqosi sifatida қo`llaniladi. CHunki qisobot davri tugamaguncha maqsulotni ishlab chiқarishga ketgan barcha ishlab chiқarish xarajatlarini to`liқ aniқlab bo`lmaydi,demak maqsulotning qaқiқiy ishlab chiқarish tannarxini qam qisoblab bo`lmaydi.

Maqsulot (ish, xizmat)ning qaқiқiy tannarxini kal'kulyatsiya қilish uchun qisobot davri oxirida ushbu maqsulot (ish,xizmat) uchun qaқiқatda қilingan xarajatlar summasi qisob registrlaridan olinadi, masalan bosh kitobdan. Jami xarajat summasi ishlab chiқarilgan maqsulot (ish, xizmat) ning umumiy soniga bo`linadi va shu yo`l bilan bir birlik maqsulot (ish, xizmat)ga to`ғri keladigan tannarx summasi qisoblanadi. Misol uchun, fabrikada 1 kilogramm choyni қadoқlashning normativ (rejadagi) ishlab chiқarish tannarxi kal'kulyatsiyaga muvofiқ – 1200 so`m, mart oyida 20 tonna choy қadoқlangan va jami ketgan ishlab chiқarish xarajatlari bosh kitob bo`yicha 25000000 so`m, unda 1 kilogramm қadoқlangan choyning qaқiқiy tannarxi 1250 so`m bo`ladi (25000000 / 20000 kg)., aprel oyida 25 tonna choy қadoқlangan va jami ketgan ishlab chiқarish xarajatlari bosh kitob bo`yicha 30000000 so`m, unda 1 kilogramm қadoқlangan choyning qaқiқiy tannarxi 1200 so`mni tashkil etadi.

Agar korxonada qisobot davri davomida tayyor maqsulotlarning xarakati rejali qisob baqolarida qisobga olib borilgan bo`lsa, u taқdirda qisobot davri oxirida qaқiқiy tannarx va qisob baqosi o`rtasidagi farқ aniқlanadi va ushbu summaga tuzatish yozuvlari қilinadi. Ushbu yozuvlar to`ғrisida keyinroқ to`xtalib o`tamiz.

Tannarxni kal'kulyatsiyasi asosida maqsulot (ish, xizmat)ning sotish baqosi qam kal'kulyatsiya қilinadi. Sotish baqosini kal'kulyatsiyasining tannarxning kal'kulyatsiyasidan farқi shundaki, unda sotishda tannarx ustiga қo`yiladigan қo`shimcha қiymatlar qisobga olinadi. Bunday қiymatlar bo`lib, jumladan korxonaning rentabellik darajasi bo`yicha oladigan foydasining summasi, aktsiz soliғi, қo`shilgan қiymat soliғi, savdo ustamasi, ovқatlanish korxonasining ustamasi qisoblanadi. Misol uchun, aroқ

ishlab chiқaruvchi zavodda bir shisha aroқ ni (siғimi 0,5 litr) sotish baqosi kal'kulyatsiyasi taxminan қuyidagicha bo`ladi.

Sotish baqosi kal'kulyatsiyasi (zavodda)

Baqo elementlari	Summa, so`mda
1. Bir shisha aroқning o`rtacha ishlab chiқarish tannarxi	90
2. Korxona foydasi 20%	18
3. Korxonaning sof sotish baqosi	108
4. Aktsiz soliғi 82% (aktsiz bilan birgalikdagi sotish baqosidan. Bu baqo topiladi 108 *100 /100-82= 600 sum	492
5. Sotish baqosi aktsiz soliғi bilan	600
6. Қo`shilgan қiymat soliғi 20%	120
7. Korxonaning sotish baqosi	720

Bir shisha aroқning chakana savdo magazinida sotilishi vaқtida sotib olish baqosi ustiga savdo ustamasi қo`yiladi. Bu qolda bir shisha aroқning sotish baqosining kal'kulyatsiyasi қuyidagicha bo`ladi.

Sotish baqosi kal'kulyatsiyasi (magazinda)

Baqo elementlari	Summa, so`mda
1. Bir shisha aroқning sotib olish baqosi	720
2. Savdo ustamasi 20%	144
3. Tovarni chakana sotish baqosi	864

Ovқatlanish korxonalarida kelib tushgan tovarlar ustiga savdo ustamasidan tashқari ovқatlanish korxonasining ko`rsatgan xizmatlari uchun qam қo`shimcha ustama қo`yiladi. Bu qolda, masalan, restoranda, bir shisha aroқning sotish baqosining kal'kulyatsiyasi қuyidagicha bo`ladi.

Sotish baqosi kal'kulyatsiyasi (restoranda)

Baqo elementlari	Summa, so`mda
1. Bir shisha aroқning sotib olish baqosi	720
2. Savdo ustamasi 20%	144

3. Tovarni chakana sotish baqosi	864
4. Restoran xizmati ustamasi 30%	259
5. Aroқning restoran menyusidagi baqosi	1123

Tayyor maqsulotlar qisobining vazifalari. Tayyor maqsulotlar bўyicha buxgalteriya qisobining asosiy vazifalariga қuyidagilar kiradi:

- Tayyor maqsulotlarni ularning moqiyatini ochib beruvchi mezonlariga mos ravishda qisobga olish;
- Tayyor maqsulotlarni to`ғri turkumlash va guruqlarga ajratish;
- Tayyor maqsulotni to`ғri baqolash;
- Tayyor maqsulotla qolati va qarakatini to`ғri, o`z vaқtida va tegishli boshlanғich qujjatlar bilan rasmiylashtirish;
- Tayyor maqsulotlarga moddiy javobgarlikni ta`minlash, moddiy javobgar shaxslar tomonidan qisobotlarni to`ғri va ўz vaқtida tuzilishi, taқdim etilishini nazorat қilish;
- Tayyor maqsulotlarning butligini ta`minlash, buning uchun ularni belgilangan muddatlarda қayta ro`yxatdan o`tқazish (inventarizatsiya қilish), uning natijalarini to`ғri aniқlash va qisobga olish;
- Tayyor maqsulotlarni o`z vaқtida sotilishi, chunonchi tannarxdan past baqolarda sotilmasligi, omborlarda me`yoridan ortiқ zaqiralarni to`planib қolinishiga yo`l қo`ymaslik ustidan nazorat o`rnatish;
- Tayyor maqsulotlarni asosli ravishda қayta baqolash va uning natijalarini qisobda tўғri aks ettirish va boshқalar.

Tayyor maqsulotlarni saқlanish joylaridagi qisobi. Korxona omborxonasiga tayyor maqsulotlar asosan ishlab chiқarish bo`linmalaridan (tsexlardan), shuningdek ayrim qollarda chetdan ta`sischilarning badali sifatida, қaytarib bermaslik shartlari bilan bepul olingan buyumlar sifatida қabul қilinadi. Kirim қilish naklodnoylar, dalolatnomalar, schyot-fakturalar, zabor varaқalari asosida amalga oshiriladi. Қabul қilingan tayyor maqsulotlarning soniy-summoviy qisobi uchun ularning qar biriga kartochkalar ochiladi yoki umumiy ombor qisobi kitobi yuritiladi. Tayyor maqsulotlarning omborxonadan sotilishi va boshқa chiқimlari faқat raqbariyatning ruxsatnomasi orқali amalga oshiriladi. CHiқim operatsiyalari schyot-fakturalar, nakladnoylar, dalolatnomalar, talabnomalar, zabor varaқalari va boshқa xujjatlar bilan rasmiylashtiriladi. Qisob siyosatida belgilangan muddatlarda ombor mudirlari tayyor maqsulotlar qolati va qarakatini soniy va summoviy ko`rinishda ifodalovchi qisobotlarni tuzadilar va ularni buxgalteriyaga topshiradilar. Qisobotlar va ularga ilova қilingan boshlanғich xujjatlar tayyor maqsulotlarning sintetik va analitik qisobini yuritishga asos bo`lib qisoblanadi.

Tayyor maqsulotlarning sintetik va analitik qisobi. Tayyor maqsulotlarni qisobga olish uchun 21-son BQMS da қuyidagi schyotlar tizimi ko`zda tutilgan:

- **2810** "Ombordagi tayyor maqsulotlar"
- **2820** "Ko`rgazmadagi tayyor maqsulotlar"
- **2830** "Komissiyaga berilgan tayyor maqsulotlar"

Ushbu schyotlar aktiv schyotlardir, ularning debetida tayyor maqsulotlarning қoldiғi, kelib tushish natijasida ko`payishi, kreditida esa – kamayishi aks ettiriladi.

Korxona omboriga kirim қilingan barcha tayyor maqsulotlar 2810 "Ombordagi tayyor maqsulotlar" schyotining debetida va boshқa tayyor maqsulotlarni қaysi manbalardan kelib tushganligini ko`rsatuvchi schyotlarning kreditida aks ettiriladi, jumladan:

- **Kredit** 2010 "Asosiy ishlab chiқarish" – asosiy ishlab chiқarishdan olingan tayyor maqsulotlarning tannarx bo`yicha қiymatiga;
- **Kredit** 2310 "YOrdamchi ishlab chiқarish" – yordamchi ishlab chiқarishdan olingan tayyor maqsulotlarning tannarx bo`yicha қiymatiga;
- **Kredit** 4610 "Ustav kapitaliga badallar bo`yicha ta`sischilarning қarzi" – ta`sischilardan ta`sis badali sifatida olingan tayyor maqsulotlarning қiymatiga;
- **Kredit** 9380 "Қaytarilmaydigan moliyaviy yordam" – boshқa shaxslardan қaytarilmaydigan moliyaviy yordam sifatida olingan tayyor maqsulotlarning қiymatiga;
- **Kredit** 1010 " Materiallar " - tayyor maqsulot tarkibiga kiritilgan materiallar қiymatiga;
- **Kredit** 2810,2820,2830 – tayyor maqsulotlarning ichki almashuviga
- **Kredit** 9390 " Boshқa operatsion daromadlar" – inventarizatsiyada aniқlangan ortiқchalar summasiga va boshқalar.

Tayyor maqsulotlarning sotilishi buxgalteriya qisobida қuyidagicha aks ettiriladi:

1.Xaridorlarga taқdim etilgan schyot-fakturalar bo`yicha tayyor maqsulotning ҚҚS siz bo`lgan sotish baqosidagi қiymatiga

Debet 4010 "Xaridor va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar"

Kredit 9010 " Tayyor maqsulotlarni sotishdan olingan daromadlar"

2.Sotilgan tayyor maqsulotlarga to`ғri keladigan ҚҚS summasiga

Debet 4010 "Xaridor va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar"

Kredit 6410 " Byudjetga to`lovlar bo`yicha қarzlar"

3.Xaridorlar bilan sotilgan tayyor maqsulotlar bo`yicha qisob-kitob қilinganda:

- Olingan avans summasiga

Debet 5010 "Kassa", 5110 "Qisob-kitob schyoti", 5210 "Valyuta schyoti"

Kredit 6310"Xaridor va buyurtmachilardan olingan avanslar"

- Olingan avans summasini maqsulot sotilgan so`ng yopilishiga

Debet 6310”Xaridor va buyurtmachilardan olingan avanslar”

Kredit 4010 Xaridor va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar”

- Oxirgi debitorlik қarzni olinishiga

Debet 5010 “Kassa”, 5110 “Qisob-kitob schyoti”, 5210 “Valyuta schyoti”

Kredit 4010 Xaridor va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar”

4.*Sotilgan tayyor maqsulotlarning qaқiқiy tannarini qar bir schyot-faktura bo`yicha aniқlab bo`lmaydi. SHuning uchun sotilgan maqsulotlarning tannarxini topish maқsadida qisobot davri oxirida tayyor maqsulotlar qolati va qarakati bo`yicha balans tuziladi*. Ushbu balans қuyidagicha tuziladi.

Tayyor maqsulot bo`yicha balans

Ko`rsatkichlar	Tannarxi bo`yicha	Sotish baqosi bo`yicha	Farқi (+,-)
1. Davr boshiga қoldiқ	2000000	2580000	258000
2. Ishlab chiқarishdan olingan maqsulot	10000000	13400000	3400000
3. Қayta baqolash summasi		500000	500000
4.Jami sotishga tayyor maqsulot (1 + 2 + 3)	12000000	14158000	2158000
5. 1 so`mlik maqsulotga to`ғri keladigan xarajat	X	0,8475	
6. Sotilgan tayyor maqsulot	9322500	11000000	1677500
7.Davr oxiridagi қoldiқ	2677500	3158000	480500

Sotilgan maqsulotlarning tannarxini topish uchun balansda ularning qolati va xarakati to`ғrisidagi ma`lumotlar qaқiқiy ishlab chiқarish tannarxi va sotish baqolarida aloqida ustunchalarda ko`rsatiladi. Jami sotishga tayyor maqsulotlarga ketgan barcha xarajatlarni sotishga tayyor jami maqsulotlarni sotish baqosiga (ҚҚS siz) bo`lish yo`li bilan 1 so`mlik sotishga tayyor maqsulotga to`ғri keladigan o`rtacha tannarx aniқlanadi. Topilgan o`rtacha tannarx sotilgan tayyor maqsulotlarning sotish baqosidagi (ҚҚS siz) қiymatiga ko`paytiriladi, chiқgan summa jami sotilgan tayyor maqsulotning tannarxini bildiradi. YUқorida keltirilgan shartli misolda 1 so`mlik sotishga tayyor maqsulotga to`ғri keladigan o`rtacha tannarxi 0, 85 so`mni tashkil қilgan. Jami sotilgan tayyor maqsulotning tannarxi – 9322500 so`m (11000000 x 0,85). Ushbu summaga qisobot davri oxirida қuyidagi buxgalteriya yozuvi қilinadi:

Debet 9110 “Sotilgan tayyor maqsulotning tannarxi”

Kredit 2810 “Ombordagi tayyor maqsulotlar”

5. *Tayyor maqsulotlarni sotishdan olingan foydani topish uchun 9010- schyotda aks ettirilgan daromad № 9910 “Oxirgi moliyaviy natija” schyotining kreditiga, 9110-schyotda aks ettirilgan sotishning tannarxi № 9910 “Oxirgi moliyaviy natija” schyotining debetiga o`tқaziladi, oxirgi schyotning kredit va debet oborotlari o`rtasidagi ijobiy farқ (boshқa yozuvlarsiz) sotishdan olingan foydani ifodalaydi.* YUқoridagi shartli misolda sotishdan olingan foyda summasi 1677500 so`mni tashkil etgan.

Tayyor maqsulotlar sotilgan deb qisoblanadi, agarda ular xaridorlardan tashқari o`z xodimlariga meqnat qaқi evaziga berilgan bo`lsa, ta`sis badali sifatida boshқa korxonaga investitsiya қilingan bo`lsa, xo`jalik zaruriyatlariga ishlatilgan bo`lsa qam. Bunday qollarda yuқorida keltirilgan yozuvlarda 4010 –schyotning o`rniga 0600 “ Moliyaviy investitsiyalar “, “1000 “Materiallar”

6700 “ Xodimlar bilan ish qaқi bo`yicha qisob-kitoblar”, 9430 “Boshқa operatsion xarajatlar” kabi schyotlar debetlanadi.

2810 “Ombordagi tayyor maqsulotlar” schyotining kreditida tayyor maqsulotlar zaqiralarining boshқa chiқimlari qam aks ettiriladi, jumladan:

- *Ular asosiy va yordamchi ishlab chiқarishga қayta sarflanganda*

Debet 2010 “Asosiy ishlab chiқarish” , 2310 “YOrdamchi ishlab chiқarish”

Kredit 2810 “Ombordagi tayyor maqsulotlar”

- *Ular korxonaning magaziniga berilganda*

Debet 2920 “CHakana savdodagi tovarlar”

Kredit 2810 “Ombordagi tayyor maqsulotlar”

- *Brak maqsulot deb tan olinganda*

Debet 2600 “Ishlab chiқarishdagi braklar”

Kredit 2810 “Ombordagi tayyor maqsulotlar”

- *Kamomadlar aniқlanganda*

Debet 5910 “ Boyliklarni buzilishidan ko`rilgan kamomad va yo`қotishlar”

Kredit 2810“Ombordagi tayyor maqsulotlar”

- *Kўrgazma zallariga berilganda*

Debet 2820 «Ko`rgazmadagi tayyor maqsulotlar»

Kredit2810“Ombordagi tayyor maqsulotlar”

- *Komissiyaga berilganda*

Debet 2830 «Komissiyaga berilgan tayyor maqsulotlar»

Kredit2810 «Ombordagi tayyor maqsulotlar»

Tayyor maqsulotlarning analitik qisobi moddiy javobgar shaxslar bo`yicha, maqsulotlarning turlari bo`yicha olib boriladi.

2. Tovarlarning qisobi

Tovar deganda *korxonaning sotish uchun sotib olingan yoki ishlab chiқarilgan moddiy aktivlari tushuniladi.* Bu turdagi aktivlarning xarakterli xususiyatlariga қuyidagilarni kiritish mumkin:

- Ular iste`mol қiymatiga ega bo`ladi, ya`ni odamlarning iste`mol talablarini қondiradi;
- Ular қiymatga ega bo`ladi, ya`ni pulda ifodalangan baqoga ega bo`ladi;
- Aylanma aktivlar bo`lib qisoblanadi, ya`ni ma`lum bir tsikl davomida ularning zaqiralari yangilanib turadi;
- Pulga va boshқa aktivlarga almashtiriladi;
- Investitsiya vositasi sifatida қo`llaniladi;
- Ijaraga berish ob`ekti qisoblanmaydi.

Buxgalteriya qisobida tovarlar turgan joyiga, egalik қilish quқuқiga, turlariga, baqosiga va boshқa belgilariga қarab aks ettiriladi.

Turgan joyiga қarab tovarlarni omborlardagi, chakana savdo shaqobchalaridagi, vistavkadagi, komissiyadagi, konsignatorlardagi, yo`ldagi va boshқa tovarlarga bo`lish mumkin.

Egalik қilish quқuқiga ko`ra tovarlarni xususiy tovarlar, konsignatsion tovarlar, komission tovarlarga ajratish mumkin.

Tovarlarni sotishning asosan ikki usuli keng қo`llaniladi: ulgurji va chakana.

Ulgurji sotish –bu tovarlarni kelgusida boshқalarga sotish yoki iste`mol қilish uchun sotilishi. Ushbu savdo turini olib boruvchi xo`jalik yurituvchi sub`ektlar ulgurji savdo korxonalari deb ataladi. Ulgurji savdoning xarakterli xususiyatlariga қuyidagilar kiradi:

- Tovarlarni katta partiyalarda naқdsiz sotilishi;
- Qar bir sotish muomalasini albatta schyot-faktura bilan қat`iy rasmiylashtirilishi;
- Tovarlarni faқat omborxonalardan jo`natilishi;

Respublikamizda tovarlarni ulgurji sotilishi Vazirlar Maqkamasining 2002 yil 26 noyabrdagi 407-son қarori bilan tasdiқlangan «Ulgurji va chakana savdo faoliyatini қayd etish va olib borish tartibi tўғrisida Nizom» ga muvofiқ amalga oshirilishi lozim. Ushbu Nizomga muvofiқ ulgurji savdo bilan shuғullanish uchun ulgurji savdo korxonalari, shuningdek ulgurji savdo bilan shuғullanmoқchi bўlgan boshқa korxonalar eng kam ish qaқining 6000 miқdoridagi ustav kapitaliga ega bўlishi, shundan eng kam ish qaқining

2000 miқdoridagi mablaғlarni қayd etishgacha bank muassasasida ochilgan dastlabki qisob-kitob raқamiga pul mablaғlari bilan kiritgan bўlishlari, tovarlarni katta partiyada saқlash, saralash, ўrash, yuklash, tushirish imkonini beradigan xususiy omborxonalar, jiqozlar va boshқa moddiy-texnik vositalarga ega bўlishi, shuningdek maqalliy qokimlikning ruxsatnomasiga ega bўlishlari lozim.

CHakana sotish – bu tovarlarni oxirgi iste`molchiga sotish. Ushbu savdo turini olib boruvchi xo`jalik yurituvchi sub`ektlar chakana savdo korxonalari deb ataladi. CHakana savdo korxonalariga ovқatlanish korxonalari qam tenglashtiriladi. CHakana savdoning xarakterli xususiyatlariga қuyidagilar kiradi:

- Tovarlarni naқd pulga sotilishi;
- Tovarlarni savdo shaqobchalarida savdo ustamalari bilan birga qisobga olinishi;
- Tovarlarni naқdsiz mayda ulgurji sotilishini chegaralanganligi;
- Qar bir tovarning sotilishini qujjatli rasmiylashtirilmasligi, lekinda kassa apparati pattasi bilan sotish summasini қayd etilishi;

CHakana savdo faoliyatini olib borish respublikamizda Ўzbekiston Vazirlar Maqkamasining 2003 yil 13 fevraldagi 75-son қarori bilan tasdiқlangan «Ўzbekiston Respublikasida chakana savdo Қoidalari» tartibga solingan.

21- son BQMSda tovarlar qisobini olib borish uchun қuyidagi schyotlar tizimi ko`zda tutilgan:

- **2910 «Ombordagi tovarlar»** – ushbu schyot asosan ulgurji savdo va ovқatlanish korxonalarida tovarlarning saқlanish joylaridagi (omborlardagi) qolati va qarakatini aks ettirishga mo`ljallangan.
- **2920 «CHakana savdodagi tovarlar»** - ushbu schyot chakana savdo va ovқatlanish korxonalarida (magazinlar, kioskalar, bufet va boshқa shaqobchalardagi) tovarlarning qolati va qarakatini aks ettirishga mo`ljallangan.
- **2930 «Ko`rgazmadagi tovarlar»** - ushbu schyot ulgurji, chakana va ovқatlanish korxonalarining reklama қilish maқsadida ko`rgazmalar va yarmarkalarga қo`yilgan tovarlarini qolati va qarakatini aks ettirishga mo`ljallangan.
- **2940 «Vaқtincha foydalanishga beriladigan buyumlar»** – ushbu schyot maxsus shaqobchalar orқali to`lov asosida vaқtincha foydalanishga қo`yilgan buyumlarni qolati va qarakatini aks ettirishga mo`ljallangan.
- **2950 «Tovar bilan bo`lgan va bo`sh turgan idishlar»** -ushbu schyot tovar bilan birga bo`lgan va bo`sh turgan idishlarning qolati va qarakatini aks ettirishga mo`ljallangan.
- **2960 «Komission tartibda sotishga berilgan tovarlar»** –bu schyot maxsus shaqobchalarda komission tartibda sotishga berilgan tovarlarning qolati va qarakatini aks ettirishga mo`ljallangan.

• **2970 «Yo`ldagi tovarlar»** –bu schyot puli to`langan va ta`minotchidan jo`natilgan, lekinda korxonaga qali kelib tushmagan tovarlarni aks ettirishga mo`ljallangan.

• **2980 «Savdo ustamasi»** –bu schyot savdo va ovқatlanish korxonalarida tovarlarga қo`yilgan savdo ustamalarining qolati va qarakatini aks ettirishga mo`ljallangan.

• **2990 «Boshқa tovarlar»** –bu schyot yuқorida nomlari zikr etilgan schyotlarda aks ettirilmagan turli boshқa tovarlarni, masalan konsignatsiyaga berilgan tovarlarni, qisobga olish uchun mo`ljallangan.

YUқorida keltirilgan 2980 «Savdo ustamasi» schyotidan tashқari barcha boshқa schyotlar aktiv, doimiy schyotlar qisoblanadi, ularning debetida tovarlarning қoldiқi va ko`payishi, kreditida esa kamayishi aks ettiriladi. 2980 «Savdo ustamasi» schyoti kontraktiv schyot bo`lib, uning kreditida қoldiқ tovarlarga to`ғri keladigan savdo ustamalarining summasi va ularning ko`payishi, kreditida esa –savdo ustamalarini kamayishi aks ettiriladi. Savdo ustamalarining summasini tovarlarni sotilishi va boshқa chiқimlari natijasida kamayishi ushbu schyotning kreditida «қizil yozuv» bilan qam aks ettirilishi mumkin.

4-son BQMS ga muvofiқ tovarlarni qisobga olishning ikkita tizimi mavjud:

1.Davriy qisob tizimi – bu tizim chakana savdo va ovқatlanish shaqobchalariga taalluқli bo`lib, unda qar bir tovarning sotilishi қat`iy qujjatlashtirilmaydi, shu sababli sotilgan tovarlarning tannarxini qar bir qujjat asosida aniқlab bo`lmaydi. Ushbu tizimdagi korxonalar qisobot davri ichida tovarlarni sotib olinishini vaқtinchalik 9140 «Davriy qisobda tovar-moddiy boyliklarni sotib olish» schyotining debetida (kredit 6010 «Ta`minotchilar va pudratchilarchilarga to`lanadigan schyotlar» va boshқalar), tovarlarning davr boshidagi va davr oxiridagi қoldiқlaridagi farқni esa vaқtinchalik 9150 «Davriy qisobda tovar-moddiy boyliklar bo`yicha tuzatishlar» schyotining debetida (kredit 2910 «Ombordagi tovarlar») aks ettiradilar. Davr oxiridagi tovarlarning қoldiғi ushbu usulda faқat inventarizatsiya қilish yo`li bilan topiladi. Qisobot davr oxiriga kelib, yuқoridagi vaқtinchalik schyotlar 9910 «Oxirgi moliyaviy natija» schyotining debetiga yopiladi. Tovarlarning sotilishi ushbu usulda sotish baqosida қuyidagi yozuvlar bilan aks ettiriladi:

a) *Naқd sotilganda*

Debet 5010 «Kassa»

Kredit 9020 «Tovarlarni sotishdan olingan daromad»

b) *Naқdsiz sotilganda*

Debet 4010 «Xaridor va buyurtmachilarlardan olinadigan schyotlar»

Kredit 9020 «Tovarlarni sotishdan olingan daromad»

Qisobot davri oxirida tovarlarni sotishdan olingan daromad 9020 «Tovarlarni sotishdan olingan daromad» schyotining debetiga va 9910 «Oxirgi moliyaviy natija» schyotining kreditiga yopiladi.

2.Uzliksiz qisob tizimi –ushbu tizim omborxonalarda tovarlarning kelib tushushi va ketishi қat`iy qujjatlashtiriladigan ulgurji va ovқatlanish korxonalari uchun xos. Unda tovarlarning sotib olish baqosidagi қiymati 2910 «Ombordagi tovarlar» schyotining debetida va ularni sotib olish manbalari va usullarini ko`rsatuvchi schyotlarning kreditida (6010 «Ta`minotchilar va pudratchilarchilarga to`lanadigan schyotlar» va boshқalar) aks ettiriladi. Tovarlar sotilganda sotish baqosida korxona daromadiga olinadi (debet 5010 «Kassa», 4010«Xaridor va buyurtmachilarlardan olinadigan schyotlar» kredit 9020«Tovarlarni sotishdan olingan daromad»), bir vaқtning o`zida sotilgan tovarlarning tannarxi sotib olish baqosida qisobdan chiқariladi (debet 9120 «Sotilgan ovarlarning tannarxi» kredit 2910 «Ombordagi tovarlar»). Qisobot davri oxirida daromad va sotish tannarxini aks ettiruvchi schyotlar mos ravishda 9910 «Oxirgi moliyaviy natija» schyotining krediti va debetiga yopiladi.

Tovar-moddiy boyliklarni aks ettiruvchi schyotlarning (№ 2910-2990) debet va kreditida yuқorida keltirilgan operatsiyalardan tashқari boshқa қuyidagi xo`jalik muomalalari qam aks ettiriladi:

Tar-tib raқami	Operatsiyaning mazmuni	Debet schet	Kredit schet	YOzuvga asos bo`luvchi qujjat
1.	Tovarlarni ko`payishi: -ta`sischilardan olinganda -qisobdor shaxslardan olinganda -ishlab chiқarish tsexlari kelganda -tayyor maqsulot omboridan -materiallar qisobiga -ortiқchalar evaziga -bepul olinish evaziga -ichki almashuv evaziga -narxi oshirilganda -savdo ustamasi evaziga	2910-2990	4610 4230 2010 4010 1010 9390 9380 2910-2990, 6230 2980	Tovar qisoboti, Tovar-pul Qisoboti, Schyot-faktura, Nakladnoylar, Dalolatnoma va boshқa qujjatlar
2.	Tovarlarni kamayishi: -ishlab chiқarishga berilganda -materialga aylantirilganda	2010, 1010,	2910-2990	Qisobotlar, Dalolatnoma-lar, nakladnoy,

	-kamomad chiқganda -narxi pasaytirilganda -ichki almashuvga	5910, 3190, 2910- 2990		Schyot-faktura va boshқa qujjatlar

2910-2990 schyotlarda aks ettirilgan tovarlarning analitik qisobi moddiy javobgar shaxslar, saқlanish joylari, turlari, navi, baqosi va boshқa belgilari bo`yicha olib boriladi.

Ўz-ўzini sinash uchun test savol-javoblari

1.Tayyor maqsulotga kirmaydi

a) Non
b) Bulka
v) Un
g) Pechen’e

2.Қuyidagilarning қaysi biri to`ғri

a) Tayyor maqsulotning qisob baqosi bo`lib sotish baqosi qisoblanadi
b) Ma`muriyat binosining amortizatsiyasi maqsulot tannarxiga kiradi
v) Maqsulotlar tannarxi bo`yicha qisobga olinadi
g) Maqsulotlar foyda summasini o`z ichiga olgan baqoda qisobga olinadi

3.Қuyidagilarning қaysi biri to`ғri?

a) Debet 2810 Kredit 0610
b) Debet 2810 Kredit 2010
v) Debet 2810 Kredit6610
g) Debet 2810 Kredit 7510

4.Қuyidagilarni қaysi biri maqsulotni sotilishiga kirmaydi?

a) Maktabga yordam sifatida berilgan maqsulotlar
b) Ish qaқi evaziga berilgan maqsulot
v) Maqsulotning tabiiy kamayishi
g) Inventarga aylantirilgan maqsulot

5.Maqsulotni sotishdan olingan ҚҚS ushbu soliқni to`lovchi korxonada

a) Asosiy ishlab chiқarish xarajatiga kiradi

b) YOrdamchi ishlab chiқarish xarajatiga kiradi

v) Umumishlab chiқarish xarajatiga kiradi

g) Olinadigan schyotlar summasiga kiradi

6. **Tayyor maqsulotlar schyoti:**

a) Doimiy schyot

b) Passiv schyot

v) Tranzit schyot

g) Bunaқa schyot yo`қ.

7.Sotilgan maqsulotning tannarxi қaysi schyotning debetida aks ettiriladi?

a) 2010 –schyotning debetida

B) 2810 – schyotning debetida

V) 9010 – schyotning debetida

G) 9110 – schyotning debetida

8.Ўz tovari qisoblanmaydi

a) Ombordagi tovarlar

b) Vaқtinchalik saқlashga қabul қilingan tovarlar

v) CHakana savdo shaqobchalaridagi tovarlar

g) Konsignatsiyaga berilgan tovarlar

9.Қuyidagilarning қaysi biri to`ғri

a) Magazinda tovarlar sotish baqosida qisoblanadi

b) Magazinda tovarlar sotib olish baqosida qisoblanadi

v) Magazinda tovarlar ҚҚS bilan sotiladi

g) Magazinda tovarlar tannarxdan past narxda qisobga olinadi

10.Қuyidagilarning қaysi biri ombordagi tayyor maqsulotni magazinga berilishini to`ғri ifodalaydi?

a) Debet 2820 Kredit 2810

b) Debet 2920 Kredit 2810

v) Debet 2910 Kredit2820

g) Debet 2960 Kredit 2830

11.Қuyidagilarni қaysi biri tovarlarni sotilishiga kirmaydi?

a) Maktabga yordam sifatida berilgan tovarlar

b) Ish qaқi evaziga berilgan tovarlar

v) Қayta ishlovga berilgan tovarlar

g) Inventarga aylantirilgan tovarlar

12.Sotilgan tovarning tannarxi қaysi schyotning debetida aks ettiriladi?

a) 2010 –schyotning debetida

b) 2810 – schyotning debetida

v) 9120 – schyotning debetida

g) 9110 – schyotning debetida

Mavzuni o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi tўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *«Maqsulot (ish,xizmat)larni ishlab chiқarish va sotish xarajatlarining tarkibi qamda oxirgi moliyaviy natijalarni shakllantirish tўғrisida Nizom». Ўz.R. VM ning 1999 yil 5 fevraldagi 54-son қarori bilan tasdiқlangan.*
3. *Ulgurji va chakana savdo faoliyatini қayd etish va olib borish tartibi tўғrisida Nizom. ЎzyuR. VM ning 2002 yil 26 noyabrdagi 407- son қarori bilan tasdiқlangan.*
4. *Ўzbekiston Respublikasida chakana savdo Қoidalari. Ўz.R. VM ning 2003 yil 13 fevraldagi 75-son қarori bilan tasdiқlangan.*
5. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 475.*
6. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
7. *BQMS № 4 «Tovar-moddiy zaqiralar». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 28 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 486.*
8. *BQMS № 4 «Tovar-moddiy zaqiralar».ga ўzgartirishlar. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 20 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 486-1.*
9. *BXMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish ». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 833.*
10. *BXMS № 21 «Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy xo`jaligi buxgalteriya qisobining schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 23 oktyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1181.*
11. *Abdullaev A. Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T, «Minqoj» nashriyoti, 2002.*

12. *Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
13. Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.
14. Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999
15. Fulomova F.F. Buxgalteriya qisobi bo`yicha mustaқil o`rganish uchun қo`llanma.T., Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi» nashriyot uyi, 2000.

Ma`ruza 9. KASSADAGI VA QISOB-KITOB SCHYOTIDAGI PUL MABLAFLARINING QISOBI

(2 soat)

Ma`ruza rejasi

1. *Pul mablaғlarining turlari, moqiyati va ular qisobining vazifalari*
2. *Kassadagi pul mablaғlarining qisobi*
3. *Qisob-kitob schyotidagi pul mablaғlarining qisobi*

1.Pul mablaғlarining turlari, moqiyati va ular qisobining vazifalari

Korxonalar xo`jalik faoliyatida ishtirok etuvchi aktivlar ichida juda katta rolni pul mablaғlari o`ynaydi.

Pul mablaғlari deganda o`ta tez likvidlik xarakteriga ega bo`lgan, barcha munosabatlarda umumiy ekvivalent rolini o`ynaydigan, davlat tomonidan қoғozli va metalli ko`rinishda ma`lum қiymatlarda chiқariladigan maxsus tovar tushuniladi. Pulning jamiyatdagi o`rni u tomonidan bajariladigan қiymat o`lchovi, to`lov vositasi, muomala vositasi va jamғarish vositasi kabi funtsiyalarida yorқin namoyon bo`ladi.

Buxgalteriya qisobida pul mablaғlarini asosan ikkita belgisiga қarab, ya`ni ko`rinishi va turgan joyiga қarab, guruqlash va aks ettirish keng қo`llaniladi.

Ko`rinishiga ko`ra pul mablaғlari ikkiga bo`linadi:

• **Milliy valyutadagi pul mablaғlari** – bu davlat tomonidan metal va қoғozlarda қiymati ifodalangan, muomala, ayirboshlash, baqolashda umumiy ekvivalent rolini bajararuvchi maxsus bank belgilari. Pul belgilari bo`lib bizning mamalakatimizda so`m va tiyinlar qisoblanadi.

• **CHet el mamlakatlari pul mablaғlari** – bu o`zga davlatlarning metal va қoғozlarda қiymati ifodalangan, muomala, ayirboshlash, baqolashda umumiy ekvivalent rolini bajararuvchi maxsus bank belgilari. Ularga AҚSH dollari, Angliya funt sterlingi, EVRO va boshқalar mamlakatlarning milliy valyutalari kiradi. CHet elmamlakatlari valyutalaridan o`zaro qisob-kitoblarda foydalanish davlatlararo kelishuvlarga asosan amalga oshiriladi.

Turgan joyiga қarab pul mablaғlari қuyidagi guruqlarga bo`linadi:

• **Kassadagi pul mablaғlari** – bu korxonaning kunlik eqtiyojlari uchun zarur bo`lgan, turli maқsadlar va manbalardan kelib tushgan, belgilangan muddatlar va miқdorlargacha saқlanadigan kassadagi pul mablaғlari. Kassada saқlanishi mumkin bo`lgan pul mablaғlarining eng kichik miқdori kassa limiti deb ataladi va u korxona tomonidan aniқlanib, xizmat қiluvchi bank bilan tuzilgan shartnomada ko`rsatiladi.

• **Yo`ldagi pul mablaғlari** – bu korxona kassasidan bankga turli yo`llar bilan topshirilgan, masalan inkassatorlar orқali, aloқa bo`limi orқali, bankning kechki kassalari orқali, lekinda oyning oxirida qali qisob-kitob schyotiga kirim қilinganligi bank ko`chirmasi bilan tasdiқlanmagan pul mablaғlari. Pul mablaғlari qisob-kitob schyotiga kirim қilingan kundan boshlab ular yo`ldagi pul mablaғlari guruqidan chiқariladi.

• **Bankdagi pul mablaғlari** – bu korxonaning xizmat қiluvchi banklarda ochilgan depozit schyotlarida saқlanayotgan pul mablaғlari. Korxona bitta asosiy, qoqlagancha maxsus depozit schyotlarni xizmat қiluvchi banklarda ochishi va ularda o`z pul mablaғlarini saқlashi mumkin. CHet el valyutasi bilan muomalarga ega bo`lgan korxonalar xizmat қiluvchi banklarda bitta asosiy va qoqlagancha maxsus valyuta

schyotlarini, masalan, konvertatsiya uchun, konsignatsion tovarlar uchun va boshқa maқşadlar uchun, ochishlari mumkin.

Pul mablaғlari bo`yicha buxgalteriya qisobining asosiy vazifalari bo`lib қuyidagilar qisoblanadi:

- .Pul mablaғlari qolati va qarakati ustidan doimiy nazoratni olib borish;
- .Pul mablaғlarini kassadan o`z vaқtida bankga topshirishni nazorat қilish;
- Kassada pul mablaғlarining belgilangan minimal miқdoridan ko`p miқdoridagi pul mablaғlarini turib қolishiga yo`l қo`yilmaslikni nazorat қilish;
- Pul mablaғlaridan maқşadli foydalanishni nazorat қilish;
- Pul mablaғlari qarakatini o`z vaқtida va to`ғri tegishli qujjatlar bilan rasmiylashtirish;
- Pul mablaғlari bo`yicha moddiy javobgarlikni o`rnatish, moddiy javobgar shaxslarning faoliyatini doimiy nazorat қilib borish;
- Pul mablaғlarini butligini, talan-taroj bo`lib ketmasligini doimiy nazorat қilish, buning uchun ularni қonunda belgilangan muddatlarda ( qar oyda) inventarizatsiyasini o`tқazish va boshқalar.

2.Kassadagi pul mablaғlarining qisobi

Kassadagi pul mablaғlarining qisobi Ўzbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tasdiқlangan va Ўzbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 1998 yil 17 dekabrda 565-tartib raқami bilan rўyxatga olingan «YUridik shaxslar tomonidan kassa operatsiyalarini oshirish Қoidalari»ga va ularga kiritilgan ўzgartirishlar va қўshimchalarga muvofiқ olib boriladi. Ushbu me`yoriy qujjatga asosan xo`jalik yurituvchi sub`ektlar kassa xo`jaligini tashkil etishlari lozim. Kassa xo`jaligi o`z ichiga қuyidagi elementlarni oladi:

- Kassa bo`yicha moddiy javobgar shaxs, ya`ni kassir, u bilan moddiy javobgarlik to`ғrisida tuzilgan shartnoma;
- Tegishli xavfsizlik vositalari bilan ta`minlangan va jiqozlangan kassa xonasi. Ushbu xonaning eshik va derezalariga temir panjaralar o`rnatilgan bo`lishi, ichida temir seyflar, signalizatsiya va o`t o`chirish anjomlari bo`lishi zarur;
- Kassa bo`yicha qujjatlar tizimi, ya`ni kassa kitobi, kirim va chiқim kassa orderlari, ularni қayd etish jurnali va boshқalar.

Kassaga pul mablaғlari turli manbalardan kelib tushadi, masalan bankdan, savdo shaqobchalaridan, korxona xodimlaridan va boshқa manbalardan. Barcha qollarda pul mablaғlari kassaga «Kirim kassa orderi» qujjati asosida қabul қilinadi. Ushbu barcha

korxonalar uchun yagona shakl va mazmunga ega bo`lgan qujjat buxgalteriyada tuziladi, unga kirim va chiқim kassa orderlarini қayd etish jurnali bo`yicha tartib raқami beriladi. Kirim kassa orderi chap va o`ng tomonlarga bo`linadi. Uning chap tomoni kirim kassa orderi deb atalib, unda pul mablaғlarining kimdan, қachon, nima maқsadda va қancha miқdorda olinganligi ko`rsatiladi. Qujjatning o`ng tomoni kirim kassa orderiga kvitantsiya deb ataladi va unda qam chap tomondagi yozuvlar bir xil mazmunda aks ettiriladi. Kirim kassa orderi bosh qisobchi va pulni қabul қilib olgan kassir tomonidan imzolanadi. Qujjatning chap tomoni kassirda қoladi, o`ng tomoni esa pulni topshirgan shaxsga beriladi.

Kassadan pul mablaғlari turli maқsadlarda chiқim қilinadi, masalan ish qaқi, nafaқa, safar xarajatlari va boshқa maқsadlarda, shuningdek kelib tushgan savdo tushumi va boshқa maқsadlarda olingan pullar bankdagi korxonaning qisob-kitob schyotiga topshiriladi. Barcha qollarda pul mablaғlarining kassir bo`ynidan soқit etilishi «CHiқim kassa orderi» qujjati bilan rasmiylashtiriladi. Ushbu qujjat qam qamma korxonalar uchun yagona shakl va mazmunga ega. Unda қachon, kimga, nima uchun, қancha miқdorda pul berilganligi, olgan shaxsning qaқiқatda pulni қanday qujjat asosida olganligi to`ғrisida ma`lumotlar yoziladi. CHiқim kassa orderi korxona raqbari, bosh qisobchi, kassir va pulni olgan shaxs tomonidan imzolanadi. Qujjatlar sonini ko`paytirib yubormaslik uchun kassadan ish qaқi, mukofat pullari, nafaқalar, safar xarajatlari va boshқalar oldin kassadan қaydnomalar asosida berilishi, shundan so`ng ularning umumiy summasiga bitta chiқim kassa orderi tuzilishi mumkin. Bunday qollarda chiқim kassa orderlarida ushbu қaydnomalarning tartib raқamlari, қaydnomalarda esa – chiқim kassa orderining tartib raқami ko`rsatiladi. Barcha chiқim kassa orderlariga kirim va chiқim kassa orderlarini қayd etish jurnali bo`yicha tartib raқamlari beriladi.

Kirim va chiқim kassa orderlarida tuzatishlar, bo`yab yozishlar, bitta tartib raқamini takrorlanishi mumkin emas.

Kirim va chiқim kassa orderlari asosida kassir «Kassa kitobi»ni yuritadi. Ushbu kitob tikilgan, nomerlangan, korxona raqbari va bosh qisobchi tomonidan imzolangan va korxona muqri bilan tasdiқlangan bo`lishi lozim. Kitobning qar bir vaғi ikki қismdan iborat bo`lib, o`ng қismi chap қismining tagiga bukiladi, ular o`rtasiga nusxa o`tқazuvchi қoғoz қo`yiladi. Kassir kitobning chap қismiga davr boshiga kassadagi pul mablaғlarining қoldiғini, keyingi қatordan boshlab oldin kirim kassa orderlari bo`yicha қabul қilingan pul mablaғlarini, keyin esa chiқim kassa orderlari bo`yicha pul mablaғlarini chiқimini aloqida ustunchalarda ko`rsatadi. Barcha kirim va chiқim kassa orderlari yozilgach, kirim va chiқim summalari jamlanadi. Kitobning so`ngida kassir davr oxiriga kassada қolgan pul mablaғlarining қoldiғini, shu jumladan tarқatilmay қolingan ish qaқi summasini, yozadi. Kassa kitobining o`ng tomoni yirtib olinadi va qisobot sifatida barcha kirim va chiқim

qujjatlari bilan birga imzolanib buxgalteriyaga topshiriladi. Kassirning qisoboti buxgalter tomonidan tekshirib қabul қilinadi, qisobotning oxirgi қismida unga nechta kirim va chiқim qujjatlari kiritilganligi yoziladi va imzolanadi. Kassa kitobida qam boshқa kassa qujjatlari kabi bo`yab yozishlar, tuzatishlar mumkin emas. Buzilgan kassa kitobining varaқlari қayta yoziladi, buzilgan varaқlar kitobda saқlanishi kerak.

Buxgalteriyaga topshirilgan kassa qisoboti va unga ilova қilingan boshlanғich qujjatlar kassadagi pul mablaғlarining sintetik va analitik qisobi registrlarini (1-son jurnal-order va 1-son қaydnomani) yuritishga asos bo`ladi.

CHet el valyutasi bo`yicha kassa operatsiyalari yuz bergan qollarda, ularga doir muomalalar aloqida kassa kitobida қayd etiladi.

Kassadagi pul mablaғlarining sintetik qisobini yuritish uchun 21- son BQMS da 5010 «Milliy valyutadagi pul mablaғlari» va 5020 «CHet el valyutasidagi pul mablaғlari» schyotlar ko`zda tutilgan. Ushbu aktiv schyotlarning debet tarafida pul mablaғlarining қoldiқlari va davr maboynidagi kirimlari, kredit tarafida esa ularning chiқimlari aks ettiriladi. Ushbu schyotlar bo`yicha asosiy buxgalteriya yozuvlari қuyidagilardan iborat bo`ladi.

Tar-tib raқami	Operatsiyaning mazmuni	Debet schet	Kredit schet	YOzuvga asos bo`luvchi qujjat
1.	Pul mablaғlarining tushumi:			
	-bankdagi qisob-kitob schyotidan	5010-	5110	Kirim
	-valyuta schetidan	5020	5210	Kassa
	-ta`sischilardan olinganda		4610	Orderi
	-qisobdor shaxslardan olinganda		4220-	
			4230	
	-kredit olinganda		6810	
	-қarz olinganda		6820	
	- қaytarilmaydigan moliyaviy yordam		9380	
	-sotishdan olinganda			
			9010-	
	-xodimlardan қarzni қoplanishi		9030	
	-ortiқchalar evaziga		4730	
	-maқşadli mablaғlar		9390	
			8810-	
			8890	
2.	Pul mablaғlarini chiқimi:			
	-qisob-kitob schyotiga topshirilsa	5110	5010-	CHiқim kassa

	-valyuta schetiga topshirilsa	5210	5020	orderi
	-kredit қaytarilsa	6810		
	-қarz қaytarilsa	6820		
	-ish qaқi berilsa	6710-6720		
	-safar xarajatlari bo`yicha қarz berilsa			
	-xo`jalik zaruriyatlariga berilsa	6970		
	-ish qaқi qisobidan avans berilsa	9420		
	-safar xarajatlari uchun avans	4210		
	-nafaқa berilsa	4220		
	-kelgusi davr uchun sarflansa	6520		
	-inkassatorlarga topshirilsa	3110-3190		
	-kamomad chiқsa	5710		
		4730		

Kassada turli pulli ekvivalentlar (markalar, biletlar, yo`llanmalar va boshқalar) saқlanishi mumkin. Bunday pulli ekvivalentlarning qisobi maqsus 5610 « Pulli ekvivalentlar» schyotida qisobga olinadi.

3.Qisob-kitob schyotidagi pul mablaғlarining qisobi

Korxonalarning bo`sh turgan pul mablaғlari bankda ochilgan qisob-kitob schyotida saқlanadi. Qisob- kitob schyoti korxona tashkil etilgan vaқtda tanlab olingan bank muassasalaridan birida ochiladi. Qisob-kitob schyotini ochish uchun bank muassasiga ariza bilan chiқiladi va unga қuyidagi qujjatlar ilova қilinadi:

- Maqalliy qokimiyatning korxonani davlat ro`yxatidan o`tқazilganligi to`ғrisida қarorining nusxasi;
- Korxonaning natariusdan tasdiқlangan ustavi;
- Natariusdan tasdiқlangan ta`sis shartnomasi;
- Korxona bo`yicha birinchi va ikkinchi shaxslarning imzolarini namunalari kartochkasi.

Korxona va bank o`rtasida xizmat ko`rsatish bo`yicha shartnoma tuziladi, unda tomonlarning quқuқ va majburiyatlari, javobgarliklari, xizmatlar uchun to`lanadigan to`lovning miқdori, saқlanadigan pul mablaғlari uchun bank to`laydigan foizlar va boshқa jiqatlar aks ettiriladi. SHartnomaga muvofiқ bankda korxonaga 20 ta raқamdan iborat

bo`lgan shaxsiy schyot ochiladi, ushbu schyot korxonaning bankdagi qisob-kitob schyotining raқamini bildiradi. Barcha bank operatsiyalariga doir qujjatlarda korxona o`zining ushbu qisob-kitob schyoti raқamini, bankning nomi va kodini ko`rsatishi shart bo`ladi.

Korxonaning qisob-kitob schyotiga pul mablaғlari naқd va naқdsiz yo`llar bilan kelib tushadi. Naқd pullar qisob-kitob schyotiga korxonaning o`zi tomonidan topshiriladi. Buning uchun kassir yoki pul topshirish vakolati berilgan boshқa shaxs bankda maxsus “Naқd pul topshirishga e`lon” qujjatini to`ldiradi. Ushbu qujjat uch қismdan iborat: birinchi қismi naқd pul topshirishga e`lon deb ataladi, ikkinchi қismi kvitantsiya va uchinchi қismi order deb ataladi. Qujjatning barcha қismlari bir xil mazmundagi yozuvlarga ega bo`ladi, ya`ni ularda qisob-kitob schyotining raқami, nima uchun va қancha pul topshirilayotganligi, shuningdek pulni topshirgan shaxsning familiyasi, ismi-sharifi va imzosi aks ettiriladi. Pul bank kassasiga topshirilgach, topshiruvchi shaxsning қo`liga imzolangan va muqr bilan tasdiқlangan kvitantsiya beriladi, e`lon va order bankda қoladi. Oxirgi qujjat qam bank ko`chirmasi bilan ilova sifatida korxonaga қaytib keladi.

Naқdsiz yo`l bilan pul mablaғlari korxonaning qisob-kitob schyotiga boshқa korxonalardan, davlat organlaridan, bankning o`zidan kelib tushushi mumkin. Bunday pul mablaғlari bankda korxonaning qisob-kitob schyotiga to`lov topshiriқnomalari, elektron avizo, memorial-orderlar asosida kiritiladi.

Korxona qisob-kitob schyotidan pul mablaғlari naқd va naқdsiz yo`llar bilan chiқim қilinadi. Pul mablaғlarini naқd olish uchun korxona bank tomonidan shartnomaga muvofiқ chek daftarchasi bilan ta`minlanadi. Ushbu daftarchaning qar bir varaғi ikki қismdan iborat bo`lib, chap қismi koreshok, o`ng қismi esa chek deb ataladi. Daftarchaga kiritilgan cheklarning tartib raқamlari bosmaxona usulida oldindan yozilgan bo`ladi. Naқd pullar korxonaga chek asosida beriladi. CHekning yuza қismida pul olish vakolati berilgan shaxsning familiyasi, ismi-sharifi, olinishi kerak bo`lgan summaning miқdori ko`rsatiladi, chek raqbar va bosh qisobchi tomonidan imzolanadi va korxona muqri bilan tasdiқlanadi. CHekning orқa tarafida olinayotgan pul mablaғlarining miқdori maқsadlari bo`yicha aks ettiriladi, shuningdek pul oluvchi shaxsning imzosi va pasport bo`yicha ma`lumotlari , uning imzosini tasdiқlovchi raqbar va bosh qisobchining imzolari ko`rsatiladi. CHek bankda, uning koreshogi chek daftarchasida қoladi. CHek daftarchasida bo`yab va tuzatib yozishlar mumkin emas, ularga қo`yiladigan imzolar qam bankga berilgan imzo namunalaridan farқ қilmasligi kerak. Bu talablarga javob bermaydigan cheklar bank tomonidan қabul қilinmaydi va buzilgan qisoblanadi, ularni қaytadan rasmiylashtirish, buzilgan cheklarni daftarchaga қaytadan elimlab қo`yish lozim. To`liқ foydalanilgan chek daftarchalari bankga topshiriladi va uning o`rniga yangi chek daftarchasi sotib olinadi.

Korxona qisob-kitob schyotidan pul mablaғlari nақdsiz yo`l bilan boshқa korxonalarga, davlat organlariga o`tқazib beriladi, shuningdek bankning o`zi orқali shartnoma shartlariga ko`ra ko`rsatilgan xizmatlar uchun ushlab қolinadi. Pul mablaғlarini nақdsiz chiқim қilishga asos bo`lib to`lov topshiriқnomalari, inkasso topshiriқnomalari, bankning memorial orderlari qisoblanadi.

**To`lov topshiriқnomasi** – bu korxona tomonidan bankga ma`lum bir summani boshқa yuridik shaxslarga olingan aktivlar, bajarilgan ishlar, ko`rsatilgan xizmatlar uchun, shunigdek korxonaning davlat organlari oldidagi majburiyatlarini to`lash uchun bergan yozma guvoqnomasi. Barcha korxonalar uchun yagona shakl va mazmunga ega bo`lgan ushbu qujjatda uning tartib raқami, tuzilgan sanasi, to`lovchi va oluvchi korxonalarning nomlarii, bank rekvizitlari, soliқ to`lovchi sifatidagi rekvizitlari, o`tқaziladigan summaning miқdori, o`tқazish maқsadi va unga asos bo`luvchi qujjatning tartib raқami va sanasi ko`rsatiladi. To`lov topshiriқnomasi korxona raqbari va bosh qisobchi tomonidan imzolanadi va korxona muqri bilan tasdiқlanadi.

Inkasso topshiriқnomasi – bu bank muassasasiga soliқ idorasi, yo`l fondi va boshқa majburiy to`lovlarni yiғuvchi organlar tomonidan korxonaning ruxsatisiz uning qisob-kitob schyotidan o`tқazib berish uchun kelib tushgan yozma topshiriқnoma.

Memorial –orderlar – bu bank muassasaning ko`rsatgan xizmatlari uchun korxonaning qisob-kitob schyotidan o`ndirib olgan summalarini tasdiқlovchi qujjat.

Bank muassasasi barcha kirim va chiқim qujjatlari asosida shartnomada ko`rsatilgan muddatlarda korxonaga qisob-kitob schyotidan ma`lum bir davr uchun ko`chirma beradilar. Ko`chirmada davr boshi va ixiriga qisob –kitob schyotidagi pul mablaғlarining қoldiғi, shu davrdagi barcha kirim va chiқimlarning summalari qujjatlar asosida ko`rsatiladi. Bank ko`chirmasiga chekdan tashқari barcha kirim va chiқimga guvoqlik beruvchi qujjatlar ilova қilinadi. Bank ko`chirmalari korxona buxgalteriyasida qisob-kitob schyotidagi pul mablaғlarining sintetik va analitik qisob registrlarini yuritishga asos bo`ladi.

Qisob kitob schyotidagi pul mablaғlarining sintetik qisobi 5110 « Qisob-kitob schyoti»da britiladi. Ushbu aktiv schyotning debet tarafida pul mablaғlarining қoldiғi va ko`payishi, kredit tarafida esa kamayishi aks ettiriladi. Ayrim qollarda bank tuzilgan shartnomaga muvofiқ mijozning iltimosiga ko`ra qisob –kitob schyotidan unda mavjud bo`lgan summadan ko`p bo`lgan summani chiқim қilishi mumkin. Bunday qollarda qisob-kitob schyotining қoldiғi vaқtincha kreditda bo`lib қoladi va u korxonaning bank oldidagi kreditorlik қarzini ifodalaydi. Ushbu kreditorlik қarzi ***overdraft*** deb ataladi.

Qisob -kitob schyoti bo`yicha asosiy xo`jalik operatsiyalariga қuyidagi buxgalteriya yozuvlari қilinadi.

Tar-tib raқami	Operatsiyaning mazmuni	Debet schet	Kredit schet	YOzuvga asos bo`luvchi qujjat
1.	Pul mablaғlarining tushumi:			
	-korxona kassasidan tushganda	5110	5010	CHiқim kassa
	-valyuta schetidan tushganda		5210	Orderi, bank
	-xaridorlardan avans tushganda		6310	ko`chirmalari va
	-xaridorlardan қarz kelib tushsa		4010	ularga ilova
	-ta`sischilardan olinganda		4610	қilingan
	-ta`minotchilardan қaytarilganda		6010	qujjatlar
	-kredit olinganda		6810	
	-қarz olinganda		6820	
	-қaytarilmaydigan moliyaviy yordam kelib tushganda		9380	
	-byudjetdan kelib tushganda		6410	
	-ijtimoiy suғurta organlaridan kelib tushganda		6520	
	-maқsadli mablaғlar kelib tushganda		8810-	
	-maxsus schetlardan kelib tushganda		8890	
	-қisқa muddatli investitsiyalar		5500	
	қiymati kelib tushganda		5810-	
	-inkassator summasida ortiқcha summalar aniқlanganda		5820	
			9390	
2.	Pul mablaғlarini chiқimi:			
	-korxona kassasiga kelib tushganda	5010	5110	Bank
	-valyuta schetiga topshirilsa	5210		ko`chirmalari va
	-kredit қaytarilsa	6810		ularga ilova
	-қarz қaytarilsa	6820		қilingan
	-ta`minotchiga avans o`tқazilganda	4310-4330		boshlanғich qujjatlar
	-ta`minotchiga қarz o`tқazilsa	6010		
	-xaridorga avans қaytarilsa	6310		
	-byudjetga avans o`tқazilsa	4410		
	-byudjetga қarz o`tқazilsa	6410		
	-ijtimoiy suғurta uchun o`tқazilsa	6520		
	-majburiy to`lovlar o`tқazilsa	6520		
	-kelgusi davr uchun sarflansa	3110-		

		3190		
	-depozit schyotlarga o`tқazilsa	5890		
	-xayriya sifatida o`tқazilsa	9430		
	-ta`sis badali sifatida kiritilsa	0600		
	-maxsus schyotlarga o`tқazilsa	5500		

Ўz-ўzini sinash uchun test savol-javoblari

1.Kassa xo`jaligi uchun ma`sul

a) Kassir
b) Bosh qisobchi
v) Raqbar
g) Kadrlar bo`yicha inspektor

2.Қuyidagilarning қaysi biri to`ғri

a) Pul mablaғlari milliy valyutada qisobga olinadi
b) Pul mablaғlari chet el valyutasida qisobga olinadi
v) Pul mablaғlari qar ikkala valyutada balansda aks ettiriladi
g) Pul mablaғlari qoqlagan valyutada qisobga olinadi

3.Қuyidagilarning қaysi birida sotishdan olingan daromadni ifodalaydi?

a) Debet 5010 Kredit 4010
b) Debet 5010 Kredit 9020
v) Debet 5110 Kredit 5010
g) Debet 5110 Kredit 4010

4.Қuyidagilarni қaysi biri qisob-kitob schyotidan pul mablaғlarini korxonaning ruxsatisiz o`ndirib olishi mumkin?

a) Xaridorlar
b) Xodimlar
v) Davlat organlari
g) Ta`sischilar

Mavzuni o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi tўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 475.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 12 «Moliyaviy investitsiyalarning qisobi» Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 16 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 596.*
5. *BXMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish ». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 833.*
6. *BXMS № 21 «Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy xo`jaligi buxgalteriya qisobining schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 23 oktyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1181.*
7. *YUridik shaxslar tomonidan kassa operatsiyalarini yuritish Қoidalari.Ўz.R. Adliya Vazirligi tomonidan 1998 yil 17 dekabrda rўyxatdan ўtgan, №565.*
8. *Ўzbekiston Respublikasida naқd pulsiz qisob –kitoblar tўғrisida Nizom. Ўz..R. Adliya Vazirligi tomonidan 2002 yil 15 aprelda rўyxatga olingan, № 1122.*
9. *Abdullaev A. Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T, «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
10. *Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
11. *Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.*
12. *Zavalishina I.A. Buxgalterskiy uchet po novomu. Izd.dom «Mir ekonomiki i prava», Tashkent. 2003*
13. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*
14. *Fulomova F.F. Buxgalteriya qisobi bo`yicha mustaқil o`rganish uchun қo`llanma.T., Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi» nashriyot uyi, 2000.*

Ma`ruza 10. VALYUTA VA BOSHҚA SCHYOTLARDAGI PUL MABLAFLARINING QISOBI
(2 soat)

Ma`ruza rejasi

1. Valyuta schyotidagi pul mablaғlarining qisobi
2.Bankdagi boshқa schyotlardagi pul mablaғlari va pulli ekvivalentlarining qisobi
3.Қisқa muddatli investitsiyalarning qisobi

1.Valyuta schyotidagi pul mablaғlarining qisobi

Valyuta schyotini ochishga asos bo`lib tashқi iқtisodiy faoliyatni yuritishga berilgan ruxsatnoma (litsenziya) , korxona ustavi, maqalliy qokimiyatdan davlat ro`yxatidan o`tganlik to`ғrisida қaror va boshқa tegishli qujjatlar qisoblanadi.

Valyuta schyotidagi pul mablaғlarining qisobi 5210 «Mamlakat ichidagi valyuta schyotlari» va 5220 « CHet eldagi valyuta schyotlari» da yuritiladi. Ushbu valyuta schyotlarini yuritish qisob-kitob schyotini yuritish tartibiga to`liқ o`xshaydi. Faқat farқ shundaki, valyuta schyotlari ikki birlikda, ya`ni chet el valyutasi va milliy valyutalarda yuritiladi. Bank valyuta schyotlaridagi pul mablaғlarining qolati va qarakatini faқat chet el valyutasida qisobini yuritadi va chet el valyutasida ifodalangan valyuta schyotlaridan ko`chirmani beradi. Korxona esa valyuta schyotlaridagi pul mablaғlarini qam chet el valyutalarida, qam ularni Markaziy bank e`lon қilgan rasmiy kurslar bo`yicha milliy valyutaga o`tқazilgan qolda qisobga oladi. Buxgalteriya balansi va moliyaviy qisobotning boshқa shakllarida chet el valyutalari faқat milliy valyuta qisobida aks ettiriladi.

CHet el valyutalarining kelib tushishi va chiқimi operatsiyalar yuz bergan sanadagi rasmiy kurslar bo`yicha qisobga olinadi. Kelib tushgan sanadan boshlab mavjud chet el valyutalari bo`yicha rasmiy kurslarni o`zgarishi sanasiga kurslar o`rtasidagi farқlar vujudga keladi. Agar kurslar o`sish tomonga o`zgargan bo`lsa mavjud chet valyutalari bo`yicha korxona ijobiy kurs farқlaridan daromadga ega bo`ladi. Agar kurs pasayish tomonga o`zgargan bo`lsa mavjud chet valyutalari bo`yicha korxona salbiy kurs farқlaridan zarar ko`rgan bo`ladi.

Valyuta schyotlari bo`yicha asosiy xo`jalik operatsiyalariga қuyidagi buxgalteriya yozuvlari қilinadi.

Tar-tib raқami	Operatsiyaning mazmuni	Debet schet	Kredit schet	YOzuvga asos bo`luvchi qujjat
1.	Pul mablaғlarining tushumi: -korxona kassasidan tushganda -xaridorlardan avans tushganda -xaridorlardan қarz kelib tushsa -ta`sischilardan olinganda -ta`minotchilardan қaytarilganda -kredit olinganda -қarz olinganda -қaytarilmaydigan moliyaviy yordam kelib tushganda -maқsadli mablaғlar kelib tushganda -inkassator summasida ortiқcha summalar aniқlanganda -ijobiy kurs farқlariga	5210- 5220	 5010 6310 4010 4610 6010 6810 6820 9380 8810- 8890 9390 9540	 CHiқim kassa orderi, bank ko`chirmalari va ularga ilova қilingan qujjatlar
2.	Pul mablaғlarini chiқimi: -korxona kassasiga kelib tushganda -kredit қaytarilganda -қarz қaytarilganda -ta`minotchiga avans o`tқazilganda -ta`minotchiga қarz o`tқazilsa -xaridorga avans қaytarilsa -kelgusi davr uchun sarflansa -xayriya sifatida o`tқazilsa -ta`sis badali sifatida kiritilsa -valyuta sotilganda -salbiy kurslar farқiga	 5020 6810 6820 4310- 4330 6010 6310 3110- 3190 9430 0600 9220 9630	5210- 5220	 Bank ko`chirmalari va ularga ilova қilingan boshlanғich qujjatlar

Valyuta schyotlaridagi pul mablaғlarining analitik qisobi bank muassasalarida ochilgan schyotlar bo`yicha yuritiladi.

2. Bankdagi boshқa schyotlardagi pul mablaғlari, pulli ekvivalentlar va yo`ldagi pul mablaғlarining qisobi

Korxonalarning pul mablaғlari kassa, qisob-kitob va valyuta schyotlaridan tashқari yana қuyidagi boshқa aktiv schyotlarda qam qisobga olinadi.

• **5510 «Akkreditivlar» -** bu schyotda bank muassasalarida korxonaning u yoki bu mijozi bilan qisob-kitoblarni olib borish uchun ochilgan schyotlaridagi pul mablaғlarining qolati va qarakati aks ettiriladi. Akkredetiv schyotlar қisқa muddatlarga korxonaning mablaғlari yoki bank kreditlari qisobidan ochilishi mumkin, bunda қuyidagi buxgalteriya yozuvlari қilinadi:

Debet 5510 «Akkreditivlar»

Kredit 5110»Qisob-kitob schyoti», 5210 «Mamlakat ichidagi valyuta schyotlari», 5220 «CHet ellardagi valyuta schyotlari», 6810 « Қisқa muddatli bank kreditlari» .

Akkredetiv schyotlar ulardagi mablaғlarning ishlatilishi bilan, shuningdek ishlatilmay қolgan mablaғlarni tashkil etilgan manbasini aks ettiruvchi schyotga қaytarilishi bilan yopiladi, ya`ni:

Debet 6010 «Ta`minotchi va pudratchilar bilan qisob-kitoblar», 5110»Qisob-kitob schyoti», 5210 «Mamlakat ichidagi valyuta schyotlari», 5220 «CHet ellardagi valyuta schyotlari», 6810 « Қisқa muddatli bank kreditlari» .

Kredit 5510 «Akkreditivlar»

• **5520 «CHek daftarchalari» -** bu schyotda korxonaning u yoki bu mijozlari bilan qisob-kitoblarni chek daftarchalari asosida olib borish uchun ochilgan maxsus deponent schyotlaridagi pul mablaғlarining qolati va qarakati aks ettiriladi. Ushbu schyotlar qam akkredetiv schyotlar kabi қisқa muddatlarga korxonaning mablaғlari yoki bank kreditlari qisobidan ochilishi mumkin, bunda қuyidagi buxgalteriya yozuvlari қilinadi:

Debet 5520 «CHek daftarchalari»

Kredit 5110»Qisob-kitob schyoti», 5210 «Mamlakat ichidagi valyuta schyotlari», 5220 «CHet ellardagi valyuta schyotlari», 6810 « Қisқa muddatli bank kreditlari» .

CHek daftarchalari schyotlari ulardagi mablaғlarning ishlatilishi bilan, shuningdek ishlatilmay қolgan mablaғlarni tashkil etilgan manbasini aks ettiruvchi schyotga қaytarilishi bilan yopiladi, ya`ni:

Debet 6010 «Ta`minotchi va pudratchilar bilan qisob-kitoblar», 6990 «Boshқa majburiyatlar», 5110»Qisob-kitob schyoti», 5210 «Mamlakat ichidagi valyuta schyotlari», 5220 «CHet ellardagi valyuta schyotlari», 6810 « Қisқa muddatli bank kreditlari».

Kredit 5510 «CHek daftarchalari»

• **5530 «Boshқa maxsus schyotlar»** -ushbu aktiv schyot korxonaning maxsus maқsadlar uchun oldindan rezerv қilib to`planadigan, keyin esa o`sha maқsadlarda sarflanadigan mablaғlarini aks ettirish uchun mo`ljallangan. Bunday schyotlar bo`lib, masalan, konvertatsiya schyoti, konsignatsion tovarlardan olingan tushumlar schyoti, kapital қuyilmalar schyoti va boshқalar qisoblanadi. Ushbu schyotlarning debetida mablaғlarning rezerv қilinganligi, kreditida esa ularning ishlatilganligi aks ettiriladi.

• **5610 «Pulli ekvivalentlar»** – ushbu aktiv schyotda sotib olingan aloқa bo`limlarining markalari, yo`l pattalari, sanatoriya yo`llanmalari va boshқa pulli qujjatlarning qolati va qarakati ( ko`payishi debetida, kamayishi esa kreditida) aks ettiriladi.

• **5710 « Yo`ldagi pul mablaғlari» -** ushbu aktiv schyotda korxonaning sotishdan olingan va inkassatorlarga, aloқa bo`limlariga, bankning kechki kassalariga topshirilgan pul mablaғlari qolati va qarakati (ko`payishi debetida, kamayishi esa kreditida) aks ettiriladi.

3. Қisқa muddatli investitsiyalarning qisobi

Қisқa muddatli investitsiyalar qisobini yuritish uchun yangi schetlar rejasida kўzda tutilgan schyotlarning tavsifi қisқacha қuyidagilardan iborat.

5810 «Қimmatli қoғozlar» scheti bir yil muddatgacha aktsiyalarga, davlatning foizli obligatsiyalariga va boshқa қimmatli қoғozlarga kiritilgan mablaғlarni aks ettirishga mўljallangan. Ushbu schetda sotib olingan қimmatli қoғozlar dastlab sotib olish baqosida kўrsatiladi. Қaytarib berish yoki sotish vaқtida ularning қiymati nominal қiymatiga etқaziladi. Ўrtadagi farқ қimmatli қoғozlar bўyicha qisoblangan xarajatlar va daromadlarni aks ettiruvchi schetlar bilan regulirovka қilinadi.

5830 « Қisқa muddatga berilgan қarzlar» scheti bir yilgacha muddat bilan boshқa korxonalarga pul mablaғlari kўrinishida berilgan қarzlarni qisobga olishga mўljallangan. Ushbu schetning debetida berilgan қarzlar, kreditida esa қarzlarni қaytarilishi kўrsatiladi.

5890 « Boshқa joriy investitsiyalar» scheti bankning turli depozit schetlariga қўyilgan mablaғlar aks ettirishga mўljallangan. Uning debetida depozit schyotlarga қўyilgan mablaғlar, kreditida esa қaytarib olingan mablaғlar kўrsatiladi.

Қisқa muddatli investitsiyalarni schetlarda aks ettirilishi

№	Operatsiyaning mazmuni	Debet	Kredit	Asos	Summa

		schet	schet		
1.	Қimmatli қoғozlarni sotib olish	5810	5010, 5110	CHiқim kassa orderi, bank kўchirmasi	1000000
2.	Қimmatli қoғozlarni aktivlarni berish evaziga sotib olish	5810	9010, 9210, 9220	SHartnoma, schet-faktura	500000
3.	Қisқa muddatli қarzlarni pul bilan berilishi	5830	5010, 5110, 5210	SHartnoma, chiқim kassa orderi, bank kўchirmasi	600000
4.	Қisқa muddatli қarzlarni moddiy boyliklar bilan berilishi	5830	9010, 9020, 9210, 9220	SHartnoma, schet-faktura	2000000
5.	Depozit schetni ochilishi	5890	5010, 5110, 5210	SHartnoma, chiқim kassa orderi, bank kўchirmasi	300000
6.	Қisқa muddatli investitsiyalarni қaytarilishi	5010, 5110, 5210, 0120-0190 1010-1090 1210, 2810 2910-2990	5810, 5830, 5890	SHartnoma, kassa, bank xujjatlari, schet-faktura	4400000
7.	Қisқa muddatli investitsiyalarni uzoқ muddatli investitsiyalarga ўtқazish	0610-0690	5810-5890	SHartnoma	4400000

Ўz-ўzini sinash uchun test savol-javoblari

1. Valyuta kursi farқlarini kim aniқlaydi?

a) Kassir
b) Bank xodimi
v) Buxgalter
g) Direktor

2. Pul mablaғlari schyotlari:

a) Doimiy schyotlar
b) Passiv schyotlar
v) Tranzit schyotlar
g) Kontrpassiv schyotlar.

3. Depozit schyotga қo`yilgan pul mablaғlari қaysi schyotning debetida aks ettiriladi?

a) 5010 –schyotning debetida
b) 5110 – schyotning debetida
v) 5890 – schyotning debetida
g) 5530 – schyotning debetida

Mavzuni o`rganish uchun tavsiya etiladigan me`yoriy xujjatlar va davriy adabiyotlar

1. *Ўzbekiston Respublikasining buxgalteriya qisobi tўғrisida қonuni. 1996 yil 30 avgustda қabul қilingan.*
2. *Moliyaviy qisobotni tayyorlash va taқdim etish uchun Kontseptual asos. Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 475.*
3. *BQMS № 1 «Qisob siyosati va moliyaviy qisobot». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1998 yil 14 avgustda ro`yxatdan o`tgan, № 474.*
4. *BQMS № 12 «Moliyaviy investitsiyalarning qisobi» Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 16 yanvarda ro`yxatdan o`tgan, № 596.*
5. *BXMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil қilish va o`tқazish ». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 833.*
6. *BXMS № 21 «Xo`jalik yurituvchi sub`ektlar moliyaviy xo`jaligi buxgalteriya qisobining schyotlar rejasi va uni қo`llash bo`yicha yo`riқnoma». Ўz.R. Adliya Vazirligidan 2002 yil 23 oktyabrda ro`yxatdan o`tgan, № 1181.*
7. *YUridik shaxslar tomonidan kassa operatsiyalarini yuritish Қoidalari.Ўz.R. Adliya Vazirligi tomonidan 1998 yil 17 dekabrda rўyxatdan ўtgan, №565.*

8. *Ўzbekiston Respublikasida nақd pulsiz qisob –kitoblar tўғrisida Nizom. Ўz..R. Adliya Vazirligi tomonidan 2002 yil 15 aprelda rўyxatga olingan, № 1122.*
9. *Abdullaev A. Қayumov I. Buxgalteriya qisobi. T, «Minqoj» nashriyoti, 2002.*
10. *Bobojonov O. Moliyaviy qisob. T., «SHarқ», 2000.*
11. *Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy qisob. T., «Moliya», 2002.*
12. *Zavalishina I.A. Buxgalterskiy uchet po novomu. Izd.dom «Mir ekonomiki i prava», Tashkent. 2003*
13. *Umarova M., eshboev Ў., Axmadjonov Қ. Buxgalteriya qisobi, T., Meqnat, 1999*
14. *Fulomova F.F. Buxgalteriya qisobi bo`yicha mustaқil o`rganish uchun қo`llanma.T., Iқtisodiyot va quқuқ dunyosi» nashriyot uyi, 2000.*

Uzbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 2002 yil 27 dekabrdagi 140-sonli Buyrugiga 1-Ilova.
Prilojenie 1 k Prikazu Ministerstva FinansovRespubliki Uzbekistan ot 27 dekabrya 2002 goda № 140

BUXGALTERIYA BALANSI – 1-SONLI SHAKL

_____20 _____ yilga
na _____ 20 _____ goda

Korxona,tashkilot _____
Predpriyatie,organizatsiya
Tarmok(faoliyat turi)_____
otrasl'(vid deyatel'nosti)
Tashkiliy-xukukiy shakli_____
organizatsionno-pravovaya forma

BUXGALTERSKIY BALANS – FORMA № 1

	Kodlar Kodi
BXUT buyicha 1-shakl Forma №1 po OKUD	0710001
KTUT buyicha po OKPO	
XXTUT buyicha po OKONX	
TXSHT buyicha po OKPO	

Mulkchilik shakli_____ Forma sobstvennosti	MSHT buyicha po KFS
Vazirlik, idora va boshkalar _____ Ministerstva, vedomstva i drugie	DBIBT buyicha po SOOGU
Solik tulovchining identifikatsion rakami Identifikatsionniy nomer nalogoplatel'shika	STIR INN
Xudud Territoriya	MXOBT SOATO
Manzilgox _____ Adres	Junatilgan sana Data visilki
Ulchov birligi, ming sum Edinitsa izmereniya, tis.sum Adres	Kabul kilingan sana Data polucheniya
	Takdim kilish muddati Srok predstavleniya

Kursatkichlarning nomi *Naimenovanie pokazateley*	*Satr kodi* *Kod str*	*Xisobot davri boshiga* *Na nachalo otchetnogo goda*	*Xisobot davri oxiriga* *Na konets otchetnogo perioda*
1	2	3	4
A K T I V			
I. Uzok muddatli aktivlar **I. Dolgosrochnie aktivi**			
Asosiy vositalar : **Osnovnie sredstva:**			
Boshlangich (kayta tiklash) kiymat (0100,0300) Pervonachal'naya (vosstanovitel'naya) stoimost' (0100,0300)	010		
Eskirish summasi (0200) Summa iznosa (0200)	011		
Koldik (balans) kiymati 010-011 Ostatochnaya (balansovaya) stoimost' 010-011	012		
Nomoddiy aktivlar : **Nematerial'nie aktivi :**			
Boshlangich kiymati (0400) Pervonachal'naya stoimost' (0400)	020		
Amortizatsiya summasi (0500) Summa amortizatsii (0500)	021		
Koldik (balans) kiymati 020-021 Ostatochnaya (balansovaya) stoimost' 020-021	022		
Uzok muddatli investitsiyalar, jami (040+050+060+070+080), shu jumladan **Dolgosrochnie investitsii, vsego (040+050+060+070+080), v tom chisle**	030		
Kimmatli kogozlar (0610) TSennie bumagi (0610)	040		
SHu`ba xujalik jamiyatlariga investitsiyalar (0620) Investitsii v dochernie xozyaystvennie obshestva (0620)	050		
Karam xujalik jamiyatlariga investitsiyalar (0630) Investitsii v zavisimie xozyaystvennie obshestva (0630)	060		
CHet el sarmoyasiga ega tashkilotlarga investitsiyalar (0640) Investitsii v predpriyatiya s inostrannim kapitalom (0640)	070		

Kursatkichlarning nomi *Naimenovanie pokazateley*	*Satr kodi* *Kod str*	*Xisobot davri boshiga* *Na nachalo otchetnogo goda*	*Xisobot davri oxiriga* *Na konets otchetnogo perioda*
1	2	3	4
Boshka uzok muddatli investitsiyalar (0690) Prochie dolgosrochnie investitsii (0690)	080		
Urnatilgan asbob-uskunalar (0700) Oborudovanie k ustanovke (0700)	090		
Kapital kuyilmalar (0800) Kapital'nie vlojeniya (0800)	100		
Uzok muddatli debitorlik karzlari (0910,0920,0930,0940) Dolgosrochnaya debitorskaya zadoljennost' (0910,0920,0930,0940)	110		

SHundan: muddati utgan Iz nee: prosrochennaya	111		
Uzok muddatli kechiktirilgan xarajatlar (0950,0960,0990) Dolgosrochnie otsrochennie rasxodi (0950,0960,0990)	120		
I-bulim buyicha jami 012+022+030+090+100+110+120 **Itogo po razdelu I 012+022+030+090+100+110+120**	130		
II. Joriy aktivlar **II. Tekushie aktivi**			
Tovar-moddiy zaxiralari, jami (150+160+170+180) shu jumladan: **Tovarno-material'nie zapasi, vsego (150+160+170+180), v tom chisle:**	140		
Ishlab chikarish zaxiralari (1000,1100,1500,1600) Proizvodstvennie zapasi (1000,1100,1500,1600)	150		
Tugallanmagan ishlab chikarish (2000,2100,2300,2600,2700) Nezavershennoe proizvodstvo (2000,2100,2300,2600,2700)	160		
Tayer maxsulot (2800) Gotovaya produktsiya (2800)	170		
Tovarlar (2900 dan 2980 ning ayirmasi) Tovari (2900 za minusom 2980)	180		
Kelgusi davr xarajatlari (3100) Rasxodi budushix periodov (3100)	190		
Kechiktirilgan xarajatlar (3200) Otsrochennie rasxodi (3200)	200		
Debitorlar, jami (220+230+240+250+260+270+280+290+300+310) **Debitori, vsego (220+230+240+250+260+270+280+290+300+310)**	210		
SHundan: muddati utgan Iz nee: prosrochennaya	211		
Xaridor va buyurtmachilarning karzlari (4000 dan 4900 ning ayirmasi) Zadoljennost' pokupateley i zakazchikov (4000 za minusom 4900)	220		
Ajratilgan bulinmalarning (4110) Zadoljennost' obosoblennix podrazdeleniy (4110)	230		
SHu`ba va karam xujalik jamiyatlarining karzi (4120) Zadoljennost' dochernix i zavisimix xozyaystvennix obshestv (4120)	240		
Xodimlarga berilgan bunaklar (4200) Avansi, vidannie personalu (4200)	250		
Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga berilgan bunaklar (4300) Avansi, vidannie postavshikam i podryadchikam (4300)	260		
Byudjetga solik va yigilmalar buyicha bunak tulovlari (4400) Avansovie plateji po nalogam i sboram v byudjet (4400)	270		
Maksadli davlat jamgarmalari va sugurtalar buyicha bunak tulovlari (4500) Avansovie plateji v gosudarstvennie tselevie fondi i po straxovaniyu (4500)	280		
Ta`sischilarning ustav kapitaliga ulushlar buyicha karzlar (4600) Zadoljennost' uchrediteley po vkladam v ustavniy kapital (4600)	290		
Xodimlarning boshka operatsiyalar buyicha karzlari (4700) Zadoljennost' personala po prochim operatsiyam (4700)	300		
Boshka debitorlarlik karzlari (4800) Prochie debitorskie zadoljennosti (4800)	310		
Pul mablaglari, jami (330+340+350+360), shu jumladan: **Denejnie sredstva, vsego (330+340+350+360), v tom chisle:**	320		
Kassadagi pul mablaglari (5000) Denejnie sredstva v kasse (5000)	330		

Kursatkichlarning nomi *Naimenovanie pokazateley*	*Satr kodi* *Kod str*	*Xisobot davri boshiga* *Na nachalo otchetnogo goda*	*Xisobot davri oxiriga* *Na konets otchetnogo perioda*
1	2	3	4
Xisoblashish schetidagi pul mablaglari (5100) Denejnie sredstva na raschetnom schete (5100)	340		
CHet el valyutalaridagi pul mablaglari (5200) Denejnie sredstva v inostrannoy valyute (5200)	350		
Boshka pul mablaglari va ekvivalentlari (5500,5600,5700) Prochie denejnie sredstva i ekvivalenti (5500,5600,5700)	360		
Kiska muddatli investitsiyalar (5800) Kratkosrochnie investitsii (5800)	370		

Boshka joriy aktivlar (5900) Prochie tekushie aktivi (5900)	380		
II-bulim buyicha jami (140+190+200+210+320+370+380) **Itogo po razdelu II (140+190+200+210+320+370+380)**	390		
Balans aktivi buyicha jami 130+390 **Vsego po aktivu balansa 130+390**	400		
PASSIV			
I. Uz mablaglari manbalari **I. Istochniki sobstvennix sredstv**			
Ustav kapitali (8300) Ustavniy kapital (8300)	410		
Kushilgan kapitali (8400) Dobavlenniy kapital (8400)	420		
Rezerv kapitali (8500) Rezervniy kapital (8500)	430		
Sotib olingan xususiy aktsiyalar (8600) Vikuplennie sobstvennie aktsii (8600)	440		
Taksimlanmagan foyda (koplanmangan zarar) (8700) Neraspredelennaya pribil' (nepokritiy ubitok) (8700)	450		
Maksadli tushumlar (8800) TSelevie postupleniya (8800)	460		
Kelgusi davr xarajatlari va tulovlari uchun rezervlar (8900) Rezervi predstoyashix rasxodov i platejey (8900)	470		
I-bulim buyicha jami (410+420+430+440+450+460+470) **Itogo po razdelu I (410+420+430+440+450+460+470)**	480		
II. Majburiyatlar **II. Obyazatel'stva**			
Uzok muddatli majburiyatlar, jami (500+510+520+530+540+550+560+570+580+590) **Dolgosrochnie obyazatel'stva, vsego (500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)**	490		
SHu jumladan: uzok muddatli kreditorlik karzlari (500+520+540+560+590) V tom chisle: dolgosrochnaya kreditorskaya zadoljennost' (500+520+540+560+590)	491		
SHundan: muddati utgan uzok muddatli kreditorlik karzlari Iz nee: prosrochennaya dolgosrochnaya kreditorskaya zadoljennost'	492		
Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga uzok muddatli karz (7000) Dolgosrochnaya zadoljennost' postavshikam i podryadchikam (7000)	500		
Ajratilgan bulinmalarga uzok muddatli karz (7110) Dolgosrochnie zadoljennost' obosoblennim podrazdeleniyam (7110)	510		
SHu`ba va karam xujalik jamiyatlariga uzok muddatli karz (7120) Dolgosrochnaya zadoljennost' dochernim i zavisimim xozyaystvennim obshestvam (7120)	520		
Uzok muddatli kechiktirilgan daromadlar (7210,7220,7230) Dolgosrochnie otsrochennie doxodi (7210,7220,7230)	530		
Solik va majburiy tulovlar buyicha uzok muddatli kechiktirilgan majburiyatlar (7240) Dolgosrochnie otsrochennie obyazatel'stva po nalogam i obyazatel'nim platejam (7240)	540		
Boshka uzok muddatli kechiktirilgan majburiyatlar (7250,7290) Prochie dolgosrochnie otsrochennie obyazatel'stva (7250,7290)	550		

Kursatkichlarning nomi *Naimenovanie pokazateley*	*Satr kodi* *Kod str*	*Xisobot davri boshiga* *Na nachalo otchetnogo goda*	*Xisobot davri oxiriga* *Na konets otchetnogo perioda*
1	2	3	*4*
Xaridorlar va buyurtmachilardan olingan bunaklar (7300) Avansi, poluchennie ot pokupateley i zakazchikov (7300)	560		
Uzok muddatli bank kreditlari (7810) Dolgosrochnie bankovskie krediti (7810)	570		
Uzok muddatli karzlar (7820,7830,7840) Dolgosrochnie zaymi (7820,7830,7840)	580		
Boshka uzok muddatli kreditorlik karzlari (7900) Prochie dolgosrochnie kreditorskie zadoljennosti (7900)	590		
Joriy majburiyatlar, jami **(610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+730+740+750+760)** **Tekushie obyazatel'stva, vsego** **(610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+730+740+750+760)**	600		

SHu jumladan: joriy kreditorlik karzlar (610+630+650+670+680+690+700+710+720+760) V tom chisle: tekushaya kreditorskaya zadoljennost' (610+630+650+670+680+690+700+710+720+760)	601		
SHundan: muddati utgan joriy kreditorlik karzlari Iz nee: prosrochennaya tekushaya kreditorskaya zadoljennost'	602		
Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga karzlar (6000) Zadoljennost' postavshikam i podryadchikam (6000)	610		
Ajratilgan bulinmalarga karz (6110) Zadoljennosti obosoblennim podrazdeleniyam (6110)	620		
SHu`ba va karam xujalik jamiyatlariga karzlar (6120) Zadoljennost' dochernim i zavisimim xozyaystvennim obshestvam (6120)	630		
Kechiktirilgan daromadlar (6210,6220,6230) Otsrochennie doxodi (6210,6220,6230)	640		
Solik va majburiy tulovlar buyicha kechiktirilgan karzlar (6240) Otsrochennie obyazatel'stva po nalogam i obyazatel'n. platejam (6240)	650		
Boshka kechiktirilgan majburiyatlar (6250,6290) Prochie otsrochennie obyazatel'stva (6250,6290)	660		
Olingan bunaklar (6300) Poluchennie avansi (6300)	670		
Byudjetga tulovlar buyicha karzlar (6400) Zadoljennost' po platejam v byudjet (6400)	680		
Sugurtalar buyicha karzlar (6510) Zadoljennost' po straxovaniyu (6510)	690		
Maksadli davlat jamgarmalariga tulovlar buyicha karzlar (6520) Zadoljennost' po platejam v gosudarstvennie tselevie fondi (6520)	700		
Ta`sischilarga bulgan karzlar (6600) Zadoljennost' uchreditelyam (6600)	710		
Mexnatga xak tulash buyicha karz (6700) Zadoljennost' po oplate truda (6700)	720		
Kiska muddatli bank kreditlari (6810) Kratkosrochnie bankovskie krediti (6810)	730		
Kiska muddatli karzlar (6820,6830,6840) Kratkosrochnie zaymi (6820,6830,6840)	740		
Uzok muddatli majburiyatlarning joriy kismi (6950) Tekushaya chast' dolgosrochnix obyazatel'stv (6950)	750		
Boshka kreditorlik karzlari (6950 dan tashkari 6900) Prochie kreditorskie zadoljennosti (6900 dan tashkari 6950)	760		
II-bulim buyicha jami (490+600) **Itogo po razdelu II (490+600)**	770		
Balansning passivi buyicha jami 480+770 **Vsego po passivu balansa 480+770**	780		

BALANSDAN TASHKARI SCHETLARDA XISOBGA OLINADIGAN KIYMATLIKLARNING MAVJUDLIGI TUGRISIDA MA`LUMOT

SPRAVKA
O NALICHII TSENNOSTEY, UCHITIVAEMIX NA ZABALANSOVIX SCHETAX

Kursatkichlarning nomi *Naimenovanie pokazateley*	*Satr kodi* *Kod str*	*Xisobot davri boshiga* *Na nachalo otchetnogo goda*	*Xisobot davri oxiriga* *Na konets otchetnogo perioda*
1	2	3	4
Kiska muddatli ijaraga olingan asosiy vositalar (001) Osnovnie sredstva, poluchennie po kratkosrochnoy arende (001)	790		
Mas`ul saklashga kabul kilingan tovar-moddiy kiymatliklar (002) Tovarno-material'nie tsennosti, prinyatie na otvetstvennoe xranenie (002)	800		

Kayta ishlashga kabul kilingan materiallar (003) Materiali, prinyatie v pererabotku (003)	810		
Komissiyaga kabul kilingan tovarlar (004) Tovari, prinyatie na komissiyu (004)	820		
Urnatish uchun kabul kilingan uskunalar (005) Oborudovanie, prinyatoe dlya montaja (005)	830		
Kat`iy xisobot blankalari (006) Blanki strogoy otchetnosti (006)	840		
Tulovga kobiliyatsiz debitorlarning zararga xisobdan chikarilgan karzi (007) Spisannaya v ubitok zadoljennost' neplatejesposobnix debitorov (007)	850		
Olingan majburiyat va tulovlarning ta`minoti (008) Obespechenie obyazatel'stv i platejey – poluchennie (008)	860		
Berilgan majburiyatlar va tulovlarning ta`minoti (009) Obespechenie obyazatel'stv i platejey – vidannie (009)	870		
Uzok muddatli ijara shartnomasiga asosan berilgan asosiy vositalar (010) Osnovnie sredstva, sdannie po dogovoru dolgosrochnoy arendi (010)	880		
Ssuda shartnomasi buyicha olingan mulklar (011) Imushestvo, poluchennoe po dogovoru ssudi (011)	890		
Kelgusi davrlarda solik solinadigan bazadan chikariladigan xarajatlar (012) Rasxodi, isklyuchaemie iz nalogooblagaemoy bazi sleduyushix periodov (012)	900		
Vaktinchalik solik imtiyozlari (turlari buyicha((013) Vremennie nalogovie l'goti (po vidam) (013)	910		
Foydalanishdagi inventar va xujalik jixozlari (014) Inventar' i xozyaystvennie prinadlejnosti v ekspluatatsii (014)	920		

Raxbar _____
Rukovoditel'

Bosh buxgalter _____
Glavniy buxgalter

2-Ilova
Prilojenie № 2

MOLIYAVIY NATIJALAR TUGRISIDA XISOBOT – 2-SONLI SHAKL
OTCHET O FINANSOVIX REZUL'TATAX – FORMA № 2

20___ yil 1 yanvardan 1 _____gacha
s 1 yanvarya po 1_____ 20 _____goda

		Kodlar Kodi
	BXUT buyicha 2-shakl Forma №1 po OKUD	0710002
Korxona,tashkilot _____ Predpriyatie,organizatsiya	KTUT buyicha po OKPO	
Tarmok(faoliyat turi)_____ otrasl'(vid deyatel'nosti)	XXTUT buyicha po OKONX	
Tashkiliy-xukukiy shakli_____ organizatsionno-pravovaya forma	TXSHT buyicha po OKPO	
Mulkchilik shakli_____ Forma sobstvennosti	MSHT buyicha po KFS	
Vazirlik, idora va boshkalar _____ Ministerstva, vedomstva i drugie	DBIBT buyicha po SOOGU	

Solik tulovchining identifikatsion rakami — STIR
Identifikatsionniy nomer nalogoplatel'shika — INN
Xudud — MXOBT
Territoriya — SOATO
Manzilgox _____ — Junatilgan sana
Adres — Data visilki
Ulchov birligi, ming sum — Kabul kilingan sana
Edinitsa izmereniya, tis.sum Adres — Data polucheniya
Takdim kilish muddati
Srok predstavleniya

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazateley	Satr kodi Kod stroki	Utgan yilning shu davrida Za sootvetstvuyushiy period proshlogo goda		Xisobot davrida Za otchetniy period	
		Daromadlar (foyda) Doxodi (pribil')	Xarajatlar (zarar) Rasxodi (ubitok)	Daromadlar (foyda) Doxodi (pribil')	Xarajatlar (zarar) Rasxodi (ubitok)
1	2	3	4	5	6
Maxsulot (tovar, ish va xizmat) larni sotishdan tushgan tushum CHistaya viruchka ot realizatsii produktsii (tovarov, rabot i uslug)	010		X		X
Sotilgan maxsulot (tovar, ish va xizmat) larning tannarxi Sebestoimost' realizovannoy produktsii (tovarov, rabot i uslug)	020	X		X	
Maxsulot (tovar, ish va xizmat) larni sotishning yalpi foydasi (zarari) 010-020 Valovaya pribil' (ubitok) ot realizatsii produktsii (tovarov, rabot i uslug) 010-020	030				
Davr xarajatlari, jami (050+060+070+080), shu jumladan: Rasxodi perioda, vsego (050+060+070+080), v tom chisle:	040	X		X	
Sotish xarajatlari Rasxodi po realizatsii	050	X		X	
Ma`muriy xarajatlar Administrativnie rasxodi	060	X		X	
Boshka operatsion xarajatlar Prochie operatsionnie rasxodi	070	X		X	
Kelgusida solikka tortiladigan bazadan chikariladigan xisobot davri xarajatlari Rasxodi otchetnogo perioda, isklyuchaemie iz nalogooblagaemoy bazi v budushem	080	X		X	
Asosiy faoliyatning boshka daromadlari Prochie doxodi ot osnovnoy deyatel'nosti	090		X		X
Asosiy faoliyatning foydasi (zarari) 030-040+090 Pribil' (ubitok) ot osnovnoy deyatel'nosti 030-040+090	100				
Moliyaviy faoliyatning daromadlari, jami (120+130+140+150+160), shu jumladan: Doxodi ot finansovoy deyatel'nosti, vsego (120+130+140+150+160), v tom chisle:	110		X		X
Dividendlar shaklidagi daromadlar Doxodi v vide dividendov	120		X		X
Foiz shaklidagi daromadlar Doxodi v vide protsentov	130		X		X

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazateley	Satr kodi Kod stroki	Utgan yilning shu davrida Za sootvetstvuyushiy period proshlogo goda		Xisobot davrida Za otchetniy period	
		Daromadlar (foyda) Doxodi (pribil')	Xarajatlar (zarar) Rasxodi (ubitok)	Daromadlar (foyda) Doxodi (pribil')	Xarajatlar (zarar) Rasxodi (ubitok)
1	2	3	4	5	6
Uzok muddatli ijara (moliyaviy lizing) dan daromadlar Doxodi ot dolgosrochnoy arendi (finansoviy lizing)	140		X		X
Valyuta kursi farkidan daromadlar Dodoxi ot valyutnix kursovix raznits	150		X		X
Moliyaviy faoliyatning boshka daromadlari Prochie doxodi ot finansovoy deyatel'nosti	160		X		X
Moliyaviy faoliyat buyicha xarajatlar, jami (180+190+200+210), shu jumladan: Rasxodi po finansovoy deyatel'nosti, vsego (180+190+200+210), v tom chisle:	170	X		X	

Foizlar shaklidagi xarajatlar Rasxodi v vide protsentov	180	X		X	
Uzok muddatli ijara (moliyaviy lizing) buyicha foizlar shaklidagi xarajatlar Rasxodi v vide protsentov po dolgosrochnoy arende (finansovomu lizingu)	190	X		X	
Valyuta kursi farkidan zararlar Ubitki ot valyutnix kursovix raznits	200	X		X	
Moliyaviy faoliyat buyicha boshka xarajatlar Prochie rasxodi po finansovoy deyatel'nosti	210	X		X	
Umumxujalik faoliyatining foydasi (zarari) 100+110-170 Pribil' (ubitok) ot obshexozyaystvennoy deyatel'nosti 100+110-170	220				
Favkulotdagi foyda va zararlar CHrezvichaynie pribili i ubitki	230				
Daromad (foyda) soligi tulangunga kadar foyda (zarar) 220+/-230 Pribil' (ubitok) do uplati naloga na doxodi (pribil') 220+/-230	240				
Daromad (foyda) soligi Nalog na doxodi (pribil')	250	X		X	
Foydadan boshka soliklar va yigimlar Prochie nalogi i sbori ot pribili	260	X		X	
Xisobot davrining sof foydasi (zarari) 240-250-260 CHistaya pribil' (ubitok) otchetnogo perioda 240-250-260	270				

BYUDJETGA TULOVLARNING TUGRISIDAGI MA`LUMOT
SPRAVKA O PLATEJAX V BYUDJET

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazateleya	Satr kodi № stroki	Xisob buyicha tulanadi Prichitaetsya po raschetu	Xakikatda tulangan Fakticheski vneseno
Daromad (foyda) soligi (281+282), shu jumladan: Nalog na doxodi (pribil') (281+282), v tom chisle:	280		
YUridik shakxslardan S yuridicheskix lits	281		
Jismoniy shaxslardan S fizicheskix lits	282		
YAlpi tushumdan olinadigan yagona solik Ediniy nalog v valovoy viruchki	290		
Belgilangan daromaddan olinadigan yagona solik Ediniy nalog na vmenenniy doxod	300		
YAgona er soligi Ediniy zemel'niy nalog	310		
YAgona solik Ediniy nalog	320		
Kushilgan kiymat soligi Nalog na dobavlennuyu stoimost'	330		
Aktsiz soligi Aktsizniy nalog	340		
Er osti boyliklaridan foydalanganlik uchun solik Nalog za pol'zovanie nedrami	350		
Ekologiya soligi Ekologicheskiy nalog	360		
Suv reserslaridan foydalanganlik uchun solik Nalog za pol'zovanie vodnimi resursami	370		

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazateleya	Satr kodi № stroki	Xisob buyicha tulanadi Prichitaetsya po raschetu	Xakikatda tulangan Fakticheski vneseno
Import buyicha bojxona boji Importnie tamojennie poshlini	380		
Mol-mulk soligi Nalog na imushestvo	390		
Er soligi Zemel'niy nalog	400		
Infrastrukturani rivojlantirish soligi Nalog na razvitie infrastrukturi	410		
Boshka soliklar Prochie nalogi	420		
Maxalliy byudjetga yigimlar Sbori v mestniy byudjet	430		
Byudjetga tulovlarning kechiktirilganligi uchun moliyaviy jazolar Finansovie sanktsii za prosrochennie plateji v byudjet	440		
Jami byudjetga tulovlar summasi (280 dan 440 satrgacha, 281 va 282 satrlardan tashkari) **Vsego summa platejey v byudjet (str. s 280 po 440 krome str. 281 i 282)**	450		

Raxbar _____ Bosh buxgalter _____
Rukovoditel' Glavniy buxgalter

3-Ilova
Prilojenie № 3

ASOSIY VOSITALAR XARAKATI TUGRISIDAGI XISOBOT – 3-SONLI SHAKL
OTCHET O DVIJENII OSNOVNIX SREDSTV – FORMA № 3

_____20 _____ yil uchun
za _____20_____ god

	BXUT buyicha 3-shakl Forma №3 po OKUD	Kodlar Kodi
		0710003
Korxona,tashkilot _____ Predpriyatie,organizatsiya	KTUT buyicha po OKPO	
Tarmok(faoliyat turi)_____ otrasl'(vid deyatel'nosti)	XXTUT buyicha po OKONX	
Tashkiliy-xukukiy shakli_____ organizatsionno-pravovaya forma	TXSHT buyicha po OKPO	
Mulkchilik shakli_____ Forma sobstvennosti	MSHT buyicha po KFS	
Vazirlik, idora va boshkalar _____ Ministerstva, vedomstva i drugie	DBIBT buyicha Po SOOGU	

Solik tulovchining identifikatsion rakami
Identifikatsionniy nomer nalogoplatel'shika
Xudud
Territoriya
Manzilgox _____
Adres
Ulchov birligi, ming sum
Edinitsa izmereniya, tis.sum Adres

STIR
INN
MXOBT
SOATO
Junatilgan sana
Data visilki
Kabul kilingan sana
Data polucheniya
Takdim kilish muddati
Srok predstavleniya

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazatelya	Satr kodi Kod str.	Boshlangich (kayta tiklash) kiymati Pervonachal'naya (vosstanovitel'naya) stoimost'				Jamgarilgan eskirish Nakoplenniy iznos				Koldik kiymati Ostatochnaya stoimost'	
		Yil boshiga koldik Ostatok na nachalo goda	Kelib tushgan Postuplenie	CHikib ketgan Vibitie	Yil oxiriga koldik Ostatok na konets goda	Yil boshiga koldik Ostatok na nachalo goda	Kelib tushgan Postuplenie	CHikib ketgan Vibitie	Yil oxiriga koldik Ostatok na konets goda	Yil boshiga Na nachalo goda	Yil oxiriga Na konets goda
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Er Zemlya	010										
Erni obodonlashtirish Blagoustroystvo zemli	020										
Uzok muddatli ijara (moliyaviy lizing) shartnomasi buyicha olingan asosiy vositalarni obodonlashtirish Blagoustroystvo osnovnix sredstv, poluchennix po dogovoru dolgosrochnoy arendi (finansovogo lizinga)	030										
Bino Zdaniya	040										
Inshoot Soorujeniya	050										
Uzatish moslamalari Peredatochnie ustroystva	060										
Mashina va uskunalar Mashini i oborudovanie	070										
Mebel va ofis jixozlari Mebel' i ofisnoe oborudovanie	080										

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazatelya	Satr kodi Kod str.	Boshlangich (kayta tiklash) kiymati Pervonachal'naya (vosstanovitel'naya) stoimost'				Jamgarilgan eskirish Nakoplenniy iznos				Koldik kiymati Ostatochnaya stoimost'	
		Yil boshiga koldik Ostatok na nachalo goda	Kelib tushgan Postuplenie	CHikib ketgan Vibitie	Yil oxiriga koldik Ostatok na konets goda	Yil boshiga koldik Ostatok na nachalo goda	Kelib tushgan Postuplenie	CHikib ketgan Vibitie	Yil oxiriga koldik Ostatok na konets goda	Yil boshiga Na nachalo goda	Yil oxiriga Na konets goda
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Komp'yuter jixozlari va xisoblash texnikasi Komp'yuternoe oborudovanie i vichislitel'naya texnika	090										

Transport vositalari Transportnie sredstva	100										
Ishchi xayvonlar Rabochiy skot	110										
Maxsuldor xayvonlar Produktivniy skot	120										
Kup yillik usimliklar Mnogoletnie nasajdeniya	130										
Boshka asosiy vositalar Prochie osnovnie sredstva	140										
Konservatsiya kilingan asosiy vositalar Zakonservirovannie osnovnie sredstva	150										
Uzok muddatli ijara (moliyaviy lizing) ga olingan asosiy vositalar Osnovnie sredstva, poluchennie v dolgosrochnuyu arendu (finansoviy lizing)	160										
Jami asosiy vositalar (010 satrdan 160 satrgacha), shundan: Vsego osnovnix sredstv (s str. 010 po str. 160), iz nix:	170										
Ishlab chikarish Proizvodstvennie	171										
Noishlab chikarish Neproizvodstvennie	172										
MA`LUMOT UCHUN: SPRAVOCHNO:											
Yil davomida sotib olingan asosiy vositalar, jami (181+182+183), shu jumladan: Priobretennie osnovnie sredstva v techenie goda, vsego (181+182+183), v tom chisle:	180										
Uz mablaglari xisobiga Za schet sobstvennix sredstv	181										
Bank krediti xisobiga Za schet kreditov banka	182										
Boshka karzga olingan mablaglar xisobiga Za schet drugix zaemnix sredstv	183										
Tugallanmagan kurilish Nezavershennoe stroitel'stvo	190										

Raxbar Bosh buxgalter
Rukovoditel' _____ Glavniy buxgalter _____

4-Ilova
Prilojenie № 4

PUL OKIMLARI TUGRISIDAGI XISOBOT – 4-SONLI SHAKL
OTCHET O DENEJNIX POTOKAX – FORMA № 4

_____20 _____ yil uchun
za _____20_____ god

	Kodlar Kodi
BXUT buyicha 4-shakl Forma №4 po OKUD	0710004
KTUT buyicha po OKPO	
XXTUT buyicha po OKONX	
TXSHT buyicha po OKPO	
MSHT buyicha po KFS	
DBIBT buyicha Po SOOGU	
STIR INN	
MXOBT SOATO	

Korxona,tashkilot _____
Predpriyatie,organizatsiya
Tarmok(faoliyat turi)_____
otrasl'(vid deyatel'nosti)
Tashkiliy-xukukiy shakli_____
organizatsionno-pravovaya forma
Mulkchilik shakli_____
Forma sobstvennosti
Vazirlik, idora va boshkalar _____
Ministerstva, vedomstva i drugie
Solik tulovchining identifikatsion rakami
Identifikatsionniy nomer nalogoplatel'shika
Xudud
Territoriya

Manzilgox _____ Junatilgan sana
Adres Data visilki
Ulchov birligi, ming sum Kabul kilingan sana
Edinitsa izmereniya, tis.sum Adres Data polucheniya
Takdim kilish muddati
Srok predstavleniya

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazateley	Satr kodi Kod str.	Kirim Prixod	CHikim Rasxod
1	2	3	4
Operatsion faoliyat **Operatsionnaya deyatel'nost'**			
Maxsulot (tovar, ish va xizmat) larni sotishdan kelib tushgan pul mablaglari Denejnie postupleniya ot realizatsii produktsii (tovarov, rabot i uslug)	010		
Material, tovar, ish va xizmatlar uchun mol etkazib beruvchilarga tulangan pul mablaglari Denejnie viplati postavshikam za materiali, tovari, raboti i uslugi	020		
Xodimlarga va ular nomidan tulangan pul mablaglari Denejnie plateji personalu ot ix imeni	030		
Operatsion faoliyatning boshka pul tushumlari va tulovlari Drugie denejnie postupleniya i viplati ot operatsionnoy deyatel'nosti	040		
Jami: operatsion faoliyatning sof pul kirimi/chikimi (010-020-030+/-040) **Itogo: chistiy denejniy pritok/ottok ot operatsionnoy deyatel'nosti** (010-020-030+/-040)	050		
Investitsiya faoliyati **Investitsionnaya deyatel'nost'**			
Asosiy vositalarni sotib olish va sotish Priobretenie i prodaja osnovnix sredstv	060		
Nomoddiy vositalarni sotib olish va sotish Priobretenie i prodaja nematerial'nix aktivov	070		
Uzok va kiska muddatli investitsiyalarni sotib olish va sotish Priobretenie i prodaja dolgosrochnix i kratkosrochnix investitsiy	080		
Investitsion faoliyatning boshka pul tushumlari va tulovlari Drugie denejnie postupleniya i viplati ot investitsionnoy deyatel'nosti	090		
Jami: investitsion faoliyatning sof pul kirimi/chikimi (060+/-070+/-080+/-090) **Itogo: chistiy denejniy pritok/ottok ot investitsionnoy deyatel'nosti** (060+/-070+/-080+/-090)	100		
Moliyaviy faoliyat **Finansovaya deyatel'nost'**			
Olingan va tulangan foizlar Poluchennie i viplachennie protsenti	110		

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazateley	Satr kodi Kod str.	Kirim Prixod	CHikim Rasxod
1	2	3	4
Olingan va tulangan dividendlar Poluchennie i viplachennie dividendi	120		
Aktsiya chikarishdan yoki xususiy kapital bilan boglik bulgan boshka instrumentlardan kelgan pul tushumlari Denejnie postupleniya ot vipuska aktsiy ili drugix instrumentov, svyazannix s sobstvennim kapitalom	130		
Xususiy aktsiyalar sotib olingandagi pul tulovlari Denejnie viplati pri vikupe sobstvennix aktsiy	140		
Uzok va kiska muddatli kredit va karzlar buyicha pul tushumlari va tulovlari Denejnie postupleniya i viplati po dolgosrochnim i kratkosrochnim kreditam i zaymam	150		
Uzok muddatli ijara (moliyaviy lizing) buyicha pul tushumlari va tulovlari Denejnie postupleniya i plateji po dolgosrochnoy arende (finansovomu lizingu)	160		
Moliyaviy faoliyatning boshka pul tushumlari va tulovlari Drugie denejnie postupleniya i viplati ot finansovoy deyatel'nosti	170		
Jami: moliyaviy faoliyatning sof pul kirimi/chikimi (110+/-120+130-140+/-150+/-160+/-170) **Itogo: chistiy denejniy pritok/ottok ot finansovoy deyatel'nosti** (110+/-120+130-140+/-150+/-160+/-170)	180		

Solikka tortish **Nalogooblojenie**			
Tulangan daromad (foyda) soligi Uplachenniy nalog na doxod (pribil')	190		
Tulangan boshka soliklar Uplachennie prochie nalogi	200		
Jami: tulangan soliklar (190+200) **Itogo: uplachennie nalogi** (190+200)	210		
Jami: moliyaviy-xujalik faoliyatning sof pul kirimi/chikimi (050+/-100+/-180-210) Itogo: chistiy denejniy pritok/ottok ot finansovo-xozyaystvennoy deyatel'nosti (050+/-100+/-180-210)	220		
Yil boshidagi pul mablaglari **Denejnie sredstva na nachalo goda**	230		
Yil oxiridagi pul mablaglari **Denejnie sredstva na konets goda**	240		

CHET eL VALYUTASIDAGI PUL MABLAGLARINING XARAKATI TUGRISIDA MA`LUMOT

SPRAVKA
O DVIJENII DENEJNIX SREDSTV V INOSTRANNOY VALYUTE

Naimenovanie pokazateley	**Satr kodi** **Kod str.**	**Mikdori** **Summa**
Yil boshiga koldik **Ostatok na nachalo goda**	250	
Kelib tushgan valyuta mablaglari, jami (261+262+263+264), shu jumladan: **Postupilo valyutnix sredstv, vsego** (261+262+263+264), v tom chisle:	260	
Sotishdan olingan tushum Viruchka ot realizatsii	261	
Konvertatsiya kilingan Prokonvertirovano	262	
Moliyaviy faoliyat buyicha Po finansovoy deyatel'nosti	263	
Boshka manbalar Drugie istochniki	264	

Naimenovanie pokazateley	**Satr kodi** **Kod str.**	**Mikdori** **Summa**
Sarflangan valyuta mablaglari, jami (271+272+273), shu jumladan: **Izrasxodovano valyutnix sredstv, vsego** (271+272+273), v tom chisle:	270	
Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga tulovlar Viplati postavshikam i podryadchikam	271	
Moliyaviy faoliyat buyicha tulovlar Viplati po finansovoy deyatel'nosti	272	
Boshka maksadlar uchun Na drugie tseli	273	
Yil oxiridagi koldik (250+260+270) **Ostatok na konets goda** (250+260+270)	280	

Raxbar
Rukovoditel' _____

Bosh buxgalter
Glavniy buxgalter _____

5-Ilova
Prilojenie № 5

XUSUSIY KAPITAL TUGRISIDAGI XISOBOT – 5-SONLI SHAKL
OTCHET O SOBSTVENNOM KAPITALE – FORMA № 5

_____20 _____ yil uchun za _____20_____ god	BXUT buyicha 5-shakl Forma №5 po OKUD	Kodlar Kodi
		0710005
Korxona,tashkilot _____ Predpriyatie,organizatsiya	KTUT buyicha po OKPO	
Tarmok(faoliyat turi)_____ otrasl'(vid deyatel'nosti)	XXTUT buyicha po OKONX	
Tashkiliy-xukukiy shakli_____ organizatsionno-pravovaya forma	TXSHT buyicha po OKPO	
Mulkchilik shakli_____ Forma sobstvennosti	MSHT buyicha po KFS	
Vazirlik, idora va boshkalar _____ Ministerstva, vedomstva i drugie	DBIBT buyicha Po SOOGU	
Solik tulovchining identifikatsion rakami Identifikatsionniy nomer nalogoplatel'shika	STIR INN	

Xudud
Territoriya
Manzilgox _____
Adres
Ulchov birligi, ming sum
Edinitsa izmereniya, tis.sum Adres

MXOBT
SOATO
Junatilgan sana
Data visilki
Kabul kilingan sana
Data polucheniya
Takdim kilish muddati
Srok predstavleniya

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazatelya	Satr kodi Kod stroki	Ustav kapitali Ustavniy kapital	Kushilgan kapitali Dobavlenniy kapital	Rezerv kapitali Rezervniy kapital	Taksimlanmagan foyda (koplanmagan zarar) Neraspredelennaya pribil' (nepokritiy ubitok)	Sotib olingan xususiy aktsiyalar Vikuplennie sobstvennie aktsii	Maksadli tushumlar va boshkalar TSelevioe postupleniya i prochie	Jami Itogo
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Yil boshiga koldik Ostatok na nachalo goda	010							
Kimmatli kogozlar emissiyasi Emissiya tsennix bumag	020			X	X	X	X	
Uzok muddatli aktivlarni kayta baxolash Pereotsenka dolgosrochnix aktivov	030	X	X		X	X	X	
Ustav kapitalini shakllantirishda paydo bulgan valyuta kursi farklari Valyutnaya kursovaya raznitsa pri formirovanii ustavnogo kapitala	040	X		X	X	X	X	
Rezerv kapitaliga ajratmalar Otchisleniya v rezervniy kapital	050	X	X			X	X	
Joriy yilning taksimlanmagan foydasi (zarari) Neraspredelennaya pribil' (ubitok) tekushego goda	060	X	X	X		X	X	
Tekinga olingan mol-mulk Bezvozmezdno poluchennoe imushestvo	070	X	X		X	X	X	
Maksadli foydalanish uchun olingan mablaglar Poluchennie sredstva po tselevomu naznacheniyu	080	X	X	X	X	X		

Kursatkichlar nomi Naimenovanie pokazatelya	Satr kodi Kod stroki	Ustav kapitali Ustavniy kapital	Kushilgan kapitali Dobavlenniy kapital	Rezerv kapitali Rezervniy kapital	Taksimlanmagan foyda (koplanmagan zarar) Neraspredelennaya pribil' (nepokritiy ubitok)	Sotib olingan xususiy aktsiyalar Vikuplennie sobstvennie aktsii	Maksadli tushumlar va boshkalar TSelevioe postupleniya i prochie	Jami Itogo
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Tulangan dividendlar Dividendi uplachennie	090	X	X	X		X	X	
Xususiy kapital shakllanishining boshka manbalari Prochie istochniki formirovaniya sobstvennogo kapitala	100							
Yil oxiridagi koldik Ostatok na konets goda	110							

Xususiy kapitalning kupayishi (+) yoki kamayishi (-) Uvelichenie (+) ili umen'shenie (-) sobstvennogo kapitala	120							
MA`LUMOT UCHUN: SPRAVOCHNO:								
CHikarilgan aktsiyalar soni, dona, shu jumladan: Kolichestvo vipushennix aktsiy, shtuk, v tom chisle:	130	X	X	X	X	X	X	
Imtiyozli Privilegirovannie	131	X	X	X	X	X	X	
Oddiy Prostie	132	X	X	X	X	X	X	
Aktsiyaning nominal kiymati Nominal'naya stoimost' aktsiy	140	X	X	X	X	X	X	
Muomaladagi aktsiyalar soni, dona, shu jumladan: Kolichestvo aktsiy v obrashenii, shtuk, v tom chisle:	150	X	X	X	X	X	X	
Imtiyozli Privilegirovannie	151	X	X	X	X	X	X	
Oddiy Prostie	152	X	X	X	X	X	X	

Raxbar
Rukovoditel' _____

Bosh buxgalter
Glavniy buxgalter _____

6-Ilova
Prilojenie № 6

DEBITORLIK VA KREDITORLIK KARZLAR XAKIDA MA`LUMOTNOMA – 2A-SONLI SHAKL
20___ yil _____ xolatiga
SPRAVKA O DEBITORSKIX I KREDITORSKIX ZADOLJENNOSTYAX – FORMA № 2A
po sostoyaniyu _____ 20____ goda

_____20 _____ yil uchun za _____20_____ god	BXUT buyicha po OKUD	
Korxona,tashkilot _____	KTUT buyicha	
Predpriyatie,organizatsiya	po OKPO	
Tarmok(faoliyat turi)_____	XXTUT buyicha	
otrasl'(vid deyatel'nosti)	po OKONX	
Tashkiliy-xukukiy shakli_____	TXSHT buyicha	
organizatsionno-pravovaya forma	po OKPO	
Mulkchilik shakli_____	MSHT buyicha	
Forma sobstvennosti	po KFS	
Vazirlik, idora va boshkalar _____	DBIBT buyicha	
Ministerstva, vedomstva i drugie	Po SOOGU	
Solik tulovchining identifikatsion rakami	STIR	
Identifikatsionniy nomer nalogoplatel'shika	INN	

Xudud
Territoriya
Manzilgox _____
Adres
Ulchov birligi, ming sum
Edinitsa izmereniya, tis.sum Adres

MXOBT
SOATO
Junatilgan sana
Data visilki
Kabul kilingan sana
Data polucheniya
Takdim kilish muddati
Srok predstavleniya

T/r №	Debitor va kreditorlar ruyxati Perechen' debitorov i kreditorov	Umumiy karz Obshaya zadoljennost'		Korxonaga taallukli bulmagan sabablar buyicha vujudga kelgan karzlar Zadoljennost', obrazovavshayasya po prichinam, ne zavisyashim ot predpriyatiy							
						SHu jumladan/V tom chisle					
				Jami Vsego	Undan mudda-ti utgani Iz nee prosro-chennaya	Xukumat karoriga asosan oldindan xak tulamay junatilgan (olingan) maxsulotlar buyicha karzlar Zadoljennost' po produktsii otgrujennoy (poluchennoy) bez predoplati po resheniyam Pravitel'stva		Davlat resurslari va jamgarmalar-idan kuzga tutilgan xom ashyo va materiallar buyicha utkazilgan bank tulovlari summasi Summa perechislen-nix avanso-vix platejey, po kotorim predusmotrena otgruzka sir'ya i materialov iz gosudarst-vennix resursov i fondov		Xuku-mat karori buyicha kechik-tiril-gan karzlar Zadol-jenno-st' otsro-chen-naya po reshe-niyam Pravi-tel'-stva	Konunchilikka muvofik kilingan da`volar buyicha sud jarayonida kurib chikilayotgan yoki xujalik sudi tomonidan kreditorlardan undirish tugrisida karor chikkan karzlar summasi Summa zadoljennosti, po kotoroy v sootvetstvii s zakonodatel'-stvom idet protsess sudebnogo razbiratel'stva po pred`yavlennim iskam ili vineseno reshenie xozyaystvennogo suda o vziskanii s kreditora
		Jami Vsego	Undan mudda-ti utgani Iz nee prosro-chen-naya			Jami Vsego	Undan mudda-ti utgani Iz nee prosro-chen-naya	Jami Vsego	Undan mudda-ti utgani Iz nee prosro-chen-naya		
1	**2**	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
DEBITORLIK KARZLAR / DEBITORSKAYA ZADOLJENNOST'											
1	**Debitorlar, jami** **Debitori, vsego**										
2	**Respublika ichidagi karzlar, jumi** **Zadoljennost' vnutri respubliki, vsego**										
2.1	SHu jumladan debitorlar nomi buyicha V tom chisle po naimenovaniyam debitorov										

T/r №	Debitor va kreditorlar ruyxati Perechen' debitorov i kreditorov	Umumiy karz Obshaya zadoljennost'	Korxonaga taallukli bulmagan sabablar buyicha vujudga kelgan karzlar Zadoljennost', obrazovavshayasya po prichinam, ne zavisyashim ot predpriyatiy						
			Jami Vsego	Undan mudda-ti utgani Iz nee prosro-chen-naya	SHu jumladan/V tom chisle				
					Xukumat karoriga asosan oldindan xak tulamay junatilgan (olingan) maxsulotlar buyicha karzlar Zadoljennost' po produktsii otgrujennoy (poluchennoy) bez predoplati po resheniyam Pravitel'stva	Davlat resurslari va jamgarmalar-idan kuzga tutilgan xom ashyo va materiallar buyicha utkazilgan bank tulovlari summasi Summa perechislen-nix avanso-vix platejey, po kotorim predusmotrena otgruzka sir'ya i materialov iz gosudarst-vennix resursov i fondov	Xuku-mat karori buyicha kechik-tiril-gan karzlar Zadol-jenno-st' otsro-chen-naya po reshe-niyam Pravi-tel'-stva	Konunchilikka muvofik kilingan da`volar buyicha sud jarayonida kurib chikilayotgan yoki xujalik sudi tomonidan kreditorlardan undirish tugrisida karor chikkan karzlar summasi Summa zadoljennosti, po kotoroy v sootvetstvii s zakonodatel'-stvom idet protsess sudebnogo

		Jami Vsego	Un-dan mudd a-ti ut-gani Iz nee pro-sro-chen-naya			Jami Vsego	Un-dan mudd a-ti ut-gani Iz nee pro-sro-chen-naya	Jami Vsego	Un-dan mudd a-ti ut-gani Iz nee pro-sro-chen-naya		razbiratel'stva po pred`yavlennim iskam ili vineseno reshenie xozyaystvennogo suda o vziskanii s kreditora
1	**2**	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2.2	**Ichki idoraviy karzlar, jami Vnutrivedomstvennaya zadoljennost', vsego**										
2.2.1	SHu jumladan debitorlar nomi buyicha V tom chisle po naimenovaniyam debitorov										
3	*Respublikadan tashkari karzlar, jami* **Zadoljennost' za predelami respubliki, vsego**										
3.1	SHu jumladan debitorlar nomi buyicha V tom chisle po naimenovaniyam debitorov										
KREDITORLIK KARZLAR / KREDITORSKAYA ZADOLJENNOST'											
4	**Kreditorlar, jami** **Kreditori, vsego**										
5	**Respublika ichidagi karzlar, jumi** **Zadoljennost' vnutri respubliki, vsego**										
5.1	SHu jumladan kreditorlar nomi buyicha V tom chisle po naimenovaniyam kreditorov										
5.2	**Ichki idoraviy karzlar, jami Vnutrivedomstvennaya zadoljennost', vsego**										
5.2.1	SHu jumladan kreditorlar nomi buyicha V tom chisle po naimenovaniyam kreditorov										
6	*Respublikadan tashkari karzlar, jami* **Zadoljennost' za predelami respubliki, vsego**										
6.1	SHu jumladan kreditorlar nomi buyicha V tom chisle po naimenovaniyam kreditorov										

Raxbar
Rukovoditel' _____

Bosh buxgalter
Glavniy buxgalter _____

XO`JALIK YURITUVCHI SUB`EKTLAR MOLIYAVIY-XŬJALIK FAOLIYATINING BUXGALTERIYA QISOBI SCHYOTLAR REJASI

Qisobvarakalar rakami	QISOBVARAKALARNING NOMI	Qisobvarakalar-ning toifasi
	1 – KJISM: UZOK MUDDATLI AKTIVLAR	
	1 – BŬLIM: ASOSIY VOSITALAR, NOMODDIY VA BOSHKA UZOK MUDDATLI	

	AKTIVLAR	
0100	***ASOSIY VOSITALARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR***	**A**
0110	Er	
0111	Erni obodonlashtirish	
0112	Uzoқ muddatli ijara shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalarni o`zlashtirish	
0120	Binolar, inshootlar va uzatkich moslamalar	
0130	Mashinalar va uskunalar	
0140	Mebel va ofis jiqozlari	
0150	Komp'yuter jiqozlari va qisoblash texnikasi	
0160	Transport vositalari	
0170	Ish qayvonlari	
0171	Maqsuldor qayvonlar	
0180	Kўp yillik ekinlar	
0190	Boshқa asosiy vositalar	
0199	**Konservatsiya љilingan asosiy vositalar**	
0200	**ASOSIY VOSITALARNING eSKIRISHINI** *QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR*	**KA**
0211	**Obodonlashtirilgan erning eskirishi**	
0212	Moliyalanadigan lizing shartnomasi bўyicha olinib o`zlashtirilgan asosiy vositalarni eskirishi	
0220	Binolar, inshootlar va uzatkichlarning eskirishi	
0230	Mashina va uskunalarning eskirishi	
0240	Mebel va ofis jiqozlarining eskirishi	
0250	Komp'yuter jiqozlari va qisoblash texnikasining eskirishi	
0260	Transport vositalarining eskirishi	
0270	Ish qayvonlarining eskirishi	
0280	Kўp yillik ekinlarning eskirishi	
0290	Boshқa asosiy vositalarning eskirishi	
0299	Uzoқ muddatli ijara shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalar eskirishi	
0300	**UZOҚ MUDDATLI IJARA SHARTNOMASI BЎYICHA OLINGAN ASOSIY VOSITALARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
0310	Uzoқ muddatli ijara shartnomasi bўyicha olingan asosiy vositalar	
0400	**NOMODDIY AKTIVLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHETLAR**	**A**
0410	Patentlar, litsenziyalar va nou-xau	
0420	Savdo markalari, maqsulot belgilari va sanoat namunalari	
0430	Dasturiy ta`minot	
0440	Erdan va tabiiy resurslardan foydalanish quқuқi	
0450	Tashkiliy xarajatlar	
0460	Franchayz	
0470	Mualliflik quқuқi	
0480	Gudvill	
0490	Boshқa nomoddiy aktivlar	
0500	**NOMODDIY AKTIVLARNING eSKIRISHINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**KA**
0510	Patentlar, litsenziyalar va nou-xauning eskirishi	
0520	Savdo markalari, maqsulot belgilari va sanoat namunalarining eskirishi	
0530	Dasturiy ta`minotning eskirishi	
0540	Erdan va tabiiy resurslardan foydalanish quқuқining eskirishi	
0550	Tashkiliy xarajatlarning eskirishi	
0560	Franchayzning eskirishi	

0570	Mualliflik xuқuқining eskirishi	
0590	Boshқa nomoddiy aktivlarning eskirishi	
0600	**UZOҚ MUDDATLI INVESTITSIYALARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
0610	Қimmatli қoғozlar	
0620	SHo``ba xujalik jamiyatlariga investitsiyalar	
0630	Қaram xujalik jamiyatlariga investitsiyalar	
0640	Xorijiy sarmoya қatnashgan korxonalarga investitsiyalar	
0690	Boshқa uzoқ muddatli investitsiyalar	
0700	**ЎRNATISH JIQOZLARINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
0710	O`rnatish jixozlari – mamlakatimizda ishlab chiқarilgan	
0720	O`rnatish jixozlari – chetdan import қilingan	
0800	**KAPITAL ҚUYILMALARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
0810	Tugallanmagan қurilish	
0820	Asosiy vositalarni sotib olish	
0830	Nomoddiy aktivlarni sotib olish	
0840	Asosiy podani shakllantirish	
0850	Erni obodonlashtirish uchun kapital қo`yilmalar	
0860	Uzoқ muddatli ijara shartnomasi bo`yicha olingan asosiy vositalarga kapital қo`yilmalar	
0890	Boshқa kapital қўyilmalar	
0900	**UZOҚ MUDDATLI DEBITOR ҚARZLAR VA MUDDATI KECHIKTIRILGAN XARAJATLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
0910	Olingan veksellar	
0920	Uzoқ muddatli ijara bo`yicha olinadigan to`lovlar	
0930	Xodimlarning uzoқ muddatli қarzlari	
0940	Boshқa uzoқ muddatli debitorlik қarzilari	
0950	Vaқtlar bo`yicha farқ bilan kechiktirilgan daromad (foyda) soliғi	
0960	Diskontlar (chegirma) bo`yicha muddati kechiktirilgan uzoқ muddatli xarajalar	
0990	Boshқa muddati kechiktirilgan uzoқ muddatli xarajatlar	

	II - ҚISM **JORIY AKTIVLAR**	
	2 – BЎLIM ***TOVAR–MODDIY ZAXIRALAR***	
1000	**MATERIALLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
1010	Xom ashyo va mollar	
1020	Sotib olingan yarim tayyor materiallar va butlovchi қismlar	
1030	YOқilғi	
1040	Eqtiyot қismlar	
1050	Қurilish materiallari	
1060	Idish va idish materiallari	
1070	Boshқa tomonga қayta ishlashga berilgan materiallar	
1080	Inventar va xo`jalik ashyolari	
1090	Boshқa materillar	
1100	**ETKAZIB BERISH VA BOҚUVDAGI QAYVONLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
1110	Etkazib berishdagi qayvonlar	
1120	Boљuvdagi qayvonlar	
1200		

1300		
1400		
1500	**MATERIALLARNI TAYYORLASH VA SOTIB OLISHNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	
1510	Materiallarni tayyorlash va sotib olish	
1600	**MATERIALLAR ҚIYMATIDAGI OFISHLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
1610	Materiallar қiymatidagi farқlar	
1700		
1800		
1900		
2000	**ASOSIY ISHLAB CHIҚARISHNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
2010	Asosiy ishlab chiқarish	
2100	**ЎZI ISHLAB CHIҚARGAN YARIM TAYYOR MAQSULOTLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
2110	Ўzi ishlab chiқargan yarim tayyor maqsulotlar	
2200		
2300	**YORDAMCHI ISHLAB CHIҚARISHNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
2310	YOrdamchi ishlab chiқarish	
2400		
2500	**UMUM ISHLAB CHIҚARISH QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
2510	Umum ishlab chiқarish xarajatlari	
2600	**ISHLAB CHIҚARISHDAGI YAROҚSIZLIKNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
2610	Ishlab chiқarishda yaroқsizlik	
2700	**XIZMAT KO`RSATUVCHI XO`JALIKLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
2710	Xizmat ko`rsatuvchi xo`jaliklar	
2800	**TAYYOR MAQSULOTNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
2810	Ombordagi tayyor maqsulot	
2820	Kўrgazmadagi tayyor maqsulot	
2830	Komissiya қilish uchun berilgan tayyor maqsulotlar	
2900	**TOVARLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
2910	Ombordagi tovarlar	
2920	CHakana savdodagi tovarlar	
2930	Kўrgazmadagi tovarlar	
2940	Ijaradagi buyumlari	
2950	Tovar osti idishlari va bўsh idishlar	
2960	Komissiya қilish uchun berilgan tovarlar	
2970	Yo`ldagi tovarlar	
2980	Savdo ustamasi	
2990	Boshқa tovarlar	
	3 - BЎLIM KELGUSI DAVR XARAJATLARI VA MUDDATI KECHIKTIRILGAN XARAJATLAR - JORIY ҚISMI	
3000		
3100	**KELGUSI DAVR XARAJATLARINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
3110	Oldindan tўlangan ijara qaқj	

3120	Oldindan tўlangan xizmat qaқi	
3190	Boshқa oldindan to`langan xarajatlar	
3200	**MUDDATI KECHIKTIRILGAN XARAJATLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
3210	Vaқti bo`yicha farқi bilan kechiktirilgan daromad (foyda) soliғi	
3220	Diskontlar (chegirma) bo`yicha muddati kechiktirilgan uzoқ muddatli xarajatlar	
3290	Boshқa muddati kechiktirilgan қarzlar	
3300		
3400		
3500		
3600		
3700		
3800		
3900		
	4 – BЎLIM *OLINADIGAN SCHYOTLAR*– **JORIY KJISMI**	
4000	**OLINADIGAN SCHYOTLAR**	**A**
4010	Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar	
4020	Olingan veksellar	
4100	**ALOQIDA BЎLINMALARDAN, SHO``BA VA QARAM XO`JALIK JAMIYATLARDAN OLINADIGAN SCHYOTLAR**	**A**
4110	Aloqida bўlinmalardan olinadigan schyotlar	
4120	SHo``ba va қaram xo`jalik jamiyatlardan olinadigan schyotlar	
4200	**XODIMLARGA BERILGAN BO`NAKLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
4210	Mexnatga qaқ to`lash uchun berilgan bo`naklar	
4220	Xizmat safarlari uchun berilgan bunaklar	
4230	Umumxo`jalik xarajatlari uchun berilgan bo`naklar	
4290	Xodimlarga berilgan boshқa bo`naklar	

4300	**MAQSULOT ETKAZIB BERUVCHILAR VA PUDRATCHILARGA BERILGAN BUNAKLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
4310	Tovar etkazib beruvchilar va pudratchilarga tovar-moddiy boyliklar qisobidan berilgan bo`naklar	
4320	Tovar etkazib beruvchilar va pudratchilarga uzoқ muddatli aktivlar qisobidan berilgan bunaklar	
4330	Berilgan boshқa bo`naklar	
4400	**BYUDJETGA TO`LANADIGAN BЎNAKLANGAN TO`LOVLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
4410	Byudjetga soliқlar va yiғimlar (turlari bo`yicha) bo`naklangan to`lovlar	
4500	**DAVLATNING MAқSADLI JAMFARMALARIGA VA SUFURTA BЎYICHA BUNAKLANGAN TЎLOVLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
4510	Suғurta bўyicha to`lanadigan bunaklangan tўlovlar	
4520	Davlatning maқsadli jamғarmalariga to`lanadigan bunaklangan tўlovlar	
4600	**MUASSISLARNING USTAV KAPITALIGA BADALLAR BЎYICHA QARZLARINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
4610	Muassislarning ustav kapitaliga badallar bўyicha қarzlari	
4700	**BOSHQA OPERATSIYALAR BЎYICHA XODIMLAR QARZLARNI QISOB GA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**

4710	Xodimlarning қarzga berilgan tovarlar bўyicha қarzlari	
4720	Xodimlarga berilgan zayomlar (қarzlar) bo`yicha қarzlar	
4730	Xodimlarning moddiy zararni қoplash bo`yicha қarzlar	
4790	Xodimlarning boshқa қarzlari	
4800	**TURLI DEBITORLAR QARZLARINI QISOB GA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
4810	Uzoқ muddatli ijara bўyicha olinadigan joriy tўlovlar	
4820	Qisқa muddatli ijara bўyicha olinadigan tўlovlar	
4830	Olinadigan foizlar	
4840	Olinadigan dividendlar	
4850	Olinadigan royalti	
4860	Da`volar bo`yicha olinadigan schyotlar	
4890	Boshқa debitorlarning қarzlari	
4900	**GUMONLI QARZLAR BЎYICHA REZERVLARNI QISOB GA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**KA**
4910	Gumonli қarzlar bўyicha rezervlar	
	5 – BЎLIM **PUL MABLAFLARI, QISQA MUDDATLI INVESTITSIYALAR VA BOSHQA JORIY AKTIVLAR**	
5000	**KASSADAGI PUL MABLAFLARINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
5010	Milliy valyutadagi pul mablaғlari	
5020	Xorijiy valyutadagi pul mablaғlari	
5100	**QISOB-KITOB VARAFIDAGI PUL MABLAFLARINI QISOB GA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
5110	Qisob-kitob varaғi	
5200	**CHET eL VALYUTASIDAGI PUL MABLAFLARINI QISOB GA OLUVCHI SCHYOTLAR**	A
5210	Mamlakat ichidagi valyuta qisobvaraқlari	
5220	CHet eldagi valyuta qisobvaraқlari	
5300		
5400		
5500	**BANKDAGI MAXSUS SCHYOTLARDAGI PUL MABLAFLARINI QISOB GA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
5510	Akkreditivlar	
5520	CHek daftarchalari	
5530	Boshқa maxsus schyolar	
5600	**PUL eKVIVALENTLARINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
5610	Pul ekvivalentlari (turlari bўyicha)	
5700	**YЎLDAGI PUL MABLAFLARI (O`TKAZILGAN)NI QISOB GA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
5710	Yўldagi pul mablaғlari (o`tkazilgan)	
5800	**QISQA MUDDATLI INVESTITSIYALARNI QISOB GA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
5810	Qimmatli қoғozlar	
5830	Berilgan қisқa muddatli қarzlar	
5890	Boshқa joriy investitsiyalar	
5900	**KAMOMAD VA BOYLIKLARGA ETKAZILGAN ZARARDAN XOSIL BO`LGAN YO`QOTISHLAR VA BOSHQA JORIY AKTIVLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
5910	Kamomadlar va boyliklarga etkazilgan zarardan yo`қotishlar	

5920	Boshқa joriy aktivlar	
	III – ҚISM **MAJBURIYATLAR**	
	6 – BЎLIM ***JORIY MAJBURIYATLAR***	
6000	**TOVAR ETKAZIB BERUVCHILAR VA PUDRATCHILARGA TЎLANADIGAN SCHYOLAR**	**II**
6010	Tovar etkazib beruvchilar va pudratchilarga tўlanadigan schyolar	
6020	Berilgan veksellar	
6100	**ALOQIDA BЎLINMALARGA, SHU`BA VA ҚARAM XO`JALIKLARGA TЎLANADIGAN SCHYOTLAR**	**II**
6110	Aloqida bўlinmalarga tўlanadigan schyolar	
6120	SHo``ba va қaram xo`jaliklarga to`lanadigan schyotlar	
6200	**MUDDATI KECHIKTIRILGAN MAJBURIYATLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**A**
6210	Diskont (chegirma) ko`rinishidagi muddati uzaytirilgan daromadlar	
6220	Mukofot (ustama) ko`rinishidagi muddati uzaytirilgan daromadlar	
6230	Boshқa muddati uzaytirilgan daromadlar	
6240	Soliқ va majburiy to`lovlar bo`yicha muddati uzaytirilgan majburiyatlar	
6250	Vaқtlar bo`yicha farқi bilan muddati uzaytirilgan daromad (foyda) soliғi bo`yicha majburiyatlar	
6290	Boshқa muddati kechiktirilgan majburiyatlar	
6300	**OLINGAN BUNAKLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**II**
6310	Xaridorlar va buyurtmachilardan olingan bunaklar	
6320	Aktsiyaga yozilgan (jismoniy shaxs) lardan olinadigan bunaklar	
6390	Boshқa olingan bunaklar	
6400	**BYUDJETGA TЎLOVLAR BЎYICHA ҚARZLARNING QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**II**
6410	Byudjetga tўlovlar bўyicha қarzlar (turlari bўyicha)	

6500	**SUFURTA VA DAVLATNING MAҚSADLI JAMFARMALARINING ҚARZLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**II**
6510	Suғurta bўyicha tўlovlar	
6520	Davlatning maқsadli jamғarmalariga tўlovlar	
6600	**MUASSISLARGA ҚARZLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**II**
6610	Tўlovga dividentlar	
6620	CHiқib ketayotgan muassislarga ularning ulushlari bўyicha қarzlar	
6700	**XODIMLAR BILAN ISH QAҚI BO`YICHA QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**II**
6710	Qodimlar bilan ish qaқi bўyicha qisoblashish	
6720	Deponirlashtirilgan ish qaқi	
6800	**ҚISҚA MUDDATLI KREDITLAR VA ҚARZLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**
6810	Қisқa muddatli bank kreditlari	
6820	Қisқa muddatli қarzlar	
6830	Tўlanadigan obligatsiyalar	
6840	To`lanadigan veksellar	
6900	**QAR XIL KREDITORLARGA BO`LGAN ҚARZLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**

6910	To`lanadigan қiskқa muddatli ijara	
6920	Qisoblangan foizlar	
6930	Royalti bo`yicha қarzlar	
6940	Kafolatlar bo`yicha қarzlar	
6950	Uzoқ muddatli majburiyatlar – joriy қism	
6960	Da`volar bo`yicha to`lash uchun schyotlar	
6970	Javobgar shaxslarga қarzlar	
6990	Boshқa kreditlar va қarzlar	
	7 - BЎLIM. UZOҚ MUDDATLI MAJBURIYATLAR	
7000	**TOVAR ETKAZIB BERUVCHILAR VA PUDRATCHILARGA TЎLANADIGAN UZOҚ MUDDATLI SCHYOTLAR**	**P**
7010	Tovar etkazib beruvchilarga va pudratchilarga tўlanadigan schetlar	
7020	Berilgan veksellar	
7100	**ALOQIDA BЎLINMALARGA, SHO``BA VA QARAM XO`JALIK JAMIYATLARIGA BO`LGAN UZOҚ MUDDATLI QARZLAR**	**P**
7110	Aloqida bўlinmalarga bo`lgan uzoқ muddatli қarzlar	
7120	SHo``ba va қaram xo`jalik jamiyatlariga bo`lgan uzoқ muddatli қarzlar	
7200	**MUDDATI UZAYTIRILGAN UZOҚ MUDDATLI MAJBURIYATLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**
7210	Obligatsiyalar bўyicha muddati uzaytirilgan diskontlar (chegirmalar)	
7220	Obligatsiya bўyicha muddati uzaytirilgan mukofotlar (ustamalar)	
7230	Boshқa muddati kechiktirilgan uzoқ muddatili daromadlar	
7240	Soliқlar va majburiy tўlovlar bўyicha muddati uzaytirilgan majburiyatlar	
7250	Vaқtinchalik farқlar bўyicha muddati uzaytirilgan daromad (foyda) soliғi bўyicha majburiyatlar	
7290	Boshқa muddati uzaytirilgan majburiyatlar	
7300	**XARIDORLAR VA BUYURTMACHILARDAN OLINGAN BUNAKLAR QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**
7310	Xaridor va buyurtmachilardan olingan bunaklar	
7400		
7500		
7600		
7700		
7800	**UZOҚ MUDDATLI KREDITLAR VA QARZLARNI** *QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR*	
7810	Bankning uzoқ muddatli kreditlari	
7820	Uzoқ muddatli қarzlar	
7830	To`lanadigan obligatsiyalar	
7840	To`lanadigan veksellar	
7900	**TURLI KREDITORLARGA UZOҚ MUDDATLI QARZLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	II
7910	To`lanadigan uzoқ muddatli ijara	
7920	Turli kreditorlarga uzoқ muddatli boshқa қarzlar	
IV – QISM ЎZ KAPITAL		
	8 – BЎLIM KAPITAL, FOYDA VA ZAXIRALAR	
8000		
8100		

8200		
8300	**USTAV KAPITALINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	
8310	Oddiy aktsiyalar	
8320	Imtiyozli aktsiyalar	
8330	Pay va qo`yilmalar	
8400	**QŬSHILGAN QIYMAT KAPITALNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**
8410	Emissoin daromad	
8420	Ustav kapitalini shakllantirishda kursdagi farqlar	
8500	**ZAXIRA KAPITALINING QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**
8510	Aktivlarni qayta baqolash bŭyicha tuzatishlar	
8520	Zaxira kapitali	
8530	Beғaraz yordam tarzda olingan mol-mulk	
8600	**SOTIB OLINGAN O`Z AKTSIYALARINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**KP**
8610	Sotib olingan o`z aktsiyalar - oddiy	
8620	Sotib olingan o`z aktsiyalar - imtiyozli	
8700	**TAQSIMLANMAGAN DAROMADNI (QOPLANMAGAN ZARAR) NI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**
8710	Qisobot davrida taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarari)	
8720	Yiғilgan foyda (qoplanmagan zarar)	
8800	**MAQSADLI TUSHUMLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**
8810	Grantlar	
8820	Subsidiyalar	
8830	A`zolik badallari	
8840	Maqsadoi foydalaniladigan soliq imtiyozlari	
8890	Boshqa maqsadli tushumlar	
8900	**KELGUSI XARAJATLAR VA TŬLOVLAR ZAXIRALARINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**P**
8910	Kelgusi xarajatlar va tŭlovlarning zaxiralari	

V – QISM MOLIYAVIY NATIJALARNI SHAKLLANISH VA ISHLATISH		
9 – BŬLIM DAROMADLAR VA XARAJATLAR		
9000	**ASOSIY (OPERATSION) FAOLIYATDAN OLINGAN DAROMADLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9010	Tayyor maqsulotni sotishdan olingan daromadlar	
9020	Tovarlarni sotishdan olingan daromadlar	
9030	Bajarilgan ishlar va kŭrsatilgan xizmatlardan olingan daromadlar	
9040	Sotilgan tovarlarning qaytarilishi	
9050	Xaridorlarga va buyuritmachilarga berilgan chegirmalar	
9100	**SOTILGAN MAQSULOTLARNING (TOVARLAR, ISHLAR, XIZMATLAR) TANNARXINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9110	Sotilgan tayyor maqsulotning tannarxi	
9120	Sotilgan tovarlarning tannarxi	
9130	Bajarilgan ishlar va ko`rsatilgan xizmatlarning tannarxi	
9140	Takrorlanib turadigan qisobotda TMBni olish/xarid qilish	
9150	Takrorlanib turadigan qisobotda TMB bo`yicha tuzatishlar	
9200	**ASOSIY VOSITALAR VA BOSHQA AKTIVLARNING**	**T**

	CHIҚIB KETISHINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR	
9210	Asosiy vositalarning sotilishi va turli chiқimi	
9220	Boshқa aktivlarning sotilishi va turli chiқimi	
9300	**ASOSIY FAOLIYATDAN OLINGAN BOSHҚA DAROMADLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9310	Asosiy vositalarning sotilishi va turli chiқimidan olingan foyda	
9320	Boshқa aktivlarning sotilishi va turli chiқimidan olingan foyda	
9330	Undirilgan penya, jarima va burdsizliklar	
9340	Ўtgan yillar foydasi	
9350	Қisқa muddatli ijaradan olingan daromadlari	
9360	Kreditorlik va deponentlik қarzlarini qisobdan chiқarishdan tushgan daromadlar	
9370	Xizmat ko`rsatuvchi xo`jaliklarning daromadlari	
9380	Beғaraz moliyaviy yordam	
9390	Boshқa operatsion daromadlar	
9400	**DAVR XARAJATLARINI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9410	Sotish bo`yicha xarajatlari	
9420	Ma`muriy xarajatlar	
9430	Boshқa operatsion xarajatlar	
9440	Kelgusi soliқ solinadigan bazadan chiқarib tashlanadigan qisobot davrining xarajatlari	
9500	**MOLIYAVIY FAOLIYATDAN KELADIGAN DAROMADLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9510	Royalti ko`rinishidagi daromadlar	
9520	Dividend kўrinishidagi daromadlar	
9530	Foiz kўrinishidagi daromadlar	
9540	Valyuta kurslaridagi farқdan olingan daromadlar	
9550	Uzoқ muddatli ijaradan olinadigan daromadlar	
9560	Қimmatbaqo қoғozlarga қўyilgan mablaғlarni қayta baqolashdan olingan daromadlar	
9590	Moliyaviy faoliyat bўyicha boshқa daromadlar	
9600	**MOLIYAVIY FAOLIYAT BЎYICHA XARAJATLARNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9610	Foiz kўrinishidagi xarajatlar	
9620	Valyuta kurslaridagi farқlaridan ko`riladigan zararlar	
9630	Қimmatbaqo қoғozlarni chiқarish va tarқatish bўyicha xarajatlar	
9690	Moliyaviy faoliyat bўyicha boshқa xarajatlar	
9700	**FAVKҚULOTDDA FOYDALAR (ZARARLAR)NI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9710	Favқulotda foydalar	
9720	Favқulotda zararlar	
9800	**SOLIҚLAR VA YIFIMLARNI TЎLASH UCHUN FOYDANI ISHLATISHNI QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9810	Daromadlar (foyda)ga solinadigan soliқ bo`yicha xarajatlar	
9820	Foydadan to`lanadigan boshқa soliқlar va yiғimlar bo`yicha xarajatlar	
9900	**YAKUNIY MOLIYAVIY NATIJA QISOBGA OLUVCHI SCHYOTLAR**	**T**
9910	YAkuniy moliyaviy natija	
	VI. BALANSDAN TASHҚARI SCHETLAR	
001	Қisқa muddatli ijara bo`yicha olingan asosiy vositalar	**3**
002	Javobgarlikda saқlashga olingan tovar-moddiy boyliklari	**3**
003	Қayta ishlashga қabul қilingan materiallar	**3**

004	Komissiyaga қabul қilingan tovarlar	3
005	Montaj uchun қabul қilingan asbob-uskunalar	3
006	Қat`iy qisobot blankalari	3
007	Tўlov қobiliyatiga ega bўlmagan debitorlarning қarzlarini zarar qisobida qisobdan chiқarish	3
008	Majburiyatlar va tўlovlarni ta`minlash - olingan	3
009	Majburiyatlar va tўlovlarni ta`minlash berilgan	3
010	Uzoқ muddatli ijara shartnomasi bўyicha topshirilgan asosiy vositalar	3
011	Ssuda shartnomasi bo`yicha olingan mol-mulk	3
012	Keyingi davrning solиқ solinadigan bazasidan chiқariladigan xarajatlar	3
013	Vaқtinchalik solиқ imtiyozlari (turlari bo`yicha)	3
014	Inventar va foydalanishdagi xo`jalik ashyolari	3

MUNDARIJA

Kirish ……. *4*

1-Bўlim. Buxgalteriya qisobining nazariy asoslari……. *6*
Ma`ruza 1. Buxgalteriya qisobining predmeti va uslubi …..…….. 6

Ma`ruza 2. Buxgalteriya balansi …….. 37

Ma`ruza 3. Buxgalteriya qisobi schyotlari va ularga ikki yoқlama yozuv …… 47

2-Bўlim. Korxonalarda buxgalteriya qisobi …….. *59*
Ma`ruza 4. Korxonalarda buxgalteriya qisobini tashkil қilishning kontseptual asoslari …….. 59

Ma`ruza 5. Asosiy vositalarning qisobi …….. 75

Ma`ruza 6. Boshқa turdagi uzoқ muddatli aktivlarning qisobi ……. 111

Ma`ruza 7. Ishlab chiқarish zaqiralari va xarajatlarining qisobi ……. 136

Ma`ruza 8. Tayyor maqsulotlar va tovarlarning qisobi ……... 163

Ma`ruza 9. Kassadagi va qisob-kitob schetidagi pul mablaғlarining qisobi …….. 179

Ma`ruza 10. Valyuta va boshқa schetlardagi pul mablaғlarining qisobi …… 190

Ilovalar ……. 197

KOMIL BAXRAMOVICH URAZOV

BUXGALTERIYA QISOBI VA AUDIT

Ma`ruza matnlari tўplami
1-қism

Samarқand, Samarқand
Iқtisodiyot va servis
instituti
Institut bosmaxonasi,
SHoqruq kўchasi, 60

Buyurtma № 82
Qajmi 14 b.t.
Adadi 200 nusxa
Baqosi shartnomali narxda